

AZ ERDÉLYI MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY A MÁSODIK ÉVEZRED UTOLSÓ ÉVTIZEDÉBEN

„...tudjuk..., hogy Európának ebben a szögletében, ahol élünk adatott, kiváltképpen nagy ma a távolság a kartéziánus értelem és a hatalmi akarat között. Az agorán itt még jó ideig nem a különböző törekvések értelmes dialógusa, nem az eltérő nézetek és fel fogások jó szándékú vetélkedése, hanem a ricsaj és a retorika lesz a meghatározó tényező. Mindezek ellenére...minekünk egész kisebbségi-közéleti tevékenységünket a »kétszerkettő józanságára«, a kognitív intellektus és a cselekvő szellem szövetségére, a tárgyyszerű érvek meggyőző erejére és a professzionizmus magabiztosságaira kell építenünk.”

Nagy György (1990)

1. Bevezetés

Az erdélyi magyar politikatudományi kutatástörténet 1990-től 2000-ig terjedő időszakának a számbavételére vállalkozó munkacsoport nincs könnyű helyzetben. Az, ami az erdélyi magyar tudományosság szinte minden társadalomtudományként számon tartott területére súlyos örökségként rátepeledik – az elvont bölcséleti megközelítések és az esszéizáló diskurzus dominanciája, a moralizáló-szociologizáló beszédmód és a „túlfeszült lényeglátás” –, különösképpen érvényes a fölöttébb fiatal, önálló tudományterületként éppen a vizsgált periódusban kibontakozó politológiára.

Az első bonyolult feladvány, amellyel a munkacsoport tagjainak meg kellett birkózniuk éppen azzal a kérdéssel függött össze, hogy hol lehet megvonni a határt tudományosság és esszé, dokumentált rigurozítás és akaratérvényesítő állásfoglalás, illetve a közvélemény befolyásolását célzó politikai publicisztika között, a romániai magyar kisebbségtörténetnek abban a szakaszában, amelyben a jelen tanulmány készül. A szerzők vé-

gül is arra a megállapodásra jutottak, hogy a még gyerekcipőben járó erdélyi magyar politikatudomány viszonylatában a mércét meglehetősen alacsonyra kell beállítani: ahhoz, hogy a kisebbség politikai önreflexiójának és gyakorlati kiútkeresésének fontosabb mozzanatai és eseményei egy kutatástörténeti tanulmány keretében számba vehetőek és ilyenként dokumentálhatóak maradhassanak, a már tekintélyes hagyománnyal rendelkező tudományterületeken használatos tudományosságkritériumok jó részétől el kell tekintenünk. Meggyőződésünk mindazonáltal, hogy a vizsgált periódusban a politológia kérdései iránt komolyabb érdeklődést mutató műhelyek és szerzők tevékenysége, a lefolytatott viták és a kidolgozott alternatívák jelentős szerepet játszottak abban, hogy az erdélyi magyarság egy jelentős része kevesebb illúzióval latolgassa a közösségi jövő kilátásait, és több szakszerűséggel vegye ki a részét a jelen tennivalóiból.

2. Előzmények: a 80-as évek öröksége

Az erdélyi magyar kisebbség közvéleményformálói a nyolcvanas években a nyilvánosságban a helyzet „leírására”, a „célok megfogalmazására” néhány olyan kulcsszót használtak, amelyek a cenzúra számára „ártatlanul” hangzottak, ugyanakkor feltételezni lehetett, hogy a magyar publikumnak sokat mondanak. A legfontosabbak ezek közül: a „nép”, a „közösség” (de nem a „nemzet”), a „népszolgálat” (de nem, mondjuk, a „patriotizmus” vagy a „közéletiség”), a „nemzetiség” (de nem a „kisebbség”), az „egység”, a „hagyomány”, az „értékmentés”. Éppilyen érdekesek a hiányzó fogalmak, kifejezések. Szembetűnő, hogy még történelmi tárgyú írásokban sem találkozunk olyan fogalmakkal, mint például a modernitás, a modernizáció vagy akár az elmaradottság. Néhány vitától eltekintve elmondható, hogy a közéletre jellemző volt a „hallgatás” és az „egyetértésnek” ezen alapuló érzete.

Valószínű, hogy az erdélyi magyar nyilvánosságot figyelő emberek jelentős részét 1989 után igencsak meglepte, hogy a szólásszabadságot kihasználva egyesek általánosan elfogadott, köztiszteletnek örvendő egyéniségeket, intézményeket, eszméket kezdtek bírálni. Kritika érte az RMDSZ-t, a Bolyai Társaságot, az EMKÉ-t és ezek vezetőit, a romániai magyar kisebbség feltételezett egységét, a különböző „közösségi” összejeveteleket stb. Az 1989 előtt hallgatólagosan megfogalmazott kisebbségképnek, jövőképnek gyakorlatilag minden egyes eleme kétevéssé vált. Új fo-

galmak jelentek meg, amelyek megkérdőjelezték (vagy megkérdőjelezni vélték) a „nép”, „közösség”, „értékmentés” stb. világát. Ilyen volt például a civil társadalom fogalma. Új szervezetek alakultak – mint például a KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja –, amelyek nem akartak az átfogó magyar intézmények ernyője alatt működni. Új helyzetleírások fogalmazódtak meg, amelyek régi, alapvetőnek tartott célokat – például az önálló magyar egyetem létjogosultságát – vonták kétségbe.

Az új, „ellenzéki” témákat, álláspontokat főként fiatal (vagy fiatalnak számító) szerzők dolgozták ki. A viták tulajdonképpen magva, kulcstémája a „főáramban” tevékenykedő „elit” (értve ezen a közéleti embereket: főként értelmiségieket, politikusokat) társadalmi szerepe volt, az általuk fenntartott kulturális, illetve politikai gyakorlat. Ennek, az erdélyi magyar „elit” habitusának legfontosabb eleme az álca. Álcázzák elsősorban érdekeiket: az „önfeláldozó”, „népszolgálo” értelmiségiek, politikusok tulajdonképpen a saját érdekeiket követik, de ezeket közösségi, kisebbségi érdekeknek mondják.¹ Ezzel magyarázható, hogy titkolóznak, hogy nem számolnak el a rájuk bízott feladatokkal, anyagi forrásokkal. Az erdélyi magyar elitet, a demokráciák gyakorlatától eltérően, nem lehet felelősségre vonni. Az őket ért kritikákat úgy állítják be mint kisebbségi ügyek, célok elárulását. Másodsorban titkolják, álcázzák az inkompetenciájukat. Ekként magyarázzák, hogy bizonyos esetekben rossz döntéseket hoznak, esetleg politikai célokért feláldoznak ésszerűségi, szakmai kívánalmakat. Végül pedig álcázzák azt, hogy nem demokraták. A romániai magyar elit eszerint nemcsak hogy nem nyilvánosan hozza meg döntéseit, hanem ráadásul paternalista, atyáskodó, lenézi az általa „szolgált” közösséget.

3. Az 1990 óta elvégzett politológiai kutatások és eredményeik összefoglalása

A vizsgált időszak politológiai szempontból relevánsnak tekinthető kutatási eredményeit két szempont szerint csoportosítottuk: egyrészt számba vettük a jelentősebb műhelyek tevékenységét és eredményeit, másrészt azokat a fontosabb vitákat foglaltuk össze röviden, amelyekre a romániai magyar nyilvánosságban politikai, kisebbségpolitikai természe-

1 Jelen dolgozatnak nem (lehet) célja a (rejtett, eltitkolt) érdekek felmutatására alapozó társadalomkritika bírálata.

tű kérdésekkel kapcsolatosan került sor az elmúlt évtized során.

Műhelyekként az *RMDSZ Politikai Főosztályát* (1993–1995), a *Magyar Kisebbség* c. folyóirat szerzői körét, a csíkszeredai *Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoportot*, a temesvári *Szórvány Alapítványt*, néhány „egyszemélyes műhely” és a közvélemény-kutatásokra szakosodott munkacsoportok eredményeit vettük számba.

A tanulmány vitákat lajstromozó része az RMDSZ-szel mint érdek-képviselési szervezettel kapcsolatos polémiákat, az autonómia-vitát, az erdélyi magyar társadalom természetével kapcsolatosan lefolytatott eszmecserét, a civiltársadalom-vitát, az egyetem-vitát, az Erdéllyel mint politikai entitással kapcsolatos polémiákat, a szórvány-vitát és a státustörvénnyel kapcsolatosan lezajlott vitákat keríti sorra.

3.1. Műhelyek eredményei

3.1.1. Az *RMDSZ Politikai Főosztálya* (1993–1995)

Az RMDSZ III., 1993. évi kongresszusa után jött létre az Ügyvezető Elnökség, kolozsvári székhellyel.² A kialakított főosztályok³ közül kettőnek, a politikainak meg az önkormányzati és reformügyinek voltak olyan teendői, amelyekhez politikai elemzésekre és értelmezésekre is szükség volt.

1993-ban a Kolozsvári Nyilatkozat (*Az RMDSZ nyilatkozata a nemzeti kérdésről*) által megfogalmazott belső önrendelkezési elv a követendő stratégia alapelveként számított, s mert a brassói kongresszus előírta az RMDSZ képviselőtestületének, a Szövetségi Képviselők Tanácsának általános, közvetlen és titkos választását, egész sor elméleti vonzatokkal járó gyakorlati feladat állt az Ügyvezető Elnökség előtt. Bár a kongresszus rendelkezett egy társadalomtudományi kutatóműhely létrehozásáról alapítványi keretben (*Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989–1999*, 127.), ez mindmáig nem valósult meg, és a jelzett elméleti-kutatási feladatok a fentebb említett két főosztályra hárultak.

2 A kolozsvári székhely indoklása: a képviselési szervezet „erdélyivé” tétele. Régi dilemma kapott ezzel egyféle megoldást: a magyar közösség érdekeit megjelenítő politika képviselője intézményileg is legyen a közösséghez közel, s ne Bukarestben.

3 Ügyvezető elnökségi főosztályok: politikai, szervezési, önkormányzati és reformügyi, művelődési és egyházügyi, oktatás- és ifjúságügyi, valamint gazdasági.

Napi feladatok – nyilatkozatszövegek, előterjesztések, az etnikumközi viszonyok javítását célzó pályázatok, elemzések⁴ stb. – mellett a Politikai Főosztály⁵ 1993 nyarán kapja az első komoly megbízást. Romániának az Európa Tanácsba való felvétele előtt az RMDSZ memorandumot (*Az RMDSZ Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba*) szerkesztett, amelyben a romániai magyarságnak az általános jogrenddel, illetve a kisebbségvédelemmel kapcsolatos elvárásait és javaslatait fogalmazta meg. Ennek a maga idején nagy belpolitikai visszhangot kiváltó,⁶ elvi-elméleti megalapozottságú dokumentumnak a szerkezetét a Főosztály munkatársai alakították ki, valamint több fejezetét ők készítették el. A memorandum eszmei vezérfonalát az Európa Tanács-beli tagság elnyerésével kapcsolatos aide-mémoire, az ET által megfogalmazott ajánlás (1201/1993) értelmezései, valamint a Ballardur-tervvel, vagyis az európai stabilitással kapcsolatos elemzések alkotják (Bodó B. 1994a). Ilyen jellegű dokumentumok készültek a Főosztályon a román–magyar alapszerződés előkészítése idején is.

Mivel a kisebbségpolitika napi ügyekhez kapcsolódó elméleti kérdéseinek nem volt fóruma, a Politikai Főosztály vezetőjének a javaslatára az RMDSZ ÜE 1994 januárjától megindította a *Szövetség* c. folyóiratot.⁷

4 1993-ban az alábbi elemzések és tanulmányok készültek a Főosztályon: szöveggyűjtemény az emberjogi vonatkozású nemzetközi egyezményekről (Pataki Júlia), a romániai Német Demokrata Fórum kisebbségi törvénytervezetének elemzése (Vekov Károly), elemző dolgozat a PER-folyamatról és a Neptun-jelenségről (Bodó Barna), összefoglaló dolgozat az 1989 decemberi események nyomán politikai és etnikai alapon elítélt magyar nemzetiségű állampolgárok helyzetéről (Makár Júlia), az RMDSZ a román napi sajtóban (Vekov Károly), az RMDSZ-ről kialakult kép/önkép vizsgálata (Bakk Miklós), dolgozat a kisebbség és anyaország kérdésről (Bodó Barna), elemzés a kisebbségi kérdés kelet-európai kezeléséről (Bodó Barna), politikai akadémia-tervezet (Bakk Miklós), a román–magyar alapszerződés kisebbségjogi vonatkozásairól ([Bodó B.–]Szász 1995), a kisebbségek romániai helyzetéről (Szász 1995).

5 Munkatársai voltak a két év alatt, a főosztályra kerülés sorrendjében: Bodó Barna (alelnök), Vekov Károly, Pataki Júlia, Makár Júlia, Bakk Miklós, Szász Alpár Zoltán, Gál Mária, Asztalos Lajos, illetve György-Somai Gyöngyvér (titkárnő).

6 A román parlamentben valóságos memorandumper zajlott, amelyen a „sértés” (Adrian Păunescu) és „árulás” (Pavel-Tănase Tăvală) enyhe kifejezéseknek számítottak.

7 *Szövetség*, az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének folyóirata. Felelős kiadó: Bodó Barna. Általában súlypontos lapszámok készültek, politológiai szempontból említendő a jogállamiság (1994/10), a kisebbségi kérdés nyugati demokráciákban gyakorolt kezelési módzatai (1994/11), a státútumok (1994/12) tematikai feldolgozásai. Az RMDSZ 1995-ös, kolozsvári kongresszusát követően a lap kiadását más veszi át, elméleti jellege megszűnik, előbb a szövetség belső életének a tükré kíván lenni, majd mind erősebbé válik a propagandajelleg.

A szövetségen belüli választások előkészítése a tagnyilvántartás reformját is jelentette, illetve a reform előtt annak eldöntését, hogy kikre és miként kell kiterjeszteni a választójogot. Ezzel kapcsolatosan több elemzés született a Főosztályon, és egy szakmai tanácskozássra is sor került a kisebbségi kataszterrel kapcsolatos elméleti kérdések tisztázása érdekében. Erre a találkozóra Toró T. Tibor elemzést készített, amelyet az RMDSZ lapja közölt később (Toró 1994). A belső választásokkal kapcsolatban is készült szakmai tervezet a Főosztályon (Bakk 1994b). Az önrendelkezés kérdéskörével – a belső választásokkal – való foglalkozás elindította azt a folyamatot, amelynek rendjén a Főosztály az autonómia-statútumok kérdésével is foglalkozni kezdett.⁸

A román–magyar párbeszéd intézményes keretek közötti folytatásának kongresszusi határozatból fakadó feladatát a Politikai Főosztálynak kellett ellátnia. Tusnádfürdőn 1994. május 13–15 között került sor arra a találkozóra, kerekasztal-megbeszélésre, amelynek kapcsán az egyik román meghívott azt állítja hét év távlatából, hogy „1994 a fordulat éve volt” a román–magyar kérdéshez való viszonyulás terén.⁹ Ezt követően a Gabriel Andreescu nevével fémjelzett, a Román Helsinki Bizottság (APADOR-CH) köré szerveződő csoport szinte minden magyarokkal kapcsolatos jelentős kérdésben véleményt nyilvánított, és a komolyan értelmezett szakmaiság oldalán állva új hangot ütött meg az addig egyszólamú – minden magyar ügyet elutasító – román politikai diskurzusban. A román emberjogi folyóirat hasábjain a Helsinki Bizottság és a Politikai Főosztály szakértői közt élénk vita alakult ki az RMDSZ kisebbségjogi és autonómia-felfogásáról a továbbiakban (Andreescu–Stan–Weber 1994a, 1994b; Bakk 1994a).

Ugyanakkor a történelmi igazságtétel jegyében az 1944 őszi magyarellenes atrocitásokkal kapcsolatban tényfeltáró munka folyt a Főosztályon, amelynek eredménye *Fehér Könyv* címen került a nyilvánosság elé (Gál M.–Gajdos Balogh–Imreh 1995).

8 Az 1995. április 8–9-én az SZKT elé terjesztett három tervezet egyike a Főosztályon készült (Szász–Bodó 1995).

9 Az RMDSZ ÜE Politikai Főosztálya kezdeményezésére és a Pro Europa Ligával közösen szervezett találkozón részt vett: Smaranda Enache, Gabriel Andreescu, Valentin Stan, Renate Weber, illetve Balázs Sándor, Bakk Miklós, Bíró Annamária, Bodó Barna, Eckstein-Kovács Péter, Fábián Ernő, Horváth István, Kolumbán Gábor és Nagy György. Az idézet Gabriel Andreescutól való (Andreescu 2001. 134–135.)

3.1.2. *A Magyar Kisebbség szerkesztősége s a körülötte kialakult szerzői kör*

A *Magyar Kisebbség* című folyóirat a két világháború között Jakabffy Elemér által kiadott „nemzetpolitikai szemle” új folyamaként indult útjára 1995-ben; kezdeményezői Budapesten végzett politológusok és jogászok voltak. Az első évben, 1995-ben két száma jelent meg, ezt követően minden évben négy (néha összevont számok is). Első főszerkesztője Tamás Sándor volt, az 1999-es 2–3-as számtól azonban Székely István veszi át tőle e feladatkört (szerkesztői voltak még: Markó Attila, Borbély Zsolt Attila és Toró T. Tibor).

Az eddig megjelent hat évfolyam a kisebbségi jog, a politikaelmélet és az erdélyi magyarság (tágabban: a határon túli magyarság) politikai és társadalmi életének elméleti és történeti vizsgálatához adott közlésteret. Az írások szerzői Erdély és az egész magyar nyelvterület kutatói, publicistái és politikusai közül kerültek ki (a folyamatosan közlő, 2000 végéig legalább öt írással jelen levő szerzők: az erdélyi Balázs Sándor, Borbély Imre, Csapó I. József, Bakk Miklós, Sorbán Angella és Székely István, a magyarországi Bárdi Nándor, Grúber Károly, Kovács Péter és Vincze Gábor, valamint a vajdasági Mirnics Károly).

Az írások nagy része – a lap hagyományainak megfelelően – kisebbségjogi témájú. Már az első szám vitaindító tanulmánya a kisebbségi jogok biztosítékairól szólt (Kovács 1995), s a vita magyarországi politikusok és politológusok mellett erdélyi közírókat, politikusokat és szakembereket is megszólaltatott, köztük Fábíán Ernőt (1995), Csapó I. Józsefet (1995a), Balázs Sándort (1995c, 1996), Gál Kingát (1996), Varga Attilát (1996a, 1996b), Zsigmond Barnát (1996a, 1997), Markó Attilát (1997), Bakk Miklóst (1997a) és Tamás Sándort (1997). A kisebbségjogi közlemények egyrészt elméleti jelleggel taglalták az egyéni és közösségi jogok természetét, másrészt a meglévő kisebbségi tervezeteket, valamint az RMDSZ-en belül 1994–95-ben kibontakozó autonómia-vitát értelmezték. Majdnem teljes egészében ennek a kérdésnek szentelték a szerkesztők az 1997/1–2. számot, amely dokumentumként közli a Romániában addig kidolgozott kisebbségi törvénytervezeteket – köztük az RMDSZ által iktatott törvényjavaslatot is –, valamint a róluk készült kritikai elemzéseket.

Jelentős teret kaptak a román–magyar kapcsolatok távlataival – stratégiai vonatkozásával – kapcsolatos témák. Először a román–magyar alapszerződésről nyitott a lap vitát, amelyet a Magyarország szomszédával kötött alapszerződések, valamint néhány más közép-európai szom-

szédsági szerződés dokumentumainak közlése egészített ki (Bakk 1996; Ankerl 1996; Jeszenszky 1996; Pataki 1996; Szilágyi Zs. 1996; Zala 1996; Zsigmond 1996b; Stan 1996; Törzsök 1996; Tőkés 1996). Szintén a román–magyar kapcsolatok stratégiai fejezetébe sorolható az úgynevezett Erdély-vita, amelyhez Molnár Gusztáv *Az erdélyi kérdés* című tanulmánya (Molnár 1997) szolgált vitaindítóul, s amelyre számos választanulmány született (András 1998; Andreescu 1998a; Bakk 1998a; Bíró B. 1998; Borbély I. 1998a; Fábián 1998; Lengyel 1998; Capelle-Pogăcean 1998a; Szilágyi Zs. 1998; Takács 1998a). Ezekre Molnár Gusztáv egy későbbi tanulmányban viszontválaszolt (Molnár 1999). Az Erdély-vita egyébként kétségtelen sikere volt a *Magyar Kisebbségnek*, mert a disputa átlépett a román nyelvi közegbe is.¹⁰

A magyar–magyar kapcsolatok, illetve az „összmagyar kérdések” folyamatosan jelen vannak a lap hasábjain. Egyrészt a „nemzetstratégia” közvetlen kérdéseiként (elsősorban Borbély Imre írásaiban), másrészt néhány sajátosabb, de stratégiai dimenzióval szintén rendelkező kérdés formájában. Ezek közé tartozik: a kettős állampolgárság és a státustörvény kérdése. A kettős állampolgárságról szóló vitának¹¹ egy teljes számot szentelt a lap, Tamás Sándor vitaindítójával (Tamás 1999a). Részben ide lehetne sorolni a kisebbségi lét több, különböző szintű megteoretizálását, amely szintén kisebb-nagyobb rendszerességgel van jelen a *Magyar Kisebbségben*; Veress Károly, Balázs Sándor, Boér Hunor, Salat Levente, Bakk Miklós, Mester Béla, Vass Csaba, Lázár Imre, Végel László írásai sorolhatók ide (Lázár 1996 és 1998; Végel 1996; Veress 2000b; Bakk 1998b; Balázs 1998c; Boér 1998; Vass 1998; Salat 2000a). Stratégiai hozadékúnak szánták a szerkesztők a szórvány-vitát is, amelyet Vetési László vitaindítója (Vetési 2000) nyomán közölt a lap (Biczó 2000; Bodó B. 2000; Péter 2000; Tóth P. P. 2000).

A teoretikus megközelítésekkel párhuzamosan a lap folyamatosan közöl a magyar kisebbségek történetével kapcsolatos tanulmányokat (Vincze 1995, 1996a, 1996b, 1998, 1999a, 1999b; Bárdi 1998a, 1998b, 1998c, 2000), valamint dokumentumokat, de a Magyarországgal szomszédos államok kisebbségi szervezeteinek, magyar pártjainak tevékenységébe is folyamatos betekintést nyerhet az olvasó.

10 A vita a Pro Europa Liga által kiadott elméleti folyóiratban, az *Alterában* folytatódott, majd a Molnár Gusztáv-féle vitaindítóra adott román és magyar válaszokból egy színvonalas válogatás is megjelent román nyelven a Molnár Gusztáv és Gabriel Andreescu által szerkesztett *Problema transilvană* című kötetben (1999).

11 *Magyar Kisebbség* 1999/2. Lásd Benyhe István, Borbély Imre, Csapó I. József, Pataki Gábor Zsolt, Varga Attila írásait.

A *Magyar Kisebbség* aktuálpolitikai szempontból is fontos kérdés-ként kezelte az RMDSZ belső életét, ezt – minden bizonnyal – az is táplálta, hogy a szerkesztők inkább a szervezet belső ellenzékéhez álltak közel. Dokumentumok című rovatában folyamatosan közli a lap az RMDSZ tevékenysége, stratégiája és belső rendje tekintetében alapvető dokumentumokat. Ugyanakkor a szerkesztők vitát kezdeményeztek az RMDSZ 1996–2000 közötti koalíciós szerepvállalásáról, melyhez a vitaindítót az RMDSZ belső ellenzékének egyik vezéregyénisége, Toró T. Tibor írta (Toró 1998). A választanulmányok a következő lapszámokban jelentek meg Balázs Sándor, Bodó Barna, Borbély Imre, Borbély Zsolt Attila, Borbély László, Csapó I. József, Dáné Tibor, Kántor Zoltán, Niculescu Antal, Somai József, Szatmári Tibor, Szőcs Géza és Tóth István tollából. Az 1999/4-es szám a belső választások stratégiai kérdését tűzi napirendre Birtalan Ákos és Toró T. Tibor egy-egy vitaindító írásával (Birtalan 1999a; Toró 1999), melyekre András Péter (2000), Bakk Miklós (2000e), Borbély Zsolt Attila (2000d), Fórika Éva (2000), Ráduly Róbert (2000), Somai József (2000a) és Székely István (2000) írt választ.

Súlypontos számban foglalkozott a *Magyar Kisebbség* a „kisebbségi magyar gazdaságpolitikával” (Birtalan 1999b; Bara 1999; Coltea 1999; Demeter 1999; Kerekes G. 1999; Kerekes J. 1999; Kónya-Hamar 1999; Máti 1999; Neményi 1999; Pete 1999; Péter P. 1999; Ráduly 1999; Somai 1999; Tamás 1999b; Török 1999; Zakota 1999). A magyar nyelvű oktatás kérdései tulajdonképpen a kisebbségjogi problematikához hasonlóan, sőt, azt meghaladóan vannak jelen az első hat évfolyam hasábjain. Előbb az állami magyar egyetem létesítésének, illetve a Bolyai Egyetem újraindításának a kérdését járták körül a felkért szakemberek (Kötő 1997; Balázs 1997; Demény 1997; Faragó 1997; Garda 1997; Horváth A. 1997; Veress 1997), majd a Sapientia Magánegyetemnek szenteltek külön számot a szerkesztők (Tonk 2000; Biró Z., A. 2000; Hollanda 2000; Horváth S. 2000; Kerekes J. 2000; Mester 2000; Péntek 2000; Pusztai 2000; Somai 2000b; Szabó 2000; Veress 2000a; Vofkori 2000; Wanek 2000). De oktatásról szóló tanulmányok e két tematikus összeállításon kívül is akadnak.

A *Magyar Kisebbség* hatástörténete ez idő szerint feltáratlan, de anynyi kétségtelen, hogy: 1. miközben számos politikai és publicisztikai írást is közzétett, minden bizonnyal politológiai színvonalra emelkedett az RMDSZ-ről és a kisebbségi helyzetről szóló vitákkal; 2. az általa bemutatott szakírók és alkotóműhelyek némelyikére múlhatatlan szüksége lesz az erdélyi magyar nyelvű politikatudománynak a közeljövőben.

3.1.3. KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja

A csíkszeredai Kommunikációs és Antropológiai Munkacsoportba tömörült társaság már 1989 előtt két „botránnyal” jelentkezett a hazai szellemi életben. Az egyik az ún. „folklorizmus-vita” volt (Biró Z., A.–Gagyi–Péntek 1987), a másik pedig a „módszertan-vita” (Ráduly János egy kötete kapcsán). Társadalomképük szerint¹² a társadalmi cselekvés alapvető kerete a mindennapi élet. A cselekvés legfontosabb mozgatórugója pedig az érdek.

Ugyanúgy, mint Alfred Schütznel, náluk is a mindennapi élet a „legfőbb valóság” – paramount reality (Berger–Luckmann 1966, 1998; Hernádi 1984).¹³ Ez az a valóság, amely a legintenzívebben nyomja rá bélyegét tudatunkra. Testem „ittléte” és a jelen „mostja” körül rendeződik, ehhez mérem a többi lehetséges világ közelségét vagy távolságát. Gyakorlati okok miatt legközelebb hozzánk a munka világa áll. A mindennapi élet világa azért is fontos, mert interszjektív, állandóan egyeztetem a róla alkotott nézeteimet más emberek nézeteivel. Ez a tudás magától értetődő, nem igényel ellenőrzést. Emiatt a problematikus valóságelemeket ebbe a valóságba próbáljuk először integrálni. A neofenomenológiai szakirodalom ezen meghatározását a csíkszeredai munkacsoport kiegészítette egy sor elmélettel, fogalommal.

Fent és lent. Ha a mindennapi élet a legfőbb valóság, akkor a nem mindennapi élethez tartozó valóságok – fennkölt eszmék, ideológiák, szlogenek, szimbólumok – nem lehetnek (annyira) fontosak. Ezek – az angolszász antropológia¹⁴ megkülönböztetésével élve – a „magas”, a „fenti” kultúrához tartoznak.¹⁵ A KAM munkatársai elutasítják azt a társadalomtudományt, amely ezekből kiindulva próbálja értelmezni a társadalmat. Ehelyett a hosszú időn át elhanyagolt „lent” társadalmának a kutatását javasolják annak saját fogalmi kereteiben, egyfajta társadalomértelmezést „alulnézetből”.

12 A bemutatás során általában fogunk a munkacsoportról beszélni. Ennek ellenére tudnunk kell, hogy az elméleti keretek zömét Biró A. Zoltán dolgozta ki, és a többiek használták.

13 A Hernádi Miklós által összeállított szöveggyűjtemény számos diák, fiatal kutató számára az első kapcsolatot jelentette a neofenomenológiával, és megjelenésekor – és jóval utána is – sok társadalomtudós alapvasmányként használta.

14 A fogalompár „prototípusát” – városi és falusi kultúrákra – először Robert Redfield dolgozta ki. Nálunk főként Ernest Gellner, Peter Burke munkái révén vált közismertté.

15 Angolul: High/Low Tradition, illetve High/Low Culture.

A népi kultúra. A „lent” társadalmához tartozik a népi kultúra sajátos meghatározása, amely hozzánk a magyarországi folklorirodalmon keresztül jutott el.¹⁶ Eszerint ez egy elnyomott kultúra, amely a mindenre ráterpeszkedő, mindenre a saját értékeit ráerőszakoló hegemon kultúrának csak a perifériáján, a repedéseiben tud megkapaszkodni. Eszerint a „fenti”, a hatalmi beszédmód tulajdonképpen nem alkotó, hanem romboló, szétzúzza a mindennapi élet, a „népi kultúra” értékeit.

Az „értelmiség”-ellenesség és a dialogikus beszédmód. A hegemon kultúra megalkotói, az igaznak kikiáltott tudás kapuőrei az írástudók, az értelmiségiek. Rájuk, a hatalmi beszédmódra általában jellemző a monologikus beszédmód,¹⁷ amely autoritér jellegű, magába zárkózik, képtelen a fejlődésre, kinyilatkoztatásszerű, fennhéjázó, csak visszhangozni szabad, de vitába szállni vele nem. Ellentéte, a dialogikus beszédmód, demokratikus, képes más kijelentésekkel kapcsolatba kerülni, és így összekapcsolja az embereket, „polifonikus”. Gyökerei a népi kultúrába, a harsány, karneváli nevetésbe nyúlnak vissza (Bahtyin 1982).

Pragmatizmus és ideológia ellentéte. A népi kultúra, mivel a mindennapi életben gyökerezik, pragmatikus, bölcs, konkrét tapasztalatokon, a józan észen nyugszik. Összhangban van környezetével, társadalomépítése organikus, „természetes”, ebben a kultúrában a cselekedetek a helyzet józan felismerésén alapulnak. Társadalmi valóságának alapegysége a „helyi” társadalom, a konkrét közösség, ez írja körül a népi tudás érvényességi körét. Ezzel szemben az ideológia és az erre alapozó szimbolikus politika nem gyakorlatias, képtelen a valóságra alapozva építkezni. Nemcsak hangja, hangneme hamis, hanem problémái, problémakezelése is. Tudásának képtelen a helyi valóságban érvényességet szerezni, hiszen az általa felépített egy „elvon” közösségre („nemzet”, „mi”) vonatkozik.¹⁸

Ezek a KAM által nyújtott társadalomkép és -kritika legfontosabb elemei, amelyek lehetővé teszik a konkrét elemzések megértését. A csoport módszertana is sajátos, sokáig egyedi volt a hazai társadalomtudományokban. Kiindulópontjuk az, hogy a „pozitivistá”, tényfeltáró tudományok helyét – egy ún. „antropológiai fordulat” eredményeként – átvette az értelmező, a jelentésre koncentrááló megismerési forma (Bodó J.–Oláh

16 Lásd főként Niedermüller Péter írásait (1981a vagy 1981b). A felfogás eredeti forrása Antonio Gramsci. A KAM felfogását a népi kultúráról erősen befolyásolták még Mihail Bahtyin munkái (lásd főként 1982).

17 A dialogikus/monologikus fogalom párt Mihail Bahtyintól kölcsönözték. Lásd főként Bahtyin (1986a és 1986b).

18 Az ellentétpár eredetéhez lásd például Anderson, Benedict (1991).

1996 és 1997; Bodó J. 1996; Gagyí 1996). Ezt pedig élesen szembeállították mind a szociológiával, mind a néprajzzal. Míg az előbb bemutatott alaptételek főként a romániai kulturális és politikai gyakorlatot bírálták, a módszertani megközelítés az erdélyi magyar tudományosság gyakorlatát, illetve eredményeit kérdőjelezte meg.

A továbbiakban felsoroljuk a KAM által kidolgozott legfontosabb politológiai jellegű, politológiai problémakörökhöz is kapcsolódó témákat: az átmenet és a romániai magyar társadalom kérdése (Túros 1995); a civil társadalom kérdése (Biró Z., A. 1990); az erdélyi magyar elit, különös tekintettel a szellemi és a politikai elit összekapcsolódására; annak szerepe a társadalom alakításában; rekrutáció; média (Biró Z., A. 1993, 1997b); etnikumközi viszonyok (Gagyí 1996); magyar–román viszony (Biró Z., A.–Gagyí 1993; Biró Z., A.–Bodó J. 1993; Gagyí 1993); magyar–cigány viszony (Oláh 1993); a „szocializmus antropológiája” (Bodó J. 1994, 1997, 1998); magyar–magyar viszony (Biró Z., A. 1995, 1998).

3.1.4. Szórvány Alapítvány

Amikor 1992-ben néhány temesvári értelmiségi elhatározta, hogy szervezeti struktúráként létrehozza a Szórvány Alapítványt, a szórvány a kisebbségpolitikai feladatok között jelen lévő, de kezelhetetlen kérdés volt, s a politika számára az maradt mind a mai napig. Mivel a szórvánnyal kapcsolatos politikai szándék sokat ígérő volt, és mert Temesváron a politikai sodrás néhány elméleti érdeklődésű értelmiségit közös csapatba terelt, csak a konkrét ösztönzésre volt szükség, s ezt a temesvári csapat 1992-es, kollektív jogokkal kapcsolatos nemzetközi konferenciája hozta meg.

Az alapítók¹⁹ Temesvár történelmi-társadalmi sajátosságainak megfelelően a szórványlét vizsgálatán túl azt a célt tűzték maguk elé, hogy az etnikumközi kapcsolatok, az identitás–alteritás és a helyi társadalom szempontjából fontos lokalitás–regionalizmus kérdésköreivel is foglalkoznak.

A szórványról mint halmozottan hátrányos helyzetről kialakult közéleti diskurzus hangvétele morális; a kikerülhetetlen kultúra- és nyelv-váltás elodázása, kitolása volt az, melyet a politikai képviselőt célként megfogalmazott. A szakmának nem volt idevágó üzenete, érthető módon, mert hiányoztak a témát tudományos igénnyel kezelő alapvető munkák.

19 Az alapítványi forma 21 alapítót írt elő, közülük azokat említjük, akik a későbbiekben programok futtatásába is bekapcsolódtak: Albert Ferenc, Bálintfi Ottó, Bakk Miklós, Bodó Barna, Joó Imre, Szekernyés János, Tácsi László, Toró T. Tibor. Később csatlakozott hozzájuk O. Bogáthy Zoltán, Erdei Ildikó.

Ebben a helyzetben a Szórvány Alapítvány vezetői²⁰ a csoport számára két prioritást fogalmaztak meg: a különböző szakmai testületek figyelmének-érdeklődésének a területre irányítása,²¹ illetve a szórványhelyzet különböző aspektusainak a kutatása.

Mivel a szórványhelyzettel kapcsolatos terepkutatás 1990 előtt gyakorlatilag nem létez(het)ett, a szórványkutató csoport projektjei egyediek, ugyanakkor szakmai szempontból széles pászmán helyezkednek el: az oktatáskutatástól (kisebbségek iskolaválasztása – 1993) a vegyes házasságokig (1994), a lokalitástól (peremlét és megmaradás – 1996) a regionalizmusig (helyi identitás és regionalizmus – 1997–1998), a helyi politikai elittől (lokalitás, elitek, szerepek – 1999) a szegénység etnikai dimenziójáig (etnikum és szegénység – 2000).²² Az etnikumközi kapcsolatok vizsgálata (lásd a helyi identitás- és regionalizmuskutatást) vezetett el a státustörvény román fogadtatásának a vizsgálatához (2001).

Bizonyos kutatási programok – elsősorban a regionalizmust és az etnikumközi kapcsolatokat érintők – külföldi partnerekkel való közös munkát jelentettek,²³ a temesvári Interkulturális Intézettel a kapcsolat folyamatosnak mondható.

A *Romániai Magyar Évkönyv* kiadásával²⁴ az Alapítvány némileg elkanyarodik korábbi feladatvállalásaitól, bár tekinthető ez nyitásnak, a szórványproblematikán túli, de ezt is magába foglaló kutatási feladatok vállalásának.

A temesvári forradalom nem csupán interetnikus jellege okán fontos kutatási téma az alapítvány munkatársai számára, és 1990-től több tudo-

20 Elnök: Bodó Barna, alelnök Bálintfi Ottó, majd Albert Ferenc, kuratóriumi tagok: Bakk Miklós, Toró T. Tibor, Joó Imre.

21 Ilyen jellegű tanácskozások: *Kisebbségi oktatás szórványban* (1995); *Szórvány és szórványkutatás* (1996); *Nagyvárosi szórványok* (1997); *Helyi identitás és regionalizmus* (1998).

22 A kutatási eredmények, illetve konferenciák anyagát kevés kivétellel kötetben is megjelentették, 1996-tól kezdődően az alábbi Szórvány-füzetek jelentek meg: *Jelen és jövő a szórványkutatásban* (Bodó 1996); *Peremlét és megmaradás* (Albert–Bodó–Papp 1997a); *Nagyvárosi szórványok* (Bodó 1998b); *Kisebbségi érdekvédelem kormányból és/vagy ellenzékéből* (Bodó 1997b); *Local Identity and Regionalism* (Bodó 1998a); *Multikulturalizmus és öikuménia* (Bodó 1999a); *Régió és civil szféra* (Bodó 1999b).

23 Közös kutatásra került sor a Szegedi Tudományegyetem Szociológia és Lélektan Tanszékével, illetve az adatai (Szerbia) Selye-központtal (1997), illetve a Fribourgi (Svájc) Egyetem szociológia tanszékével (2001).

24 Két kötet jelent meg eddig: *Romániai Magyar Évkönyv* 2000 és 2001.

mányos tanácskozást szervezett meg önállóan, illetve más intézményekkel közösen.²⁵

3.1.5. Egyéni pályák

A politikatudományok területén az 1990-es évek során maradandót alkotó, erdélyi magyar „egyszemélyes műhelyek” termésének kutatástörténeti összefoglalása egyszerre alkalom nagy veszteségek és ígéretes pályakezdések számbavételére. A XX. század utolsó évtizede egyfelől három nagy ívű, az erdélyi magyar politikatudomány szempontjából (is) jelentős gondolkodói pályának – Nagy György, Gáll Ernő és Fábián Ernő életútjának – lezárultát hozta magával, másfelől olyan ritka céltudatossággal megrajzolt, a politológusi identitást indulásból, öndefiníciószerűen vállaló gondolkodói arcél kibontakoztatásánál is bábáskodott, mint amilyen a Borbély Zsolt Attiláé.

Gáll Ernő (1917–2000) életművében az 1990-től a 2000 tavaszán bekövetkezett haláláig terjedő időszak a számadás és a letisztult termékenység periódusa. Publikációkban rendkívül gazdag, szerteágazó tanulmányírói tevékenységének több oldala is van, amelyet a kisajátítás ódiума nélkül lehet politológiai relevanciájúként elkönyvelni: a vizsgált időszakban számos tanulmánya és két önálló kötete foglalkozik a romániai magyarság sorskérdéseinek mind elméleti, mind eszme- és intézménytörténeti aspektusaival. Az elméleti igényű írások a nacionalizmus,²⁶ a kisebbségi identitás,²⁷ a transzszilvanizmus,²⁸ a zsidókérdés,²⁹ valamint a román–magyar viszony alakulását értelmező tanulmányok³⁰ alkategóriáiba sorolhatók, míg az eszme- és intézménytörténeti tanulmányok a romániai magyar politikátörténet néhány kiemelkedő alakjának³¹ és intézményének³² az értékelő-kritikai felelevenítésére vállalkoznak, különös tekintettel a baloldali hagyományokra. Az életpálya utolsó szakaszában a

25 A tizedik, jubileuminak is mondható tanácskozást (*A hit útja*) a Jakabffy Elemér Alapítvánnyal közösen szervezte, a *Kisebbségvédelem kormányból és/vagy ellenzékéből* c. tanácskozás (1996) egyedüli szervezője volt.

26 Gáll 1990e, 1991e, 1992–1993, 1994f, 1994g, 1999h

27 Gáll 1990d, 1991c, 1991d, 1996 e, 1998c

28 Gáll 1992a, 1992b, 1994b, 1994c, 1998a, 1999d

29 Gáll 1993b, 1993c, 1995l, 1999e, 1999f, 1999g

30 Gáll 1991a, 1994a, 1995a, 1995b, 1995c, 1995d, 1995e, 1996a, 1997a, 1999a, 1999b, 1999c

31 Gáll 1990b, 1990c, 1991b, 1993d, 1994d, 1994e, 1996c, 1996d, 1998b, 2001

32 Gáll 1990a, 1992c, 1992d, 1993a, 1995f, 1995g, 1995h, 1995i, 1995j, 1995k, 1997b

globalizáció,³³ a regionalizmus³⁴ és a szórvány³⁵ kérdéseinek szentelt tanulmányok is fölbukkannak.

Nagy György (1937–1998) tragikus hirtelenséggel lezárult életpályájának utolsó nyolc esztendejében a diktatúra által örökül hagyott „episztemológiai űr” betöltésén fáradozott: a „kisebbségi-közéleti stratégia és politikai-közügyi küzdésforma” illúzióktól mentes, rigurózus, a „kétszerkettő józanságára” alapozó módszeressége számára egyengette az utat mind eszmetörténészként, mind kisebbségideológusként.³⁶ Eszmetörténészi tevékenységéből mindenekelőtt az erdélyi gondolatnak, a „transzszilvanizmus ideológiájának” szentelt tanulmányait kell megemlítenünk,³⁷ a kisebbségi szellemi élet néhány nagy alakjának – Kós Károlynak,³⁸ Szabédi Lászlónak,³⁹ Tamási Áronnak⁴⁰ – kisebbségpolitika-történeti jelentőségét kidomborító tanulmányokat, valamint a kisebbségi intézménytörténetnek szentelt írásait. Ez utóbbiak főként az egyetem-kérdésre összpontosítanak,⁴¹ de külön említést érdemel egy, a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) tevékenységének szentelt tanulmány.⁴² Kisebbségideológusként a nemzeti karakter kérdéseinek,⁴³ nemzet és állam viszonyának⁴⁴ és a kisebbségi jog problematikájának szentelt tanulmányokat⁴⁵ hagyott az utókorra.

Fábián Ernő (1932–2001) munkásságának politológiai szempontból jelentőséggel bíró eredményeit három, a vizsgált periódus alatt megjelentetett gyűjteményes kötet őrzi. Ebből kettő az erdélyi magyar kisebbségi lét elméleti, eszmetörténeti vonatkozásait feszegető tanulmányokat tartalmaz,⁴⁶ egy pedig a romániai, valamint a középkelet-európai térség politikai életének eseményeit kisebbségi nézőpontból kommentáló, napilapokban, folyóiratokban közölt rövidebb elemzéseket foglal magában.⁴⁷

33 Gáll 1996b, 2000a

34 Gáll 2000b

35 Gáll 2000c

36 Nagy Gy. 1999. 261.

37 Nagy Gy. 1993, 1999a és 1999c. 141–161.

38 Nagy Gy. 1991b és 1991c

39 Nagy Gy. 1999c. 141–161.

40 Nagy Gy. 1997a

41 Nagy Gy. 1990b, 1997b

42 Nagy Gy. 1994

43 Nagy Gy. 1999e. 232–243. és 1999f. 217–231.

44 Nagy Gy. 1995

45 Nagy Gy. 1990a, 1991a, 1999d. 315–324.

46 Fábián 1994 és 1999

47 Fábián 1997

Fábián Ernő érdeme továbbá, hogy összegyűjtötte a két világháború közötti időszak egyik kiemelkedő és a politikában is szerepet vállaló kisebbségi teoretikusának, Balogh Artúrnak a kisebbségi politikatörténet szempontjából jelentősnek joggal tekinthető több írását, és azokat terjedelmes bevezető tanulmánnyal, valamint vonatkozó dokumentumokkal és tudományos apparátussal kiegészítve hozzáférhetővé tette az utókor számára.⁴⁸ Ideológusként az önkormányzatiság elvének volt elkötelezett híve, amelyet Erdélynek mint politikai entitásnak a lényegéhez tartozóként fogott föl.

Balázs Sándor az 1989-es fordulatot követően fontos szerepet vállalt a kommunizmus összeomlásával új helyzetbe került romániai magyarság sorskérdéseinek az elméleti igényű végiggondolásában. Terjedelmes tanulmányokat szentelt a kisebbségi identitás kérdéseinek,⁴⁹ foglalkoztatta az állami magyar egyetem kérdése, mind a múltból leszűrhető tapasztalatok,⁵⁰ mind az 1990-es évek derekán zajló polémiák és a jövőre vonatkozó opciók szempontjából,⁵¹ írt a kisebbségi jogokról,⁵² és állást foglalt több nemzetstratégiai jelentőségű kérdésben.⁵³ Munkásságának politológiai szempontból különösen jelentős részét teszik ki azok az írások illetve monográfiák, amelyekben a romániai magyar kisebbség politikatörténetének olyan jelentős intézményeiről tesz közkinccsé fontos tudnivalókat, mint az Országos Magyar Párt⁵⁴ vagy a *Magyar Kisebbség* című folyóirat,⁵⁵ és olyan személyiségek szellemi örökségének a világába kalauzol el, mint a jeles kisebbségjogász, politikus, politológus Mikó Imre⁵⁶ vagy a „nemzetiség-történész” és „kisebbség-külpolitikus” Jakabffy Elemér.⁵⁷ Jelentős vállalkozása továbbá a *Meddő próbálkozások* című, az erdélyi magyar és román konföderációs tervezgetések mérlegét megvonó vaskos kézirat, amely a Kriterion kiadónál vár megjelenésre. Napjaink politikatörténetének fontos vonatkozásaira világít rá a *Funar-korszak Kolozsváron. A helyi sajtó tükrében 1992–1996* című, Schwartz Róberttel

48 Balogh 1997

49 Balázs 1991b, 1995a, 1998c

50 Balázs 1999

51 Balázs 1998b, 1997

52 Balázs 1995c és 1996

53 Balázs 1998a

54 Balázs 1991a

55 Balázs 1995b

56 Balázs 2002 (megjelenés előtt)

57 A már említett *Lugosi üzenet* c. monográfia mellett Jakabffy E. (1999)

közösen közreadott forráskiadványa,⁵⁸ amelynek második, az 1996–2000-es időszakot felölelő kötete kiadásra készen áll.

Bíró Béla politológiai szempontból relevánsnak tekinthető írásai egyrészt a román és magyar nemzettudat partikularitásait és paradoxonait, valamint egymásra gyakorolt hatásukat feszegetik,⁵⁹ másrészt a közösségi-politikai integráció megválaszolatlan kérdéseire keresik a választ.⁶⁰ Megemlítendő továbbá a *Porlik mint szikla* című, politikai publicisztikáit tartalmazó kötete⁶¹ és egy elemzése a magyar sajtó állapotáról.⁶²

Borbély Imre politológiai tárgyú írásainak a zöme két nagy kérdés-csoportot tárgyal: egyfelől a nemzetstratégiai kérdéseket feszegető tanulmányok, másfelől az RMDSZ belviszonyait elemző-bíráló írások kategóriájába sorolható. Az előbbieket a kulturális értelemben vett magyar nemzet integrációjának, az anyanemzet és a határokon kívül rekedt nemzetrészek közötti viszony rendezésének a módozataira vonatkozó elvi állásfoglalásokban, javaslatlételekben csúcsosodnak,⁶³ valamint a teljes körű magyar állampolgárság alanyi jogként való kiterjesztését szorgalmazzák.⁶⁴ Az RMDSZ-szel kapcsolatos elemzések a szervezeten belül uralkodó eszmékkel és gyakorlattal szemben fogalmaznak meg célravezetőbbnek vélt alternatívákat.⁶⁵

Borbély Zsolt Attila az 1989 után politológiával módszeresen foglalkozó erdélyi magyar szakértők virtuális közösségének az egyik legfiatalabb képviselője, aki ilyen irányú tevékenységét korszerű alapképzés keretében elsajátított ismeretekre és a politikai szerepvállalásban szerzett tapasztalatokra tudja alapozni. Az RMDSZ belső ellenzékének, a Reform Tömörülésnek az egyik vezető ideológusaként számon tartott fiatal szerző publikációinak jelentős hányada, érthető módon, az RMDSZ ideológiai irányvonalának és vezetési gyakorlatának a kritikáját kívánja nyújta-

58 Balázs–Schwartz 1997

59 Bíró B. 1997c (különös tekintettel a *Diagnózis* c., a nemzetállamiság kérdésével foglalkozó, a *Mátyás, az antihős* c., a román és a magyar történeti tudat paradoxonait körüljáró, illetve az *Értékek inflációja* c., a magyar politikai kultúra „aggasztó mérvű hanyatlásáról” szóló tanulmányokra), 2000c, 2000a, 1996, 1997a, 1998, 2001e, 2001c

60 Bíró B. 1997b, 1997d, 1999b, 2000b, 2001d

61 Bíró B. 2001f

62 Bíró B. 1999c

63 Borbély I. 1991, 1996a, 1996b, 1998a, 1999a, 1999c

64 Borbély I. 1998b, 2000, 2001

65 Borbély I.–András 1992; Borbély I. 1992, 1993a, 1993b, 1995a, 1995b, 1995c; Borbély I.–Borbély Zs. A. 1998

ni.⁶⁶ Foglalkoztatja továbbá az erdélyi magyarságnak az anyanemzethez, illetve a román államhoz fűződő viszonya,⁶⁷ és aktívan kivette részét a magyar státustörvénnyel kapcsolatos vitákból.⁶⁸

3.1.6. *Felmérések, közvélemény-kutatások*

Ez a szakasz azokat a publikációkban feldolgozott vagy jelentések formájában rendelkezésre álló közvélemény-kutatásokat leltározza fel, amelyek erdélyi magyar kutatókat foglalkoztató intézeteknél készültek.⁶⁹ A felmérések kérdésfelvetése megköveteltetése(i) a legtöbb esetben politikai, szociológiai-politikatudományi jellegű(ek) vagy pedig e tudományterületeken a továbbiakban hasznosítható(k). A vizsgálódások tematikailag három nagy csoportba sorolhatók. Az első kutatási terület az etnikumközi kapcsolatok kérdésköre, a második a politikai magatartásé, a harmadik pedig a magyar kisebbség sajátos problematikáját öleli fel.⁷⁰

A. Az etnikumközi viszonyok vizsgálata két tág témakörre terjed ki: (1) az etnikumközi kapcsolatok alakulása, valamint (2) az etnikai auto- és heterosztereotípiák. Az etnikumközi viszonyok tekintetében a leggyakrabban a román–magyar konfliktus érzékelésének a mikéntje fogalmazódik meg kérdésként, valamint az, hogy a bel- és nemzetközi politika szereplői

66 Borbély Zs. A. 1995a, 1996a, 1996b, 1997a, 1997b, 1998a, 1998b, 1999, 2000a, 2000c, 2001a, 2001e; Borbély I.–Borbély Zs. A. 1998

67 Borbély Zs. A. 1995b, 1996a–d, 2000b

68 Borbély Zs. A. 2001b, 2001c, 2001d

69 Itt a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Szociológia Tanszékére, az Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontjára – a továbbiakban EVK/CCRIT –, a Max Weber Társadalomtudományi Szakkollégiumra, valamint a (többnyire) egyszemélyes intézményként működő Stúdium Erdélyi Társadalomkutató Műhelyre (ma Trend Társadalomkutató Műhely) gondolok. Ezekon kívül a romániai magyarságra vonatkozóan a magyarországi Kód Piac-, Vélemény- és Médiakutató Intézet, illetve a romániai közvélemény-kutató intézetek (Centrul de Sociologie Urbană și Regională – CURS, Metro Media Transilvania – MMT, Institutul de Marketing și Sondaje – IMAS, Institutul Român de Sondaje a Opiniei Publice – IRSOP) is végeztek adatfelvételt.

70 Mínt hogy a közvélemény-kutatásokban természetesen megjelennek a nyilvános diskurzus témái, az elmúlt évtized második felében az euro-atlanti integrációval kapcsolatos vélekedéseket is vizsgálták a kutatók. (Lásd Culic [s. a.]. 16–17.; Culic et alii 1998. 6–9.) Eredményeiket Szász dolgozza fel és összegzi, arra keresve a választ, hogy rendelkezik-e az ország lakossága azokkal a politikai készségekkel, „amelyek lehetővé teszik, hogy megfeleljen az integrációból eredő sajátos kihívásoknak” (Szász 2000. 38.).

cselekedeteikkel ezt súlyosbítják-e avagy enyhítik (Culic et alii 1998. 28–31.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 41–42.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 153–155.; Veres 2000. 33–37.).⁷¹ Az EVK/CCRIT egyik munkatársa a konfliktust versengésként (competition) értelmezi s elemzi (Lazár 2000. 359–364.). Noha az intézet érthetően a románok és magyarok kapcsolatára összpontosított, figyelmét nem kerülte el a roma, illetve a zsidó kisebbséggel szembeni viszonyulás sem (Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 37.).

A kutatás másik vonulata az auto- és heterosztereotípiák feltárását célozza (Culic et alii 1998. 16–18.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 66–68.; Culic–Horváth I.–Raț 2000. 261–264.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 147–148.), valamint az etnikumok közötti társadalmi távolság becslésére vállalkozik (Culic–Horváth I.–Raț 2000. 265–266.; Lazár 2000. 384–385.; Veres 2000. 30–33.). A fogalom értelmezését a Bogardus-skála segítségével történő mérés könnyíti meg. Az eredmények tanúsága szerint a román és a magyar etnikum közötti társadalmi távolság nem változott az elmúlt évtizedben (Culic et alii 1998. 21., 25.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 151–152.; Galat–Kivu 1994). Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy egy – az erdélyi magyar újságíróközösséget célzó – kutatás eredményei azt mutatják: a megkérdezettek kevésbé toleránsak a román nemzetiségűekkel szemben, mint az a közösség, amelynek írnak. Ezt egy kutató azzal magyarázza, hogy a hírlapírók kizárják magánszférájukból a román anyanyelvűeket (Papp 2001. 208.).

B. A politikai magatartást vizsgáló kutatókat három átfogó tematika érdekelte: (1) a választói és közpolitikai preferenciák alakulása, (2) a politikai kultúra kérdésköre, illetve (3) a határon túli magyarság médiapreferenciái és médiafogyasztási szokásai. A szakasz elején említett intézmények munkatársai vizsgálták a szavazói szándékot (EVK/CCRIT⁷² 2000. 14., 18–19.; Horváth I.–Lazár 2000. 21–23.; Sorbán 1999. 323–324., 326.), mérték a politikusok népszerűségi indexét (EVK/CCRIT 2000. 21–24.; Horváth I.–Lazár 2000. 24.; Lazár 2000. 393.), s rákérdeztek a közpolitikai preferenciákra is. A pártpreferenciák terén említésre méltó a romániai középiskolások „pártidentifikációjában” jelentkező öröklődési jelenség kimutatása (Sólyom 2000. 96.).⁷³ De nemcsak ebben a tekintetben, hanem a (köz)politikai prefe-

71 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárainak munkája a Kárpát-medence Kutatási Terv, közreműködtek a BBTE oktatói is – Irina Culic, Horváth István, Marius Lazár és Magyari Nándor László.

72 A szerző(k) nevét fel nem tüntető kutatási jelentésekre az intézet nevének rövidítésével utalok a továbbiakban.

73 Az eredmény ismeretében föltehetjük, hogy Romániára is érvényes az a megállapítás, miszerint az öröklődés mértéke a többpártrendszerben nagyobb.

renciák feltárásakor is érdekes felismerésekre jutottak a kutatók. Például az erdélyi magyar választók 1998-ban román társaikkal ellentétben zömmel nem a korrupció leküzdését és a kommunista hatalmi struktúrák lebontását tartották a legfontosabbnak, hanem az autonómiaformák kiépítését meg az etnikumközi feszültségek kezelését. Meglepőbb ennél, hogy különbségek mutatkoztak a preferenciáik sorrendje és az RMDSZ prioritáslistája között. A legtöbbször említett problémákról azt gondolták, igen fontosak az őket képviselő párt számára, de legsürgősebbnek az életszínvonal emelésével kapcsolatos teendőket tekintették (pl. a munkanélküliség leküzdését és az infláció megfékezését) (Culic et alii 1998. 51.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 134–135.; EVK/CCRIT 2000. 10–12.; Horváth I.–Lazár 2000. 17.).⁷⁴

A politikai kultúrát feltérképező vizsgálatok az állampolgárok eszményeire és attitűdjeire, valamint a kollektív cselekvés iránti hajlandóságra (Culic–Horváth I.–Raț 2000. 279.) meg a társadalmi szolidaritásra összpontosítottak (Culic et alii 1998. 36–39.). A legelső kategóriába tartozó felmérések voltak a gyakoribbak, s nemcsak a felnőtt, hanem a fiatal korosztályt is górcső alá vették. Sorbán Angella már említett tanulmánya négy dimenzióban vizsgálja az erdélyi magyarság értékrendjét. Ezeket a teljes értékrend általános, nemzeti, általános közéleti, illetve kisebbségi közéleti dimenziójának nevezi (Sorbán 1999. 320–321.). A többi kutatás más szempontokat követ. Az észak-erdélyi középiskolásokat célzó elemzések⁷⁵ közül az egyik megkísérli a megkérdezetteket értékrendtípusokba sorolni (Covrig–Raț 2000), egy másik pedig a Rokeach-teszt módosított változatát alkalmazza, s eredményei a konzervatív vs liberális, valamint a materialista vs posztmaterialista beállítódások alakulását követik (Kiss 2000). Hasonló értékorientációkat térképez fel az újságírók körében Papp Z. Attila (2001. 206–207.). Az EVK/CCRIT munkatársai erős, a kommunista rendszer iránti nosztalgiára utaló egalitárius, etatista-paternalista és autoritárius attitűdöket mutatnak ki. Ugyanakkor felhívják a figyelmet arra, hogy a szavazók véleményegyütteseinkonkizisztensek, hiszen a válaszadók az egyénnek a saját boldogulása iránti felelősségét is fontosnak tartják, nem csak az állami gondoskodást. Adataikból az is kiderül, hogy a magyarok egalitáriusabb és etatistább beállítódásúak, mint román társaik (Cu-

74 Ez minden bizonnyal azzal magyarázható, hogy az életminőséggel kapcsolatos gondokat a választópolgárok a legfontosabbnak tekintették, s bár mintegy kétszerannyian tartották fontosnak az autonómiát, lényegesen kisebb jelentőséget tulajdonítottak neki.

75 A kutatási programot, amely gyűjteményes kötet megjelenésével zárult (Veres 2000), a Max Weber Társadalomtudományi Szakkollégium bonyolította le.

lic–Horváth I.–Raț 2000. 280–283.), ami hátrányosként megélt kisebbségi helyzetükből adódhat.

A médiapreferenciákat meg a médiafogyasztást is többen vizsgálták (például Culic et alii 1998. 40–41.; Horváth I.–Lazár 2000. 51–53.; Lampl–Sorbán 1999). Ezek és a hasonló magyarországi kutatások azt bizonyítják, hogy az erdélyi magyar mindenekelőtt az írott sajtó fogyasztója, pontosabban a helyi magyar nyelvű napilapok rendszeres olvasója. Az Erdélyt és Felvidéket összehasonlító tanulmány viszont azt a lényeges különbséget emeli ki, miszerint a szlovákiai magyarok körében az országos magyar nyelvű sajtó „vezet”.⁷⁶ Emellett a két kutató arra is rámutat, hogy a vizsgált magyar kisebbségek médiafogyasztási szokásait csak a felszínen határozzák meg az egyének szociodemográfiai jellemzői. Mélyebb szinten az értékorientációk a döntőek. (Lampl–Sorbán 1999. 24., 33.)

C. A magyarságra jellemző sajtós problémák terén a közvélemény-kutatókat (1) az etnikai identitás⁷⁷ és az asszimiláció kérdése, (2) a kisebbségi jogvédelem percepciója, az ezzel kapcsolatos attitűdök, valamint (3) a migrációs potenciál és a kivándorlási szándék foglalkoztatta.

Az etnikai identitást és az asszimiláció jelenségét áttekintő vizsgálatok (az összes közül) képezik a lehangsúlyosabb kutatási alirányt. Lényeges kérdés ezen a téren, hogy miket tartanak az egyének a nemzeti/etnikai identitás legfontosabb ismérveinek. Az EVK/CCRIT munkatársai felnőtt mintán azt állapították meg, hogy mind a román, mind a magyar lakosság esetében az önbesorolás és az anyanyelv a domináns kritériumok (Culic [s. a.] 19–22.; Culic et alii 1998. 12–13.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 64–65.). Ugyanezt tapasztalta Veres Valér is a középiskolások körében, azal a különbséggel, hogy ez esetben a harmadik tényező – a saját kultúra ismerete és szeretete – nagyobb hangsúlyt kapott, mi több, a magyar fiataloknál dominánssá vált (2000. 23.). Sorbán Angéla egyrészt az erdélyi magyarok identitásának kettős jellegét vizsgálta, s a kisebbségi identitáshoz való viszonyulás attitűdcsoportjait tipologizálta (2000a. 185., 189–190., 193.), másrészt pedig az iskoláztatás nyelvének, az iskolaválasztás mikroszociológiai hátterének és a kulturális azonosságtudat újratermelődésének avagy fokozatos gyengülésének kapcsolatrendszerét tanulmányozta. Főbb következtetései: a többségi nyelven történő iskoláztatás a egyes házassággal, a település román ajkú lakosságának részarányával, a

76 A Balázs Ferenc Intézet regionális műhelyeinek idevágó adatait Szász (1996. 80.) veti össze.

77 Bár a kutatások zöme kizárólag az erdélyi magyarság identitását elemzi, az EVK/CCRIT csakis transznetikus összehasonlító vizsgálatokat végzett.

szülők iskoláztatásának nyelvével és a mikroközösségi nyelvhasználattal függ össze (Sorbán 2000b; Sorbán–Dobos 1997).

A második kérdéskör tekintetében a kutatókat elsősorban a vélt (vagy valós) diszkriminatív gyakorlat előfordulása, forrása és a hátrányos megkülönböztetést alkalmazó szereplők kiléte (Culic et alii 1998. 33–34.; Csepeli–Örkény–Székelyi 2000. 155–158.), továbbá a kisebbségi jogvédelem helyzetével szembeni attitűdök érdekelték (Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 21–22., 51–53.). Marius Lazár azt is vizsgálta, hogy miként élik meg lokális kisebbségi helyzetüket a Hargita és Kovászna megyei románok (Lazár 2000. 387.). Az EVK/CCRIT kutatói több ízben fölítették azt a kérdést is, hogy mire terjedjen ki az anyaország felelőssége a határain túl élő nemzetrészek iránt. Vizsgálataikból az derül ki, hogy az anyaország gondoskodását minden nemzeti kisebbség tekintetében nagymértékben helyeslő magyaroktól eltérően a románok inkább csak azt tartják elfogadhatónak, hogy Románia támogassa a határokon kívül rekedt nemzettársait. A magyarság attitűdjeivel ellentétben a magyar felsőfokú oktatás támogatásával és a kisebbség politikai szervezeteinek anyaországi kapcsolataival szemben a legkevésbé toleránsak (Culic–Horváth I.–Raț 2000. 267.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 43–49.).

A kivándorlási szándékra vonatkozóan az EVK/CCRIT kutatócsoportja és magyarországi partnerei, valamint a Stúdium Erdélyi Társadalomkutató Műhely végzett adatfelvételt. (Lásd Culic et alii 1998. 19.; Culic–Horváth I.–Lazár 2000. 61–62.; EVK/CCRIT 2000. 32.; Horváth I.–Lazár 2000. 9–13.; Sorbán 1994b).

3.2. Az elmúlt évtized legfontosabb vitái – témák és tendenciák

3.2.1. RMDSZ-vita

Az RMDSZ-ről készült tanulmányokban legtöbbször aktuálpolitikai megfontolások párosulnak távlatremtő elgondolásokkal, s ez általában nem független a szerzők politikai preferenciáitól. A kérdésfelvetés általában az, hogy miként tagolódik az RMDSZ, milyen irányzatok versengenek egymással, mit kellene tenni a belső pluralizmus érdekében stb. Ritkaságszámba mennek azok a tanulmányok, amelyeknek központi kérdése az RMDSZ jellege, működése, története.⁷⁸

⁷⁸ Bakk 1999a és 2000c

Az RMDSZ meghatározásának kérdése többszintű. Zavart okoz az a tényező, hogy az RMDSZ a romániai magyarság érdekvédelmi szervezeteként határozza meg magát, és nem politikai pártként. A politikatudomány szempontjából az érdekvédelmi szervezetként való meghatározás helytelen. Az RMDSZ-t csak politikai pártként elemezhetjük, eszerint meg kell vizsgálni, hogy milyen jellegű párt, illetve azt, hogy milyen keretben vizsgálhatjuk tevékenységét.

Különböző megközelítésekkel találkozhatunk, így a meghatározások függenek a tanulmány kontextusától. Bakk Miklós az RMDSZ történetéről írott tanulmányában néppárti jellegűnek (ideológiai nyitottság, jól működő, professzionális pártapparátus, a platformosodás lehetőségének fenntartása) tekinti az RMDSZ-t.⁷⁹ Egy későbbi tanulmányában pedig amellet, hogy etnikai pártként határozza meg az RMDSZ-t, kiemeli regionális jellegét: „regionális jellegű pártok (az RMDSZ és a PDSR – megj. K. Z.). Aláhúzom, nem regionális pártok, csak regionális jellegűek”.⁸⁰ Molnár Gusztáv inkább az ideológia szemszögéből közelíti meg a kérdést, a jobbközép pártokhoz sorolva az RMDSZ-t: „Az RMDSZ mint párt egyértelműen jobbközép orientációjú, amit az is bizonyít, hogy a kereszténydemokrata pártok nemzetközi szervezetének tagja”.⁸¹ Kántor Zoltán és Bárdi Nándor pedig kizárólag etnikai pártként határozza meg.⁸² Korábbi két ismertetést ötvözve Szász Alpár Zoltán a szervezetet (közvetve) etnoregionalista pártként határozza meg (1996, 2002b). Mindezek mellett van olyan felfogás, hogy az RMDSZ nem más, mint önkormányzat (Kántor 1996. 24.; Szász 1996. 64–68.).

Ennek a kérdésnek a lényegét érintik azok a vizsgálódások is, amelyek az RMDSZ belső működésére irányulnak. E megközelítések szerint az RMDSZ kettős funkciót tölt be. Egyrészt politikai pártként vesz részt a romániai politikai életben, másrészt társadalomszervező feladatokat lát el. Az ilyen pártok programjának és politikai cselekvésének középpontjában az illető nemzeti/etnikai csoport/közösség érdekeinek és értékeinek képviselője áll. A helyzet ellentmondásait így foglalhatjuk össze: „Az RMDSZ nagy paradoxona, hogy miközben egy etnikai közösség egészének politikai képviselőjét látja el, a román pártrendszerben s a belpolitika színterén pártként kell fellépnie – melyet a romániai magyarság politikai integráltsága áraként is tekinthetünk –, s így számos kérdésben a

79 Bakk 2000c. 26.

80 Bakk 2000g

81 Molnár 2001b

82 Kántor–Bárdi 2000 és 2001. Lásd még Kántor 1996. 24.

parlamenti és pártpolitizálás napi kompromisszumaihoz kell igazodnia” (Bakk–Horváth A.–Salat 1999. 378.).

A működéssel és a politikai szereppel kapcsolatos témák a következőképpen csoportosultak: 1. az RMDSZ-en belüli törésvonalak; 2. a frakciók és a belső pluralizmus kérdése – belső választások; 3. kormányon vagy ellenzékben; 4. az RMDSZ koncepciói az autonómiára, az államra, a kisebbségi és nyelvtörvényre vonatkozóan; 5. a döntéshozó és végrehajtó testületek kérdése (SZKT, Ügyvezető Elnökség, parlamenti frakciók stb.); 6. az értelmiség és az RMDSZ viszonya; 7. az országos RMDSZ és a helyi szervezetek közötti viszony; 8. az RMDSZ és a magyar állam, illetve a magyarországi pártok közötti viszony; 9. az RMDSZ a nemzetközi politikában, különös tekintettel az európai integrációra.

Az RMDSZ szerkezeti felépítése 1989 óta központi vitakérdés. A különböző elképzelések arra vonatkoznak, hogy a területi, politikai, képviselői szervezetek hogyan legyenek képviselve a döntéshozásban, illetve az így megalakult testületek hogyan válasszák meg a végrehajtó szervezetet. Ezzel szorosan összefügg az a kérdés, hogy melyik – döntéshozó és végrehajtó – testületnek milyen kompetenciái vannak. Elméleti szinten ezek a belső demokrácia és képviselő kérdésait vetik fel. A leggyakrabban használt metafora az „állam az államban”.⁸³

A kormányon vagy ellenzékben – az aktuálpolitikai kérdésekhez tartozik. Az RMDSZ 1990 és 1996 között ellenzéki párt volt, az 1996–2000-es időszakban pedig kormánypárt. Jelenleg, 2000-tól, ellenzéki párt, amely viszont parlamenti támogatást nyújt a kormánypártnak. Az RMDSZ kormányzati szerepvállalása újra felszínre hozta az RMDSZ működésével kapcsolatos kérdéseket. Ezek közül a legjelentősebbek az RMDSZ érdekvédelem- és stratégiajára vonatkoznak. Elméleti szinten a kérdés az, hogy meddig mehet el az engedékenységekben az RMDSZ úgy, hogy azért deklarált céljaihoz hűséges maradjon. Milyen taktikai kompromisszumokat köthet rövid távon (és azok mennyiben taktikaiak), anélkül, hogy a stratégiai célokat hosszú távon feladná? További központi jelentőségű kérdés az RMDSZ-vezetőség legitimitására vonatkozik, egyáltalán: melyik testület milyen feltételek mellett dönthet ilyen horderejű kérdésekről.⁸⁴

83 Vita erről a kérdésről a *Magyar Kisebbség* hasábjain folyt. Lásd Birtalan 1999; Toró 1999; András 2000; Bakk 2000f; Borbély Zs. A. 2001a; Fórika 2000; Ráduly 2000; Somai 2000; Székely I. 2000

84 Bodó B. 1997b; Bíró Z., A. 1999. 124–137.; Toró 1998. 222–251. És a megjelent válaszok: uo. 1998. 2. 3–141.

Az RMDSZ és a romániai magyar társadalom viszonya állandó tárgya az értelmiségi reflexióknak.⁸⁵ Mint ahogyan a közvélemény-kutatások és a szociológiai elemzések számára is központi kérdés a romániai magyarság viszonyulása az RMDSZ-hez.⁸⁶ A parlamenti és helyhatósági választások további adatokkal szolgálnak az RMDSZ és a romániai magyarság közötti viszony természetére nézve.⁸⁷ Az RMDSZ-ről, tágabban a romániai magyar elittről viszonylag kevés tanulmány jelent meg, viszont ezek kulcsfontosságúak a belső erőviszonyok és belső tagolódás megértéséhez. Elméleti téren a legszámottevőbb írások azok, amelyeket a KAM szerzői tettek közzé a romániai magyar társadalomról, az erdélyi magyar elit nemzetépítési gyakorlatáról.⁸⁸

3.2.2. *Autonómia-vita*

A különböző autonómiák, mint az erdélyi magyar helyzet rendezésének lehetséges közjogi megoldásai, csupán rövid időre váltak szakmai jellegű vizsgálódások és viták tárgyává. Ez azzal a politikai kihívással függ össze, amely az RMDSZ 1993 és 1996 közötti politikai útkeresésében mutatkozott meg. A marosvásárhelyi 1990. március 19–21. közötti véres magyarelles támadások jelentős időre megghiúsították az autonómia politikai vállalását. Amikor a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, a VMDK 1990 őszén magáévá tette a személyi elvű autonómia alapelveit, az RMDSZ a demokratikus Romániáért szállt síkra.⁸⁹ Az RMDSZ 1996-tól kezdődő kormányzati szerepvállalása pedig a helyzet természetéből fakadóan jelentette az autonómia kérdésének a zárójelbe tételét.

Az autonómiakérdés tüzetes elemzését eredményező politikai folyamat fontosabb mozzanatai a következők voltak: 1. Az RMDSZ második, marosvásárhelyi kongresszusán meghirdetett programja megfogalmaz néhány általánosságot a közjogi autonómiáról: egyrészt alkotmányjogi terminusokat vezet be a romániai magyarság önmeghatározására (a romániai magyarság önmagát „államalkotó tényezőnek” tekinti), másrészt utal a „személyi és kulturális autonómiára”,⁹⁰ 2. A marosvásárhelyi kongressz-

85 Sorbán 1994a. 117–121.

86 Galat–Kivu 1994. 3. 47–71. és 1995. 8. 31–55.; Horváth I.–Lazăr 2000; Culic–Horváth I.–Raț 2000

87 Székely I. 1996. 15–70.; Bakk 2000a; Bakk–Székely I. 2000

88 Rostás é. n.; Biró Z., A. 1993. 52–69.; Bakk–Bodó B. 1999. 65–72.; Lőrincz J., D. 1999

89 Az RMDSZ Országos Választmánya 1990. október 9-i, kolozsvári ülésén fogadta el *Az RMDSZ a demokratikus Romániáért – Elvek és elvárások* programcsomagtervét.

90 *Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Alapszabályzat*. Program. 1991. Kiadja az RMDSZ Országos Titkársága, Kolozsvár, 1991. június 7.

szuson Szócs Géza ismertette – nem hivatalos dokumentumként – „Nemzetiségi törvénytervezet-csomag”-ját. Eszerint: a) az autonómia közjogi testületek révén valósul meg; b) az autonóm köztestületek saját hatásköréről, működéséről jogszabályt – statútumot – dolgoznak ki, melyet törvénybe Románia parlamentje iktat; 3. Az autonómia közjogi/államjogi koncepciójának kiérlelésében fontos szerepe volt a „társnemzet-vitának”, amely szintén a marosvásárhelyi kongresszust megelőző viták során merült fel; 4. Az RMDSZ 1992. október 25-i ülésén dokumentumot (Kolozsvári Nyilatkozat) bocsátott ki a belső önrendelkezésről; 5. Csapó József szenátor tervezetet készített az RMDSZ három autonómiaformájáról;⁹¹ 6. 1993. november 14-én az RMDSZ nyilvánosságra hozta a „nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről” szóló törvénytervezetét;⁹² 7. Az RMDSZ a Szövetségi Képviselők Tanácsának 1994. október elsejei ülésén egy bizottságot alakított az autonómiastatútumok jogi kodifikációjának kidolgozására.⁹³

Az RMDSZ-en belüli politikai vitáktól elszakadva készítette el Szilágyi N. Sándor egyéni törvényjavaslatát *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* címmel.⁹⁴

Az RMDSZ-en belüli statútum-viták szakmai megalapozásához, a politikai szintű döntések előkészítéséhez és a statútumok jogi kodifikációjához a szakmai háttérrel a Politikai Főosztály igyekezett megteremteni.⁹⁵ Ehhez kapcsolódnak azok a tanulmányok, melyek az RMDSZ Ügyvezető Elnökségének lapjában, a *Szövetségben* a statútum fogalmát és megalkotásának elvi

91 *Memorandum a romániai magyar nemzeti közösség önrendelkezéséről* (1992. dec. 31.). A három autonómiaforma: a személyi elvű autonómia, a helyi közösségek autonómiája és a regionális autonómia.

92 *Törvény a nemzeti kisebbségekről és autonóm közösségekről* (tervezet). In: DOKUMENTUMOK 1.

93 *RMDSZ Közlöny* 12. sz., 1994 november. A 32. sz. határozat alapján a bizottság tagjai: Csapó József, Tokay György, Varga Attila, Béres András, Bodó Barna, Balázs Sándor, Bakk Miklós, Papp Előd, Hajdú Gábor, Katona Ádám, Madaras Lázár, Markó Attila, Szabó István, Szilágyi N. Sándor.

94 Szilágyi N. Sándor bevezető sorai a *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* című tervezethez. *Korunk* 1994. 3.

95 Az autonómia-vita kezdetben a KENF-en (Közép-európai Nemzeti Kisebbségi Szervezetek Konzultatív Fóruma) illetve 1995-től a szegedi Kisebbségi Autonómia Konferenciákon kapott a térség országaiban működő szervezetek képviselőit öszszehozó keretet.

kérdéseit tisztázzák,⁹⁶ valamint a fontosabb, modellértékű európai autonómiák státútumainak, külön törvényeinek az ismertetései.⁹⁷ Ezzel egy időben Csapó József közzéteszi a három autonómiaformára vonatkozó státútumtervezetét.⁹⁸ 1995 elején a Politikai Főosztály a *Szövetség* különszámában a két világháború közötti erdélyi autonómiatervezeteket mutatta be.⁹⁹

A műhelymunka eredményeképp 1995. április 8–9-én az RMDSZ választmánya (az SZKT) elé három tervezet került: Bakk Miklós személyi elvű önkormányzatokról szóló tervezete, a Politikai Főosztály részéről *A Romániai Magyar Nemzeti Közösség Személyi Elvű Autonómiájának* státútumtervezete (szerzői: Szász Alpár Zoltán és Bodó Barna), valamint Szilágyi N. Sándor korábbi tervezetének átdolgozott változata.

Csapó József tervezete elsősorban a belső önrendelkezés koncepciójára alapoz, Bakk Miklós személyi elvű autonómiatervezete pedig kísérlet arra, hogy az autonómiastátútumokat valamiképpen hozzákösse a román alkotmányfejlődés lehetőségeihez. Bakk tervezetén az is látszik, hogy egyrészt Jakabffy Elemér két világháború közötti felfogása, másrészt pedig a magyarországi kisebbségi önkormányzatok koncepciója hatott rá. Végül: a Politikai Főosztály tervezete megpróbál közvetíteni a két előbbi változat, a Csapó-tervezet és a Bakk-féle tervezet között. Szilágyi N. Sándor továbbfejlesztette törvényjavaslatát, kiegészítve azt az „önadminisztráló nemzeti közösségek” státúsára vonatkozó rendelkezésekkel.

Ezzel párhuzamosan a *Magyar Kisebbség* is foglalkozott az autonómia kérdésével. Csapó I. József e lapban teszi közzé a Székelyföld autonómiájára vonatkozó tervezetét.¹⁰⁰ Érinti az autonómia kérdését a lap *Egyéni jogok – kollektív jogok* című súlypontos száma is,¹⁰¹ igazi vita azonban nem alakul ki.¹⁰² Az autonómiát filozófiai-elméleti kérdésként

96 Bodó B. 1994c; Bakk 1994c; Balázs 1994; Markó 1994

97 Asztalos Lajos a spanyol önkormányzatok státútumait, Bakk Miklós Trentino-Dél-Tirol különtörvényét, Szász Alpár Zoltán pedig a finnországi lapp és svéd önkormányzatokat mutatja be. *Szövetség* I. évf., 11., 1994. nov.

98 Csapó 1994

99 Pataky Tibor, Mikó Imre, Paál Árpád, Hermann Müller, Romul Boila tervezetei, melyeket Bárdi Nándor történész válogatásából vett át a *Szövetség* 1995. január 7-i különszáma.

100 Csapó 1995b

101 *Magyar Kisebbség* 1996.3.

102 Nincs jelen az autonómia kérdése az erdélyi magyar politika felette szükséges reformjának szentelt, a jövőképalkotó kísérletek számbavételét célul kitűző, a Jakabffy Elemér Alapítvány támogatásával az RMDSZ 1999-es kongresszusára megjelentetett kötetben sem. (Bakk–Székely I.–Toró 1999).

Egyed Péter taglalja tanulmányaiban,¹⁰³ a *Korunk* (2000) *Autonóm ember – autonómiakonceptiók* című száma¹⁰⁴ pedig jelzéseként is értelmezhető: szakmai kérdéssé akkor vált az autonómia, amikor irányában a politika közvetlen érdeklődése megszűnt, illetve jelképessé vált.

3.2.3. Nemzeti közösség vagy erdélyi magyar társadalom

Az erdélyi magyarság kollektivitásként való politikatudományi vizsgálata elválaszthatatlan attól a kihívástól, amelyet – ideológiai és mobilizációs tekintetben – az RMDSZ működése jelentett. Az erdélyi magyarság egységes politikai képviselőjének kívánalma ennek következtében egyrészt napirendre tűzte a politikai/nemzeti közösségként való működés feltételeinek elvontabb vizsgálatát, másrészt elindította – néhány modern tudományos irányzat eredményei nyomán – e „közösségszervező gyakorlatnak” mint elittevékenységnek a kritikai vizsgálatát.

A vizsgálódások első kategóriája olyan elgondolásokat ölel föl, amelyek szerint 1) a romániai magyarság egységes, makroszinten „megragadható” közösség, továbbá e közösségnek 2) valamilyen egységes cél/célok és/vagy 3) sajátos szubkultúra tulajdonítható.¹⁰⁵

Makroszinten megragadható közösséggel és annak céljaival számolnak – kimondva-kimondatlanul – a kollektív jogokat természetjogi alapon vizsgáló szerzők (pl. Csapó József¹⁰⁶), ez a hallgatólagos előfeltevés olvasható ki továbbá a kollektív jogokról a kilencvenes évek közepén – elsősorban a *Magyar Kisebbség* hasábjain – folytatott vitákból.¹⁰⁷ A romániai magyarság kollektív jogairól a *Revista Română de Drepturile Omului* hasábjain is folyt vita.¹⁰⁸

103 *Az önállóság és dágvány*, illetve *A vélemények autonómiája*. In: Egyed 1997

104 Ebben elkezdik Ríz Ádám összehasonlító tanulmányának a közlését: *Az 1990 óta született autonómiakonceptiók összehasonlítása*. (*Korunk* 2000. 1.)

105 E megnyilatkozások kapcsán Papp Z. Attila „szakmai metaforákról” beszél. Vö. Papp 2001c

106 „A romániai magyar nemzeti közösség élni akar a közösségi önkormányzás jogával, a belső önrendelkezéshez nélkülözhetetlen önkormányzati eszközökkel, miképpen erre lehetőségük van az autonóm közösségeknek Európa-szerte!” Csapó szerint az a létállapot a kiindulópont, melyben a nemzeti kisebbségek természet-szerűleg közösségként tételezik önmagukat. (Csapó 1997)

107 *Magyar Kisebbség* 1996.1–2., 1996. 3. Szerzők – többek közt – Balázs Sándor, Huszár Vilmos, Varga Attila és Zsigmond Barna.

108 Andreescu–Stan–Weber 1994a; Bakk 1994a (magyarul: Bakk 1997a)

A sajátos szubkultúra kérdése a politikai transzszilvanizmus Molnár Gusztáv által megfogalmazott eszméje kapcsán került az előtérbe.¹⁰⁹ E nézetet két irányban lehet továbbgondolni: 1. az erdélyi régiót érintő politikai stratégiák és geopolitikai folyamatok várható alakulása (Erdély mint „közép-európai fragmentum”,¹¹⁰ Erdély sorsa az európai integrációs folyamatban¹¹¹); 2. az erdélyi magyarság politikai integrációjának módja (az erdélyi magyarság mint oszloptársadalom,¹¹² az RMDSZ és a konzociációs stratégiák¹¹³).

Az erdélyi magyarság társadalomként való értelmezését és vizsgálatát elsősorban a KAM szorgalmazta. A javasolt föltevés két fontos, az antropológiából kölcsönzött paradigmára épül: a) a „fent” és a „lent” megkülönböztetése,¹¹⁴ amely már éles szembefordulás az elitnézőpontokkal, pontosabban azok dekonstruálására irányul; b) a társadalom „szimbolikus burkainak” – mint az értelmiségi elit sajátos terének és művének – a módszeres kritikája.

Az első paradigma Bíró A. Zoltán tanulmányaiban bukkant fel, s egyfajta elitkutatót alapozott meg.¹¹⁵ Ezzel a KAM máris az 1989 utáni intézményépítő stratégiák bírálatához fogott, amelyet az RMDSZ-en belüli szerkezetépítésre és centralizációs törekvésekre is alkalmazott. E dekonstruáló kritika az 1989 utáni évtizedet egy hallgatóságos alkuval jellemzi, amelyet az elit a saját „csendes többségével” kötött, s amelynek révén egységes ideológia, saját társadalmi nyilvánosság és intézményrendszer, egységes politikai képviselő létrehozására törekedett.

A második paradigma szintén Bíró idézett programatikus írásaira megy vissza, ahol ugyanez a folyamat diskurzusvalóságként is megjelenik.

A két tételezés – nemzeti közösség és elit által konstruált társadalmi valóság – mellett született néhány, a fennebb vázolt paradigmák egyikébe sem illő teoretikus kisebbségilét-értelmezés is. Elsősorban Veress Károly tanulmányai sorolhatók ide,¹¹⁶ amelyek klasszikus filozófiai kérdés-

109 Molnár 1997

110 A devolúció kérdése, lásd Molnár i. m.

111 Vö. Erdély-vita fennebb/alább.

112 Bakk 1999c

113 Szász 2001a; Kántor 2001a

114 Ernest Gellner, Peter Burke munkái nyomán.

115 Lásd Bíró A. Zoltán: *Valami történetik*; Cs. Gyimesi Éva: *A kisebbségi elit nyomorúsága*; Veress Károly: *Elit és ellenelit*; Kolumbán Gábor: *Az identitásválság vége?* In: Rostás (é. n.); Bíró Z., A. 1998

116 Lásd Veress Károly *Kisebbségilét-elemzés, Kisebbségi lét és demokrácia, Változó értelmű identitás* című tanulmányait. In: Veress 2000b

ként próbálják értelmezni a kisebbségi léthelyzetet. Veress kísérlete vitát váltott ki, amelyben egyrészt a filozófiai és a modern társadalomtudományi látásmód különbségei tűntek elő,¹¹⁷ másrészt a filozófiai megközelítés ökológiai,¹¹⁸ jogi és hermeneutikai¹¹⁹ nézőpontokkal egészült ki.

A kisebbségi társadalom sajátos problémájaként értelmezhető az egységes politikai képviselő és a belső társadalmi pluralizmus közötti feszültség. Az RMDSZ szintjén ez a politikai képviselő és a társadalmi szervezés funkcióinak szétválásában jelentkezett; ennek következményei leginkább Salat Levente írásaiban követhetők nyomon.

3.2.4. *Civiltársadalom-vita*

A huszadik század végén a civil társadalom standard meghatározása¹²⁰ annyiban hasonlított egyes újkori elképzelésekhez, hogy a társadalom két pólusa, azaz az egyén és az állam között feltételezett, szükségesnek talált egy köztes szférát, amely az egyének csoportosulásából áll. Ennek kulcsértékei: szolidaritás, önigazgatás, a közös célok vállalása, részvétel a társadalmi-politikai életben valamilyen „közjó” eléréséért. Legfontosabb ismérve: függetlenség az államtól, sőt önvédelem az állami hatalommal szemben és egyben ennek hatékony ellenőrzése. Az utóbbi miatt a demokrácia létfeltételeként tartották számon.

A fogalomban nálunk is, nyugaton is viszonylag jól elkülöníthető egy normatív-kritikai és egy leíró összetevő. A kettő együtt nagyon ritkán jelent meg. Mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban¹²¹ a döntő elem a kritikai volt. Ez pedig természeténél fogva valaminek, jelen esetben a civil társadalomnak a hiányára, a működési zavaraira hívta fel a fi-

117 Bakk 1998b

118 Lázár 1998

119 Vass 1998

120 A civil társadalom fogalmát Kelet-Európában élesztették újjá az 1980-as években. Ugyanúgy, mint eredetileg a társadalmi életet minden részletében igazgatni akaró, „jóindulatú” és egyben elnyomó állam ellen szolgáltatott elméleti-ideológiai eszközöket. Nagyjából csak az „ellenfél” megnevezése változott: az újkor kezdetén abszolutizmusnak hívták, a huszadik században viszont totalitarizmusnak. Az ellenfélről alkotott kép lényeges elemeiben befolyásolta a civil társadalomról alkotott képet is.

121 Lásd például Arato, Andrew (1990). Szerinte a civil társadalom kérdése Kelet-Európa nagy leckéje a nyugati társadalmak számára. A közös gond szerinte az, hogy miként kell egy olyan demokráciáért harcolni, amely nemcsak formális, hanem – mondhatnánk – „szubsztantív” is. Hasonló véleményt fogalmazott meg akkoriban még John Keane is (Keane 1988).

gyelmet. Arra vallott, hogy a fejletlen kelet-európai civil társadalom képtelen ellenőrizni az államot, nem tudja megvédeni a polgárok, illetve a demokrácia értékeit. E civil társadalom fő tapasztalati élménye az államszocializmus volt. Ezt támadta tehát, illetve azokat a jelenségeket, magatartásokat, amelyeket a múlt maradványának tartott.

A civil társadalom kérdésköréről alapjában véve nem folyt vita a romániai magyar közéletben. Az egyedüli vitatott dolog az volt, hogy mennyiben tekinthető ez a jelenség a modern kor velejárójának.¹²² Mindenki egyetértett abban, hogy a civil társadalom fontos, értékes, és fejleszteni kell. A kritikai jellegű szövegek tulajdonképpen az erdélyi magyar elitre vonatkoztak, annak intézményteremtő gyakorlatára, közéleti szerepére, a „társadalomépítésre”. A legfontosabb kérdések a következők voltak: van-e civil társadalom? Ha nincs, illetve ha fejleszteni kellene, akkor ez kinek a feladata? Milyen viszonyban van az erdélyi magyar elit és a társadalom, főként annak szervezett, „civil” része? A „vádoltak”, a vezető pozíciókat betöltő értelmiségiek, politikusok, érdemben nem választak a támadásokra.¹²³

Az akkori közvélekedés szerint a totalitárius rendszer felszámolta a civil társadalmat.¹²⁴ Innen nézve, az erdélyi magyar elit azért volt elmarasztalható, mert saját céljai és érdekei szerint próbálta megszervezni a társadalmat, s ezáltal meggátolta az alulról jövő kezdeményezést. A formálisan, „felülről” megszervezett társadalom ugyanannyira atomizált és védtelen maradt, mint volt. A paternalizmus csak látszólag tanúsítja az elit és a „nép” egységét. Mint magatartás, mint társadalomszervezési gya-

122 Akik erre az álláspontra helyezkedtek, a civil társadalmat modernizált (ún. polgári) környezetben, elsősorban városban keresték. Mivel ennek komoly hagyományai Erdélyben nem voltak, a következtetések nem lehettek éppen optimisták. Egy másik irányzat azonban a civil társadalom fogalmát nem kötötte szükségszerűen a modern korhoz, illetve az urbánus élettérhez. Így lehetett a civil társadalom erdélyi hagyományának hordozója a falu, a rendtartó székely falu, a helyi, „lenti” társadalom (Nagy O. 1992; Fábíán 1993). A helyi társadalom fontosságához lásd (Bíró Z., A. 1990). Ez a vélemény tulajdonképpen Bíró A. Zoltánnak, illetve a KAM többi tagjának egyik kulcsfontosságú állítása, amely más témák kapcsán is megjelenik. A helyi társadalom fontosságáról lásd még (Bakk–Horváth A.–Salat 1999; Bíró B. 1999a).

123 Közvetett válasznak tekinthető néhány tevékenységi beszámoló (lásd például Köntő 1995).

124 Ez a mindent igazgatni és ellenőrizni akaró állam politikájának kulcseleme volt, hiszen így atomizálta a társadalmat, ami lehetővé tette a hatékonyabb ellenőrzést, elnyomást. Az egymástól is féltő egyének elszigetelten éltek, és emiatt képtelenek voltak mind az önigazgatásra, mind az ellenállásra.

korlat a kettő közti szakadékra utal. Az erdélyi magyar elit tehát nem ismeri „népe” céljait, értékeit és érdekeit. A „népszolgálat” álcája alatt az elit egyéni vagy közösségi rétegérdekei lapulnak. Emiatt még azt a – mindeddig eretneknek számító – kérdést is feltehetjük, hogy elképzelhető-e egy olyan erdélyi magyar civil társadalom, amely nemcsak a nacionalista államhatalommal, hanem az államszerűen szerveződő érdekképviseleti szervezetekkel szemben is megállja a helyét (Salat 1995). Általában elmondható, hogy akik abból indultak ki, hogy civil társadalom nincs vagy gyenge, és hogy létrehozni nehéz, tulajdonképpen nem kérdőjelezték meg az elit társadalomszervezői szerepét. Inkább arra hívták fel a figyelmet, hogy ennek az elitnek komolyabban kell vennie felelősségét, működésében szakszerűbbnek és – ami a kisebbség érdekeit, értekeit illeti – tájékozottabbnak kell lennie.

E nézet ellenében fogalmazódott meg a csíkszeredai KAM felfogása,¹²⁵ amely szerint a civil társadalmat mint önszervező, öngazgató erőt a totalitárius rendszer nem tudta felszámolni, hiszen az nem más, mint maga a mindennapi élet, a hétköznapi gyakorlat. Ennek a természetéhez tartozik, hogy megkeresi, kialakítja azokat a területeket, azokat a tevékenységi, együttműködési formákat, amelyek függetlenek az állami szervezéstől és ellenőrzéstől. Az így létrejött civil társadalom spontán, szerves, nincs szüksége kijelölt (vagy önjelölt) vezetőkre. Ezek a tulajdonságai lehetővé tették, hogy legalább csíráiban túlélje a régi rendszert. A KAM munkatársainak is az erdélyi magyar elit a fő céltáblája. Tevékenysége – szerintük – egyenesen káros, hiszen érdekei sajátosak, és ráadásul tájékozatlan is. Emiatt beavatkozásával, „társadalomépítő” munkájával összeroncsolja a mindennapi életvezetés finom gépezetét. Az elit szerepét át fogja venni a helyi viszonyokat, érdekeket, értékeket jól ismerő, helybéli ember, aki köré kikristályosodik a civil társadalom. De mi történik, ha a civil társadalom nem alakul ki magától, ha nem jelenik meg egy olyan helyi személyiség, aki életre tudná kelteni a civil társadalmat? Ebben az esetben segíthet az antropológus. Ő ugyanis, a szokványos értelmiségitől eltérően, jól ismeri a helyi társadalmat, megszokta, hogy annak szemüvegén keresztül nézze a mindennapi élet problémáit. Az ő szakszerű, jóindulatú, érzékeny beavatkozása túllendítheti a holtpontra a kialakuló civil társadalmat (Biró Z., A. 1990; Magyarai 1990. Lásd még Veress 1990.).

125 Papp Z. Attila szerint az erdélyi civil társadalomról való gondolkodásban az egyedi erőteljes „autochton” vonulat (Papp 2001a).

A kilencvenes években a fogalom morálfilozófiai tartalma nálunk is fokozatosan elenyészett. Ez elsősorban annak az új magatartásnak köszönhető, amely a viszonylag ködös morálfilozófiai célokat konkrét tartalommal, gyakorlatiassággal akarta megtölteni. Fokozott hangsúlyt helyeztek a pragmatizmusra, a szervezésre, a megvalósíthatóságra. Ennek eredményeként a közjóért önzetlenül tevékenykedő egyének (többé-kevésbé amatőr) szabad társulása lassanként átadta helyét az NGO-knak. Így viszont új nehézségek támadtak.¹²⁶ Ezek közé tartozik a megoldatlan ellenőrzés, felügyelet, illetve elszámoltathatóság. Pedig erre szükség van a lobbik, illetve különböző ál-NGO-k ellenében (Miszlivetz–Jensen 1998). Másrészt pedig azért fontos a felülvizsgálat, mert – különböző okokból – a civil szervezetek egyre inkább nem a maguk, hanem mások életét akarják adminisztrálni.¹²⁷

3.2.5. Az egyetem-vita

Magától értetődően a magyar tannyelvű egyetem körüli vita akkor kezdődött, amikor az erre vonatkozó politikai megoldás lehetségesnek tűnt. A különálló magyar (tannyelvű) egyetem létrehozása mellett eredetileg két fő érvet hoztak fel:

1. A történelmi jog érve: az erdélyi magyar kultúra régóta rendelkezik egyetemmel, reprodukciójához ez továbbra is szükséges. Történelme során az erdélyi magyarság bizonyosságát adta annak, hogy képes egy különálló egyetemet eligazgatni, tehát nem szorul rá a román állam, a román kultúra istápolására. Az 1959-es egyesítés a magyar kisebbség, a magyar diákok és tanárok akarata ellenére történt, tehát sérelem, melyet orvosolni kell. Az egyesített egyetem a mindenkori román hatalom igazi szándékait fejezi ki: lehetetlenné tenni a magas magyar kultúra repro-

126 Több felmérés is született, a legfontosabb feldolgozás, amely elérhető, a *Korunkban* jelent meg (Horváth I.–Deák-Sala 1995).

127 Rádásul nemcsak ők szólnak bele mások életébe, hanem – a pénzforrásokon keresztül – más, állami vagy nem állami szervezetek is. Emiatt lehetetlenné válik a különböző társadalomszervezési tevékenységekért felelős szervezetek elszámoltatása. Kérdés maradt az is, hogy tulajdonképpen mit jelent az „erős”, illetve „gyenge” civil társadalom, hiszen összehasonlító felmérések nem készültek. Az eredeti elképzelés az volt, hogy a civil szervezeteknek a pusztán mennyisége közvetlenül mutatja a polgárok részvételét a közéletben, ez pedig arra vallhat, hogy mennyire erősek a demokrácia alapjai. Manapság már látható, hogy a szervezetek nagy száma még nem jelenti azt, hogy a polgároknak nagyobb beleszólása van az – akár helyi – döntésekbe.

dukcióját, ezzel megfosztani a kisebbséget kultúrájától, értelmiségi elitjétől, ami hosszú távon megkönnyíti az asszimilációt.

2. A kisebbségi jog érve: a különálló egyetem nemzetközileg elfogadott emberi igény, több nyugati országban is van a kisebbségeknek egyetemük. Éppen azért, mert egy kultúra csak egyetemi képzéssel reprodukálható a megfelelő szinten. A romániai magyar polgárok éppúgy fizetik az adót, mint más, és őket is megilletik bizonyos jogok, szolgáltatások.

Akik az önálló magyar tannyelvű egyetem létrehozása ellen szóáltak fel, azért aggódtak, mert a politikai elit ekkor olyan szférában hozott döntést, amelyhez nem értett. Ráadásul úgy, hogy nem kérte ki a szakemberek – értsd: a magyar egyetemi oktatók – véleményét. A továbbiakban röviden bemutatjuk érveiket, majd rögtön az önálló egyetem pártolójának a véleményét:

a. Kockázatos kiválni egy olyan intézményből, amely mind belföldön, mind külföldön egyre jobb hírnévnek örvend. Az egyetem nemzetközi kapcsolatai soha nem voltak ilyen jók. Továbbá, látványosan fejlődik, egyre több diákja van, egyre-másra létesülnek új karok, tanszékek. Egy ilyen felfele ívelő intézményt nem szabad elhagyni egy új, mind belföldön, mind külföldön ismeretlen intézményért.

Ellenérvként a különálló egyetem pártolói arra hivatkoztak, hogy egy külön egyetem számos magyarországi és nyugati magyar professzor támogatását élvezné. Ha nem mondták is ki, azt gondolták, hogy a magyar tudományos élet sokkal hasznosabb segítőtárs lehet, mint a román.

b. Egy új magyar egyetemnek nem lenne elegendő tanára, főként rátermett tanára. Emiatt gyenge egyetem lenne, amely nem tudná a végzősöket elhelyezni a munkaerőpiacon. Ilyen körülmények közt a magyar diákok feltételezhetően ésszerűen döntenek majd, és inkább az erős román egyetemet választják. A mostani keretek közt ez a veszély nem áll fenn, hiszen csak annyi „oktatási vonal” indul be, amennyire van megfelelő számú jól képzett oktató. Eszerint az egyetemi oktatás minőségét tulajdonképpen csak a román kollégák jelenléte biztosíthatja.

Válaszként elhangzott, hogy nem kötelező minden szakon egyszerre indítani az oktatást. Az egyetemet fokozatosan kell – és lehet – építeni. Az oktatóhiány megoldható egyrészt vendégprofesszorokkal, másrészt külföldön tanuló magyar diákokkal, akik szívesen hazajönnének, ha lenne megfelelő állásuk. A vegyes egyetem éppen a szabad fejlődést-fejlesztést nehezíti meg, a magyar diákok nem szívesen jönnek haza egy ilyen egyetemre, és inkább külföldön maradnak. A külön magyar egyetemnek olyan vonzereje lenne, amely ezt a folyamatot (legalább részben) megfordítaná.

c. A belső demokrácia hiányával, a türelmetlenséggel kapcsolatos gondokat az új, toleráns rektor meg tudja – és meg is akarja – oldani. Az ő kezdeményezésére jelentősen megnőtt az egyetemen tanuló magyar diákok létszáma, egyre több magyar „oktatási vonal” alakul olyan tanszékeken is, ahol eddig soha magyar nyelvű oktatás nem volt. Nyitott, európai látókörű ember, kész méltányolni a magyar igényeket.

Ellenérvként felhozták, hogy a belső demokrácia problémáit igazából nem tudja megoldani egy olyan rektor, aki a tanszékek és karok decentralizációjának a híve. Szakról szakra a mindennapi tapasztalat azt mutatja, hogy a román többség hajlamos leszavazni a magyar nyelvű oktatást célzó javaslatokat. Egyes tanszékeken a hangnem durva, a magyar és a román oktatók viszonya feszült.

A források elosztásába a magyar oktatók gyakorlatilag nem tudnak beleszólni. Egy független szerkezet nem csak ennek venné elejét, hanem a magyar oktatókat is jobban ösztönözné, hogy források után nézzenek. A jelen körülmények közt ez is jóval nehezebb (a magyar kormány például nem nyújt közvetlen anyagi támogatást egy román vagy vegyes tan nyelvű egyetemnek). Másrészt a magyar oktatók sem kellően érdekeltek, hiszen – főként hosszú távon – nem világos, hogy ki mi fölött rendelkezik. A vegyes tanszék, kar, egyetem tulajdonképpen a magyaroknak az autonómiához, az öngazgatáshoz való jogát sérti. (Azt is mondhatnánk, hogy a vita itt az autonóm döntéshozatali szintről szólt.)

d. Egy új magyar egyetem akkreditációja hosszadalmas lenne, és számtalan akadályba ütközne. A román tanszékek árnyékában, ezek segítségével viszont meg lehet szerezni az akkreditációt.

Erre tulajdonképpen az egyedüli ellenérv az volt, hogy de igenis meg lehet szerezni, önerőből is.

e. A vegyes egyetem melletti legnyomósabb erkölcsi érvet maga a rektor mondta ki. A multikulturális egyetem olyan közeg, ahol a diákok megtanulnak egymás mellett élni, megtanulnak együttműködni, megtanulják tisztelni egymás értékeit stb.

Erre a válasz az volt, hogy a vegyes intézmények bármikor felhasználhatók a magyar oktatás elsorvasztására, hosszú távon egy rektor személye nem biztosíték. A magyar nyelvű felsőfokú oktatás csak akkor van biztonságban, ha önálló. A rektor érvei a multikulturális egyetem mellett semmiben sem különböznek a Bolyai Egyetem ellen hangoztatott érvektől: az elv ugyanaz, lényegében a gyakorlat is ugyanaz, csak az ideológia más. A multikulturalitás fogalmát tulajdonképpen arra használják, hogy az egyneműsítést legitimálják (Claude Karnouh).

3.2.6. Regionalizmus-vita, különös tekintettel az erdélyi kérdésre

Míg a székelyföldi regionalizmus tárgyában inkább az az aggály merült fel, hogy miképp egyeztethető össze a tradicionális Székelyföld-kép azokkal a vívmányokkal, amelyeket a regionális fejlesztés korszerű technikai és intézményi keretei kínálnak, az erdélyi regionalizmus kérdése tisztán politikai kérdésként fogalmazódott meg.

Az „erdélyi kérdést” a kilencvenes évek második felében föllelevenítő magyar és román írások a politikai publicisztika és a politológiai-geopolitikai tanulmányok határterületén születtek, és egy olyan szerzői kör termésének tekinthetők, amely a *Magyar Kisebbség* és az *Altera* hasábjain tűnt fel.

Az „erdélyi kérdés” újragondolásának vitafolyamát Molnár Gusztáv *Az erdélyi kérdés* című 1997-es tanulmánya indította el a *Magyar Kisebbség* hasábjain.¹²⁸ A Molnár tanulmányára írt válaszok¹²⁹ már a kezdet kezdetén világosan körvonalazták azt – a vita későbbi szakaszaiban újra meg újra kiütöző – szembenállást, amely Molnár Gusztáv és Gabriel Andreescu írásaiban jegecesedett ki. Ez a szembenállás a vita román nyelvű folytatásában az *Altera* hasábjain is megnyilvánult.¹³⁰

Molnár Gusztáv alaptételét Samuel Huntingtonra és Szűcs Jenőre hivatkozva úgy fogalmazta meg, hogy a nyugati és a keleti kereszténység között rögzült kulturális-geopolitikai törésvonal jelöli ki az Európai Unió bővítésének keleti határait. Ebből az következik, hogy az ortodox hagyományú Kelet-Európához tartozó Románián belül a közép-európai karakterjegyekkel rendelkező erdélyi régiónak a skót devolúció modellje ad esélyt arra, hogy hagyományainak megfelelő kapcsolatokat alakítson ki az Unióval, mely hamarosan Románia nyugati határaihoz ér. Ezzel szemben Gabriel Andreescu úgy érvelt, hogy a román állam egészének modernizációja elég-

128 Molnár 1997

129 A *Magyar Kisebbség* 1998.1-es számában megjelent választanulmányok: András 1998; Andreescu 1998a; Bakk 1998c; Bíró B. 1998; Borbély I. 1998a; Fábíán 1998; Lengyel 1998; Capelle-Pogăcean 1998; Szilágyi Zs. 1998; Takács 1998a; Tóth S. 1998; Schöpflin 1998

130 A Pro Europa Liga által kiadott *Altera* 1998/8-as száma *Federalism și devoluție* címmel jelent meg, s Molnár Gusztáv *Problema transilvană* című írása mellett Gabriel Andreescu: *De la problema transilvană la problema europeană*, Anton A. Bebler: *A doua prăbușire a Iugoslaviei și federalismul*, Antonela Capelle-Pogăcean: *Chestiune transilvană: dimensiune teritorială și dimensiune etnică*, Victor Neumann: *Descentralizare sau recentralizare în Europa dunăreană*. Cazul României című írásait közli.

seges stratégia mind Románia, mind Erdély uniós felzárkóztatásához. A felzárkózási folyamatban az erdélyi térségre ugyan fontos, „modernizációs lokomotív-szerep” hárul, azonban nincs szükség arra, hogy e szerep külön közjogi státussal társuljon. Elegendő „egy racionális politika és a magyar közösség politikai integrációjának jelenlegi kurzusa”.¹³¹

E két élesen eltérő álláspont a vita résztvevőit is megosztotta. Molnár Gusztáv véleményével egyetértőleg nyilatkozott Tóth Sándor, Borbély Imre, Fábíán Ernő és Bakk Miklós,¹³² azt megkérdőjelezve, illetve cáfolva András Péter, Bíró Béla, Antonela Capelle-Pogăcean.¹³³

A vita a továbbiakban kiszélesedett: a *Magyar Kisebbségben* megnőtt a politikai regionalizmussal és Románia Erdély-politikájával foglalkozó írások száma.¹³⁴

1999-ben, amikor már nyilvánvaló volt az országot kormányzó ún. „demokratikus koalíció” működésképtelensége, a szócsata újra fellángolt. Egyfelől Molnár Gusztáv újabb tanulmányt jelentetett meg a *Magyar Kisebbségben*,¹³⁵ másfelől *Problema transilvană* címmel¹³⁶ elkészült a vitacikkeknek egy román nyelvű kötetbe foglalt válogatása is, amely a korábbi megszólalók mellett újabb – főleg román – szerzőket is bevont a kérdés tárgyalásába.¹³⁷

A vita első elemzését Hadházy Zsuzsa készítette el 2000-ben.¹³⁸

131 Andreescu 1998a

132 Borbély Imre a civilizációs különbségeket és a devolúciós modellt elemezve arra a következtetésre jut, hogy a szubszidiaritás elvének nemcsak területális értelemben, hanem etnikai vonatkozásban is érvényesülnie kell; Fábíán Ernő és Tóth Sándor csupán a román–magyar viszony értelmezéséhez használja fel Molnár Gusztáv nézeteit; Bakk Miklós pedig két alternatív „középeurópaisodási” stratégiát is megrajzol Románia számára (az egyik a Molnár által felvetett erdélyi devolúció, a másik a nemzetállami EU-integráció).

133 András Péter nem cáfolja, inkább csak kétségbe vonja Molnár felvetését; szerinte az EU-integráció és a NATO bővítése nemcsak a huntingtoni modellhez igazodik, hanem a gazdasági globalizációhoz, valamint azokhoz a sajátos történelmi kapcsolatokhoz, amelyeket egyes nagyhatalmak a délkelet-európai térség egyes országaival kialakítottak. Antonela Capelle-Pogăcean is megkérdőjelezi mind a huntingtoni modellt, mind pedig a skót devolúció alkalmazhatóságát, azonban arra a következtetésre jut, hogy „privilegizálni kell a területi, regionális dimenziót”.

134 Grúber 1998; Lőrincz Cs. 1998; Takács 1998b

135 Molnár 1999

136 Andreescu–Molnár 1999

137 A kötet lapjain Gabriel Andreescu, Bakk Miklós, Antonela Capelle-Pogăcean korábbi írásai mellett új, közöletlen írásokkal szólal meg a vitában Sorin Mítu, Renate Weber, Liviu Andreescu, Tom Gallagher, Liviu Antonesei és Szokoly Elek.

138 Hadházy 2000

2000-től az Erdély-kérdés megvitatásában a *Provincia* című folyóiraté lett a főszerep. A *Provincia* hasábjain kibontakozó „román–magyar párbeszéd” központi témáját egyfajta „politikai transzszilvanizmusnak” nevezhetnénk, s a párbeszéd eddig a következő kérdésekhez vezetett: 1. Van-e Erdélynek olyan sajátos civilizációs-kulturális öröksége, amely sajátos politikai arculatot, identitást kölcsönözhet e régiónak? 2. Mi szükséges e sajátosság politikai érvényesítéséhez? Elegendő a saját nyilvánosság megteremtése, avagy szükség van egy regionális pártra is? 3. Milyen másfajta együttélési modell szükséges Erdélyben? Megoldás-e a konszociáció az ügyben, és milyen konszociációs modell jöhet szóba?

Erdély politikailag is hasznosítható civilizációs örökségének kérdését már Molnár Gusztáv *Premodern provincia* című, a *Provincia* első számában megjelent programcikke fölvetette. Áttételesebben tér vissza a kérdés a *Provinciának* Erdély irodalmáról és történetéről szóló számaiban.¹³⁹ A regionális párt gondolata egyrészt a „választási földrajz” tárgykörében – egy Erdélyben, az erdélyi szavazók számára „hiányzó párt” problémájaként – tűnik föl,¹⁴⁰ másrészt annak megvitatásában, hogy milyen körülmények között válhatnak a román rendszer jelenlegi pártjai a regionalizmust határozottabban felvállaló pártokká.¹⁴¹ Az erdélyi/romániai konszociációról Molnár Gusztáv, Gabriel Andreescu, Szász Alpár Zoltán, Kántor Zoltán és Bakk Miklós írt tanulmányokat. Andreescu¹⁴² az RMDSZ-t a kormányzásba bevonó, 1996-ban kialakult együttműködési modellt a romániai konszenzuális demokrácia alapjának nyilvánítja, ezzel szemben Molnár, Bakk és Szász azt fürkészi, hogyan alakítja át a modellt az erdélyi viszonyokat.¹⁴³

3.2.7. Szórvány-vita

A szórványfogalom leírásának nehézségei¹⁴⁴ csak részben gyökereznek a szórványhelyzet soktényezős – demográfiai, szociológiai, pedagógiai, pszichológiai, nyelvészeti, közigazgatási, közjogi stb. – meghatározottságában, ugyanis miközben arról is kell(ene) szólni, hogy a modernitás eredményeképpen miként változik meg a közösség szerepe, és miként kerül előtér-

139 *Provincia* 2000. aug. (4.), 2000. szept. (5.), 2001. jan.–febr. (1.), 2001. márc. (3.)

140 Molnár 2000c és 2000a; Bakk 2000h;

141 Pecican 2000; Bakk 2000d; Cosmeanu 2000; Ştef 2001

142 Andreescu 2000

143 Molnár 2000b; Bakk 2000e; Szász 2001a

144 Legutóbb Ilyés Szilárd-Zoltán foglalkozott a szórványfogalom használatával, értelemváltozásaival (Ilyés 2000).

be a szabad individuum, az is világos (kell hogy legyen): szórványban megszűnik az egyén magától értetődő otthonossága, s társas lény mivoltának megéléséből feszültséghelyzet támad. Éppen az adott közösség sajátos jegyeinek a megélése-megőrzése miatt válik a szórvány a politológia számára fontossá: mivel kiszolgáltatottságot és halmozottan hátrányos helyzetet jelent. A kérdés vizsgálata a kiszolgáltatottság okán kap igen jelentős erkölcsi tartalmat, a politika erőterében küldetés, öngazolás és önmarcangolás jellemzi a szórványról való beszédet. Maga a tudományos feladatkör: az életterek tagolódásának, a rész- és szubkultúrák kialakulásának, az etnicitás és integráció együttes jelenlétéből fakadó identitászavarnak a kutatása serkentő kihívás lehetne a szakma számára, de erősebb a késztetés a szórvány egyetemes sérülékenységről és magyar stresszelményről beszélni.¹⁴⁵ További kutatási területek: a peremhelyzet intézményi jellemzői, az elitképződés sajátos jegyei, az etnikumközi kapcsolatok alakulása ilyen közegben.

A problémalista jelzés is: miért és miként tartozna a tárgykör, más szakterületek mellett, a politikatudomány művelőire. A téma, a helyzet összetettsége és a szórványok kiterjedtsége ellenére csak ritkán és szűknek mondható körben vált politikatudományi kutatások és szakmai viták tárgyává.

Bár politikai szinten már 1992-ben kinyilvánították a szórványok iránti felelősséget, és nemsokára „gazdája” is lett az ügynek,¹⁴⁶ az első szakmai találkozóra csak 1996-ban került sor,¹⁴⁷ akkor még abban a reményben, hogy az érdekelt szakterületek képviselői rendszeresen összegyűlnek majd, és kölcsönösen tájékoztatják egymást, s így összejöveteleik termékeinek lesznek. A következő hasonló jellegű találkozót az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezte 2000. március 18-án, Tóth Pál Péter *Szórványban* c. könyvének megjelenése alkalmából.¹⁴⁸

145 Lásd: Vetési László előadását: *Reményeink megtartó iskolája*, a kolozsvári szórványoktatásról szóló tanácskozáson, 2001. április 21.

146 Az RMDSZ brassói, 1993-as kongresszusán jött létre az Ügyvezető Elnökség intézménye, a szórványkérdések felelőse – a következő évben – az ügyvezető elnök lett.

147 Jelen és jövő a szórványkutatásban, Sepsisyllyefalva, 1996. március 22–24. Szervezők: temesvári Szórvány Alapítvány, Kriza János Néprajzi Társaság, kolozsvári Szórvány Alapítvány, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége. Előadók voltak: Egyed Ákos, Bodó Barna, Péntek János, Vetési László, Fischer-Fülöp Ildikó, Bíró A. Zoltán és Keszeg Vilmos. A tanácskozás anyagát a temesvári Szórvány Alapítvány jelentette meg 1996-ban, Bodó Barna szerkesztésében.

148 A tanácskozáson előadást tartott: Benkó Samu, Tóth Pál Péter, Imreh István, Mezei Elemér, Péntek János, Birtók József, Neményi Ágnes, Vetési László, Bodó Barna, Gáll Ernő és Ilyés Szilárd-Zoltán. A konferencia anyagát az *Erdélyi Múzeum* 2000. 3–4. száma közölte.

Főleg néprajzosoknak, református lelkészeknek és történészeknek köszönhető a szórvánnyal kapcsolatos első dolgozatok megjelenése, az adatgyűjtés¹⁴⁹ és kutatás beindulása. A kérdéskör elsősorban politológiai szempontú vizsgálatára szinte kizárólag a temesvári Szórvány Alapítvány kisebbségi-szórványkutató csoportjának tagjai vállalkoznak: az utóbbi hat évben 4 kutatás és 2 tanácskozás erejéig foglalkoztak a szórvánnyal.¹⁵⁰

Sajtóvita a szórványról egyedül a *Romániai Magyar Szó* hasábjain zajlott,¹⁵¹ s amint az a napilapok által gerjesztett viták esetében lenni szokott, itt is akadt szakmailag értelmezhetetlen megnyilatkozás. Bakk Miklós *A Hétben* reflektált a vitára,¹⁵² s ez minden bizonnyal kihatott a téma iránti érdeklődés alakulására. Szaklapok is foglalkoztak a kérdéssel: a *Korunk* 1999-es egyházi számában vannak szórvánnyal kapcsolatos dolgozatok,¹⁵³ a *Magyar Kisebbség* 2000-es 3. számának súlypontja a szórvány, miután az előző számban közölték Vetési László *Szórványstratégia – nemzetstratégia* című vitaindítóját.¹⁵⁴ Mind terjedelmileg, mind a taglalt kérdések számát illetően ez idáig a szórvánnyal kapcsolatos legjelentősebb összeállítást az *Erdélyi Múzeum* jelentette meg.¹⁵⁵

3.2.8. Státustörvény

A magyar országgyűlés által a szomszédos államokban élő magyarokról elfogadott törvény¹⁵⁶ (az ún. státustörvény) már előkészítése idején vitákat váltott ki Erdélyben, s e viták – a törvény politikai utóélete miatt –

149 Lassan évtizede járja Vetési László teológus diákjaival Erdély szórványvidékeit, és összegyűjtjenek szinte minden fontos kapcsolódó adatot.

150 Kutatások: iskolaválasztás szórványban (1995), peremlét és megmaradás (1996), elitek szórványban (1997), etnikum és szegénység (1999); konferenciák: *Nagyvárosi szórványok* (1997), *Identitás, alteritás* (1998).

151 A vitát Vetési László esszészerű írása, a *Szórvány-e a szórvány?* indította, *RMSZ* 1996. dec. 21–22. A vitába szállók közül külön említendő Szilágyi N. Sándor: *A szórványmagarság: probléma vagy ürügy?* *RMSZ* 1997. jan. 29.

152 Bakk 1997c

153 Vetési 1999; Péntek 1999

154 A vitában részt vett: Biczó Gábor, Bodó Barna, Péter István és Tóth Pál Péter. Lásd: *Magyar Kisebbség* 2000. 3.

155 Az *Erdélyi Múzeum* 2000. 3–4. száma a 2000 márciusi szórványtanácskozás anyaga mellett Egyed Ákos, Ilyés Zoltán, Biczó Gábor, Bodó Barna, Keszeg Vilmos, Albert Ferenc, Pozsony Ferenc, Gazda Klára és Demény István Pál egy-egy dolgozatát közli.

156 LXII/2001-es törvény a szomszédos államokban élő magyarokról, elfogadták 2001. június 21-én.

az alkalmazásra való felkészülés ideje alatt, valamint a törvény hatályba lépését követően¹⁵⁷ is folytatódtak. A jogszabály rendkívüli politikai tétjéből következett, hogy a vitákban a szakmai és a politikai érvrendszer igazából nem volt szétválasztható, és hogy a törvény szakmai értékelésében nem különült el világosan az erdélyi és a magyarországi nézőpont sem.

A státustörvény kapcsán kialakuló viták négy kategóriába sorolhatók: a) nemzetpolitikaiak, b) jogtechnikaiak, c) a törvény konkrét társadalmi és politikai hatására vonatkozóak, d) az alkalmazást érintők. Politológiai szempontból az a) és a c) pontba tartozó eszmecserek relevánsak.

A nemzetpolitikai vitákban két koncepció körvonalazódott. Az egyik fontos mozzanatnak tekinti a nemzeti egység újjáteremtésében a státustörvény konkrét célját, illetve azt, hogy potenciális jogi viszonyt ajánl a határon túli magyarság számára. E felfogás egyik képviselője szerint „a törvény nem más, mint eme jelenleg is – politikai szándékoktól és törekvésektől függetlenül – fennálló kötelék megjelenítése a jogszabályok nyelvén”.¹⁵⁸ Nem nehéz észrevenni, hogy e koncepció új lehetőségeket kínál fel a kulturális nemzet fogalmának keletközép-európai újraértelmezéséhez. Egyik – ideológiailag talán a legtisztábban kidolgozott – változatát Borbély Imre *Szerződéses magyar nemzet – szerződéses magyar nemzetszerkezet* című tanulmánya nyújtja.¹⁵⁹ Lényegében ezzel a koncepcióval rokonítható az, amit a státustörvény jogelméleti háttéréről s a neki megfeleltethető nemzetfelfogásról Varga Attila tanulmányai fogalmazznak meg.¹⁶⁰ E viták egyébként számottevő előzményekre nyúlnak vissza: a *Magyar Kisebbségben* ugyanis átfogó disputa folyt a kettős állampolgárságról.¹⁶¹

A másik elképzelés szerint a státustörvény inkább nemzetpolitikai eszköz, melynek révén a határon túli magyarság nyelvében és kultúrájában olyan presztízstöbbletet nyer, hogy azzal ellensúlyozhatja a Magyarországgal szomszédos nemzetállamok homogenizációs törekvéseiből adódó asszimilációs nyomást. Ez az eszközkonceptió olvasható ki a *Provincia* státustörvény-vitájának több írásából,¹⁶² s abból, amit Bakk Miklós

157 Kántor Zoltán: A státustörvény: nemzetpolitika vagy a kisebbségvédelem új megközelítése? (*Magyar Kisebbség* 2001. 4.) című vitaindítóját követően a *Magyar Kisebbség* 2002. évi első száma közli a választ tanulmányokat.

158 Borbély Zs. A. 2001d

159 Borbély I. 2001

160 Varga 2001

161 Tamás 1999; Benyhe 1999; Borbély I. 1999b; Csapó 1999; Harrach 1999; Pataki Gábor 1999; Varga 1999

162 Bakk 2001e; Molnár 2001a

a törvénnyel kapcsolatos jövőképdilemmák kapcsán a következőképpen önt szavakba: „a határon túli magyarság fennmaradása és kulturális reprodukciója éppenséggel egyfajta politikai szétfejlődés révén válik lehetségessé”.¹⁶³

A státustörvény nemzetpolitikai vetületének átfogóbb – a nemzetállamra, a nacionalizmusra és a posztacionális állampolgárságra vonatkozó legújabb kutatások fényében készült – elemzéseit leginkább Kántor Zoltán írásai adják.¹⁶⁴

A törvény konkrét társadalmi és politikai hatásáról szóló viták – melyek elsősorban a *Krónika* című napilap,¹⁶⁵ kisebbrészt pedig a kolozsvári *Szabadság*¹⁶⁶ és a *Romániai Magyar Szó*¹⁶⁷ hasábjain folytak – már kevésbé tudtak fölülelni az aktuálpolitikai helyzeten. Néhány távlatosabb gondolat azonban ezekben az írásokban is felmerült, köztük: a nemzetpolitika és a szomszédságpolitika összefüggéseinek megváltozása az európai integrációs folyamatban,¹⁶⁸ valamint az erdélyi helyzet újragondolásának szükségessége.¹⁶⁹

A *Romániai Magyar Évkönyv* 2001-es kötete közölte az első státustörvény-kronológiát; ennek összeállítói egy elemzést is közzétettek arról, hogy a státustörvény politikai erőpróbaúljá miként jeleníti meg a román–magyar viszonyt.¹⁷⁰

Az erdélyi és magyarországi vitáktól független, időálló tanulmányok közül elsősorban Szilágyi N. Sándoré az említésre méltó.¹⁷¹

A Babeş–Bolyai Tudományegyetem Politikatudományi Karának magyar tagozatán már a 2000/2001-es tanévben folyt a státustörvénnyel kapcsolatos adatgyűjtés,¹⁷² a következő tanévben sajtóelemzésre került sor román és magyar napilapok anyagán.¹⁷³ Diákok kérésére szakmai vita-

163 Bakk i. m.

164 Kántor 2001f és 2001c

165 Bíró B. 2001a; Bakk 2001a; Székely 2001; Weber 2001; Bodó B. 2001b; Bakk 2001b; Bíró B. 2001b; Salat 2001a; Bucur 2001b

166 Fey 2001a; Bucur 2001a

167 Varga 2001b; Fey 2001b

168 Ez Bíró Béla: *Határokön innen és túl*, valamint Bakk Miklós: *Lejtő és szótár* című írásában merül fel.

169 Salat 2001a

170 Bakk–Bodó B. 2001

171 Szilágyi S., N. 2001

172 A közpolitika tárgy hallgatói interjúkat készítettek a román parlamenti pártok vezető politikusaival a státustörvénnyel, illetve a határon túli nemzettársak iránti felelősséggel kapcsolatban. Vezető tanár: Bodó Barna.

173 Szintén a közpolitika tárgy keretében, vezető tanár: Bodó Barna.

estet is rendeztek az egyetemen.¹⁷⁴ A temesvári Szórvány Alapítvány indítványozta és bonyolította le az első idevágó kutatást Erdélyben: azt vizsgálta román mintán, hogy a tömb-, többségi, illetve kisebbségi helyzetben élő románság miként fogadja a státustörvény intézményét, és milyennek látja a román–magyar viszony alakulását.¹⁷⁵

4. Általánosabb tudományos kérdések, problémakatalógus

Általánosságban elmondható, hogy a politikáról való beszéd és írás az önbizalom meg a fontosság érzetét nyújtja a megnyilatkozóknak. Ez talán még inkább érvényes a hazai magyar társadalomra. Ez jó, amennyiben a közélet iránti érdeklődés dicséretes. Mivel azonban a politikatudománynak mint szakmának más értékkritériumai is vannak, a végső mérleg mégsem lehet egyértelműen jó. Az összegzés során két dologra voltunk különösen kíváncsiak. Egyrészt azt a gyakran hangoztatott feltevést próbáltuk ellenőrizni, miszerint az erdélyi magyar társadalom és kultúra nem „résztársadalom” és „részkultúra”, hanem „egy teljes egész”. Másrészt arra figyeltünk, hogy talált-e az erdélyi magyar politológia kapcsolódási pontokat a nyugati szakirodalom főáramával, mennyiben voltak fogékonyak annak témái, problémái iránt, mennyiben voltak vagy lennének képesek arra „rácsatlakozni”. Ebből kiindulva kerestük meg a problémákat, amelyek szerintünk egyrészt a témák, másrészt a tudományszervezés szintjén ragadhatók meg. Nem állt szándékunkban, és nem is állhatott, *minden* hiányzó téma feltérképezése, hiszen az egy nagy, átfogó kutatás tárgya lehetne, és nem illeszkednék ennek a kötetnek a keretei közé.¹⁷⁶ De igyekeztünk legalább megemlíteni azokat, amelyeket a legfontosabbnak tartunk. A lista nyitott.

174 Vitaindító előadásokat tartott: Bakk Miklós, Bodó Barna és Székely István.

175 Kilenc megyében folyt a vizsgálat: többségi román megyék (Arad, Brassó, Beszterce-Naszód), többségi román megyék (Bihar, Maros, Kolozs, Szilágy), kisebbségi román megyék (Hargita, Kovászna). Az adatfelvétel időtartama: 2001. augusztus 15–20. A kutatást vezette Bodó Barna, a kérdőív összeállításában részt vett Kántor Zoltán.

176 Mint ahogy persze a tanulmányban nem lehetett részletesen bemutatni minden olyan témát, amelyet tárgyaltak. Ez is sokkal nagyobb munkát igényelne. A romániai magyar társadalomtudomány bibliográfiáját a legfontosabb közéleti kiadványok – vagyis nemcsak szaklapok – alapján összeállította Meister Róbert az Egyetemi Könyvtárban. (Meister 2002)

4.1. A témák

A politikát tárgyaló erdélyi magyar írások elsősorban a közvetlen környezetre (azaz az erdélyi magyar, illetve a romániai politikai életre) összpontosítanak.¹⁷⁷ Bizonyos témák, irányok, kifejezett vagy bennfoglalt prioritások majdnem teljesen uralják a terepet – ezeket igyekeztünk a tanulmányban bemutatni. Mások viszont nem vagy alig tűnnek fel.

Tulajdonképpen nem a hiánnyal vagy a jelenvalósággal van gond, hanem az arányokkal. Az arányeltolódásokat mi esetleg nem is vesszük észre. De mások igen. Íme, mit mondott egy nyugat-európai tanár az erdélyi magyar diákokról: csak az identitás, a nacionalizmus, a kisebbségi kérdés érdekli őket. Ráadásul kizárólag otthoni témákkal foglalkoznak. Ez azért baj, mert ha nyugatra mennek tanulni, azért, hogy utána hazamenjenek, akkor nyugaton *nem Erdélyről, hanem a „Nyugatról”* kellene tanulniuk, hiszen úgy lesznek majd igazán hasznos emberek otthon. Ha viszont csak Erdéllyel törődnek, akkor legfeljebb a nyugati szakmai társadalom számára mondhatnak érdekes dolgokat.

A következőkben néhány hiányzó témát sorolunk fel tételesen. Mindenekelőtt kijelenthetjük, hogy majdnem teljesen hiányzik két olyan általános terület, amely nélkül tulajdonképpen szakma nem is létezik: a szakma története¹⁷⁸ és az elmélet. Összegzésünk is mutatja, hogy az elmúlt tizenkét évben alig vagy egyáltalán nem jelent meg olyan elméleti munka, amely a nemzetközi tudományos életben fontos szerepet játszott volna. Ellenvetésként felhozhatnánk, hogy a nacionalizmus, a kisebbségek kérdése jelentős teret kapott mind a közéletben, mind a szakirodalomban. Csakhogy a nemzetközi szakirodalomnak ezek viszonylag rövid

177 Ez már szakmai elvárás, ebben szocializáljuk a diákokat. Nézzük meg példaként egy tudományos diákköri konferencia dolgozatainak az elbírálási szempontjait. A témaválasztás jellemzése: a. Periférikusabb probléma megoldásához kapcsolódik, de a tudományágon belül újszerű kérdést vet fel (4 pont); b. Az adott tudományágban Romániában széles körben kutatott, fontos (3 pont); c. Az adott tudományágban Romániában kevésbé kutatott, de fontos (1 pont).

178 Itt főként a szakma egyetemes, nem erdélyi vagy magyar történetére gondolunk. A szakma hazai történetírása abban merült ki, hogy bemutattak néhány erdélyi magyar gondolkodót, akiknek az eszményei még többé-kevésbé közel állnak ugyan hozzánk, de munkásságuk nem kötődik a kor szakirodalmához – vagy pedig a megemlékezések nem kapcsolják hozzá. Emiatt ezek „hagyományápoló” írások legfeljebb bizonyos témák, szempontok legitimációjaként szerepelhetnek. De nem nyújtanak semmilyen különösebb *szakmai* inspirációt mai problémáink megoldásában, és semmilyen formában nem kapcsolnak bennünket a nemzetközi szakirodalomhoz.

ideig voltak kiemelt témái, hamarosan eltűntek olyan (igencsak technikai jellegű) normatív morálfilozófiai fogalmak árnyékában, mint az állampolgárság (*citizenship*), az egyenlőség, az igazságosság vagy a közösségelvűség és az individualizmus. Utóbbiakkal pedig csak egy-két ember foglalkozott nálunk. Leginkább a kisebbségi kérdés kapcsán tértek ki rájuk, általában erősen tájékozatlanul: fogalmi apparátusnak, kérdésfelvető képességnek szinte nyoma sincs. Ezt a bibliográfiák is bizonyítják. Érdekes ezek után, hogy a nemzeti és regionális identitással foglalkozó történelmi jellegű kutatások, amelyek a nemzetközi szakirodalomban fontos helyet foglalnak el, nálunk gyakorlatilag ugyancsak hiányoznak. Most tehát tételesen felsorolunk néhány, szerintünk nagyon fontos kérdést, amely – úgy látjuk – nem részesült megfelelő figyelemben:

- a modernitás kérdése;
- az átmenet tágabb, összehasonlító nézőpontból: legfeljebb a magyarországi szakirodalmat használjuk fel (és ezen a csatornán keresztül esetleg értesülünk arról, amit más kelet-európai országokban kidolgoztak), de a Dél-Amerikára, illetve Dél-Európára vonatkozó nagy összehasonlító kutatások nem képezhetnek számunkra viszonyítási alapot. A magyarországi könyvészet eluralkodása azért is hátrányos, mert az ottani kérdések nem biztos, hogy azonosak az erdélyi magyar társadalom kérdéseivel;
- az átmenetek témakörén belül világviszonylatban fontos kérdés volt a demokratizálódás, a demokratikus konszolidáció. Nálunk nem;
- általában hiányoztak az összehasonlító kutatások, az olyan tanulmányok, amelyek valamilyen „nem hazai” terep jó ismeretét bizonyították volna. Márpedig összehasonlító kutatások nélkül komoly „önismeret” sincs. Az elmúlt évek keserű tapasztalatai még mindig nem ébresztettek rá bennünket arra, hogy ha egy kisebbségnek igényei vannak, akkor nagyon jól kell ismernie az idevágó nemzetközi tapasztalatokat és eljárásokat;
- az ideológiai térkép változásai, különösen 1989 után. Miként viszonyul egymáshoz a jobb- és a baloldal eszmeisége, érdemes-e még erről az ideológiai polarizációról beszélni? Létezik még egyáltalán?;
- az elit kérdése (legfeljebb a KAM egyes tagjai foglalkoztak vele);
- az identitás kérdése.

Általában elmondható, hogy a tanulmányok szakmai színvonalát igen lerontja két tényező. Egyrészt hiányzik a komolyabb tudományos apparátus. Egy nyugati szaklapban a tanulmányok végén a könyvészet minimum egy oldal. Nálunk körülbelül 3–5 tétel. Még szomorúbb a helyzet, ha a hivatkozott szakirodalmat tekintjük. Főként a nemzetközi szakirodalom hiánya meglepő, hiszen ma már hozzáférhető. Bizonyos, hogy

így a hazai magyar politikatudomány sohasem fog sem problémafelvetéseiben, sem témakezelésében a nyugati szakirodalomhoz kapcsolódni. Marginális marad.

Másrészt hiányzik az alapos, elmélyült kutatás és a dokumentáció. Ez nem csak a politológiának árt, hanem károsan befolyásolhatja a közéleti gondok kezelését vagy akár a politikai döntéseket is. Jellemző példa erre az „egyetem-vita”. A résztvevők úgy akartak egyetemet csinálni – vagy nem csinálni –, hogy egyetlenegy külföldi egyetem kialakulását, belső felépítését nem tanulmányozták – vagy legalábbis nem tartották fontosnak hivatkozni rá. Holott ma már elérhető távolságban vannak új, komoly szakértői háttérrel létrehozott egyetemek – például a Közép-Európai Egyetem –, amelyeknek a tapasztalatából bizonyára sokat lehetne tanulni. Egyetlenegy szöveg volt ismeretes nálunk, amely a kisebbségi felsőoktatási modelleket tárgyalja, és az is Magyarországon készült. A hazai sajtóban pedig csak jóval a vita után, 2000 nyarán jelent meg (Kurdi–Ring 2000). Márpedig más modellek, más (nyugat-európai, amerikai) felsőoktatási intézmények tapasztalatainak ismeretében bizonyára szakszerűbben és több felelősséggel lehetett volna eldönteni, hogy miért – hogyan – akarunk egyetemet, és miért – hogyan – nem. S ez rávilágít még egy fogyatékosra: hiányoztak azok az emberek, akik behozták volna, ismertették volna, az itteni helyzetre alkalmazták volna a külföldi szakirodalmat.

4.2. A tudományszervezés

A továbbiakban bemutatjuk a politikatudomány szervezési problémáit. Ezek szerintünk elsősorban az oktatásban, a kutatásban, a szakmai nyilvánosságban, a források biztosításában és a szakma „életterében”, társadalmi állásában lehelők föl. Mint az előbbi alfejezetben, itt is csak vázoljuk a gondokat, hiszen egy részletes elemzés túlhaladná jelen tanulmány terjedelmét.

Egy tudományág eredményeit, ezeknek a minőségét jelentősen befolyásolja a háttérintézmény. Ez nem valami semleges keret, hanem olyan célirányos rendszer, amely megrostálja az ágazat művelőit, s eldönti, hogy a szakmán belül egyáltalán mi minősül eredménynek, és mi nem. Megszabja, hogy *miből lehet* tudományos eredmény, s *miből nem*, és ennek megfelelően mire fordítandók források meg eszközök. Formai és minőségi kritériumokat állít fel, amelyek kizárják a kontárokat, kiszűrik a jelentéktelen témákat, a terméketlen témakezelést. Eldönti, hogy mit kell

forgalmazni tudományos eredményként. Publikációk, konferenciák, más összejövetelek révén létrehoz egy viszonylag jól körülhatárolt szakmai nyilvánosságot, amelyben az eredményeket be lehet – esetleg be kell – mutatni. Különböző oktatási formák révén lehetővé teszi a szakmában való szocializációt. A kutatókat valamilyen formában integrálja, egyfajta közösséggé szervezi, és programszerűen igyekszik ezt a közösséget – amennyire lehet – „elképzeltből” „konkrétta” gyúrni (vagyis alkalmat ad a személyes találkozókra). Biztosítja a szakmabeliek számára a viszonylagos függetlenséget meg nyugalmat. Ez a kép elnagyolt, bírálható (és bírálják is), de – bevallottan vagy nem – tudományos intézményektől általában el szokták várni ezeknek a feladatoknak a teljesítését.

Az erdélyi magyar politikatudománynak nincs ilyen intézményi háttere. Egyedüli formális tudományos intézménye a kolozsvári tanszék, amely azonban – források és más eszközök híján – kizárólag oktatással tud foglalkozni. Nemcsak a politológia, de a társadalomtudományok általában sem rendelkeznek egyetlenegy olyan integratív intézménnyel, amely az előbb felsorolt teendőket legalább részben ellátná. Tizenkét éve az első komolyabb tudományszervezési kísérlet éppen a Kutatási Programok Intézetének ez a mostani kezdeményezése. Eddig konferenciákat, összejöveteleket senki sem szervezett, az eredmények számbavételére senki sem gondolt. Igaztalan volna továbbá számon kérni az alapos, hosszabb távú kutatásokat, a megbízható dokumentációt, a bibliográfiát, amíg nincs legalább egy olyan folyóirat, amely mértéket adhatna a szakmában.

A második nagy problémacsomag a forrásoké. A legnagyobb gond szerintünk nem az, hogy nincs elég pénz. A baj az, hogy alap kutatásokra nincs pénz és eszköz. Meg igény sem a forráskezelők részéről. Tekintettel arra, hogy az itteni kutatók, kutatócsoportok teljesen kiszolgáltatottak a külső megrendelőknek, a kutatási témákat, prioritásokat zömmel az „adományozók” határozzák meg, akik nagyon sokszor nem szakmabeliek. Ha pedig szakemberek, akkor az erdélyi kutatót rendszerint (vannak ritka kivételek is) bedolgozóként használják, aki a helyi tudását, helyi adatismeretét szállítja. Az ilyenszerű „pragmatizmus” viszont hosszú távon súlyosan veszélyezteti a „konkrét” kutatások minőségét. Hasonló vagy még rosszabb az eset, ha a megrendelő politikus. Valószínűleg nagyon aprólékosan föl kellene mérni az ún. „pályázati rendszernek” a hátrányait, illetve megvizsgálni az alapítványok „tudományszervezői” tevékenységét.

A szakma „élettere”, társadalmi állása még nagyobb gondot jelent. Tulajdonképpen nincs „képe” (vagy ha van, akkor torz), és nem fogalmazódnak meg vele szemben elvárások. Többek között ez okozza az el-

méleti vizsgálódások korábban említett hiányát, hiszen ha a gyakorlati politika nem igényli a politikai – pontosabban a politikaformálással (*policy-making*) kapcsolatos – diskurzus uralkodó témáinak alapos megteoretizálását, a szakembereket semmi sem ösztönzi, hogy e kérdéseket tudományos szigorral megválaszolják.

Még nem tudhatjuk, hogy mi lesz azokkal a diákokkal, akik a politológia szakon végeznek, de világos, hogy nem tudják majd hasznosítani szaktudásukat, ha a szakdokumentációt, tájékozottságot, tágabb szakmai felkészültséget igénylő elemzésre nem kíváncsi senki – elsősorban azok nem, akik döntéshozó tisztséget töltenek be. Ennek két súlyos következménye van. Egyrészt kérdéses (és az is marad) a döntések minősége, megalapozottsága. Másrészt azt fogjuk tapasztalni, amit régebbi tanszékeken tanító kollégáink: a végzős diákok (főként a jobbak) elmennek. Mert erre ösztökéli őket minden a romániai környezetben, nem utolsósorban a döntéshozók álszent hivatkozásai a piacra mint egyetemes gyógyírra, illetve „a szülőföld szeretetére”. A szólampufogatással csak tizenkét évi hanyagságukat, nemtörődömségüket palástolják.

5. Javaslatok, prioritások

Javaslataink részint kutatási témákra vonatkoznak, részint pedig a tudományszervezésre. Lehetséges és szerintünk fontos kutatási témák, amelyek prioritást kell hogy élvezzenek, mert más kutatások számára is alapvető dokumentációt nyújthatnak, illetve valamilyen formában kapcsolódhatnak nemzetközi problémafelvetésekhez:

- a. kisebbség és modernitás;
- b. identitás;
- c. az erdélyi települések problématérképe;
- d. a román politikai rendszer monografikus feldolgozása (hiszen ebben a politikai térben élünk);
- e. az erdélyi magyar kisebbség integrációja a tágabb román társadalomba;
- f. a magyar belpolitika hatása az erdélyi magyar kisebbség helyzetére;
- g. romániai/erdélyi (nemcsak magyar) választási földrajzi kutatások, vagy tágabb értelemben a választói magatartás kutatása, amely folyamatosan, hosszú távon követné a szavazói preferenciák kialakulását, változását stb.;

- h. a regionalizmus elmélete és gyakorlata (a helyi identitások megerősödése és az europolitikai nyomás találkozásának modelljei);
- i. nacionalizmuskutató (nemzetépítési tipológiák, együttélési modellek, konfliktusgerjesztési és konfliktusmegoldási minták);
- j. kisebbségi (etnikai) pártok – a rájuk vonatkozó tipológiák, szerepük a kelet- és a nyugat-európai pártrendszerekben;
- k. társadalmi és politikai törésvonalak Romániában;
- l. az RMDSZ;
- m. kisebbségpolitikai modellek;
- n. asszimiláció – politológiai megközelítésben.

Ami a tudományszervezést illeti, prioritásként tartjuk számon a már felsorolt problémák megoldását. Ezek közül a legfontosabbak és talán rövid vagy középtávon is megoldhatók:

- a. legalább egy integratív intézmény kialakítása, amely
  - lehetővé teszi a prioritásként meghatározott témák kutatását, illetve a hosszú távú kutatásokat;
  - biztosítja a szakmabelieknek – és általában a társadalomtudományok művelőinek – a rendszeres formális és informális kapcsolattartást (konferenciák, tanácskozások, hírlevél stb.);
  - igyekszik munkahelyet találni a kiemelkedően tehetséges friss végzősök számára;
  - tartja a kapcsolatot a külföldön tanuló diákokkal, és segít nekik az elhelyezkedésben.
- b. a mostani forráselosztási szerkezet megvitatása. Erre konkrét javaslat: egynapos tanácskozás a mostani finanszírozási rendszerek (főként a magyarországiak) kritikai elemzésére, két szakaszban: 1. szűk körű megbeszélés, minden diszciplínából maximum négy emberrel, akik kidolgoznak egy kritikai áttekintést és egy javaslatot; 2. tágabb körű találkozó, amelyen a javaslatot megbeszélik. Végül a javaslatot el kell juttatni a megfelelő döntéshozókhoz.

Az elmúlt tizenkét évben az erdélyi magyar kultúra egészét, illetve minden részterületét igyekeztek elhelyezni a „magyar”, a „magyar nyelvterületi”, a „romániai” vagy akár az „európai”, az „egyetemes” kultúrában. Rá lehet kérdezni az erdélyi magyar politikatudomány hovatartozására is. Két válasz lehetséges. Az egyik normatív: kijelentjük, hogy ide vagy oda tartozik, és utána ezt a kapcsolódást meg is követeljük tőle. Tesszük ezt általában „erkölcsi” alapon, de persze forrásokról meg eszközökről nem

gondoskodunk. A másik lehetőség az, hogy nem erkölcsi szabályokból indulunk ki, hanem vizsgálódunk, és a szakmunkák eredményei, a filiációk alapján állítunk valamit. Jelen pillanatban nehéz állást foglalni, de annyi „szabad szemmel” is látszik, hogy a magyarországi szakirodalom, a magyarországi megrendelések, elvárások, elgondolások az uralkodók. Hatásuk nem mindig egyértelműen jótékony. Főleg azért nem, mert a követelmények általában nem a szakmai minőséget célozzák. Román megrendelések, elvárások, elgondolások pedig mintha nem is léteznének. Ennek egyik oka az, hogy a romániai politikatudomány még nem intézményesült eléggé, az erdélyi magyaréhoz hasonló gondokkal küzd, s egyelőre a román műhelyeket sem képes ellátni, nemhogy a magyarokat. Lehetséges persze, hogy az erdélyi magyar politológia különben sem elég érdekes a román nyelvű szakma számára. Így viszont az a kérdés, hogy mennyire, illetve miért érdekes a magyarországi politikatudomány számára. A legfontosabb azonban az, hogy a jövőben az erdélyi magyar politikatudományt *önmagunk* számára tegyük minél érdekesebbé.

SZAKIRODALOM

- Az RMDSZ Memoranduma Románia felvételéről az Európa Tanácsba. Kolozsvár, 1993. augusztus 26.
- Az RMDSZ nyilatkozata a nemzeti kérdéstről. Kolozsvár, 1992. október 25.
- Romániai Magyar Demokrata Szövetség 1989–1999. Kolozsvár, 2000
- Romániai magyar választók 2000 szeptemberében. Szociológiai felmérés. Kutatási jelentés. Kolozsvár, Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja.
- ANDERSON, Benedict
1991 *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, New York, Verso
- ANDRÁS Péter
1998 Hozzászólás Molnár Gusztáv vitaindítójához. *Magyar Kisebbség* 1.
2000 Hosszú távú szempontok a belső választásokról való gondolkodáshoz. *Magyar Kisebbség* 1.
- ANDREESCU, Gabriel
1998a Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”. *Magyar Kisebbség* 1.
1998b De la problema transilvană la problema europeană. *Alterra* 8.
2000 Az RMDSZ kormányon maradása jelentené a román konszenzuális demokrácia első szakaszát. *Provincia* 7.
2001 *Ruleta*. Români și maghiari 1990–2000. Iași, Polirom
- ANDREESCU, Gabriel–MOLNÁR Gusztáv (szerk.)
1999 *Problema transilvană*. Iași, Polirom
- ANDREESCU, Gabriel–STAN, Valentin–WEBER, Renate
1994a *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale*. București, APADORCH
1994b Comentarii pe marginea studiului elaborat de Bakk Miklós. *Revista Română de Drepturile Omului* 6–7.
1997 Tanulmány az RMDSZ felfogásáról a nemzeti kisebbségek jogait illetően. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- ANKERL Géza
1996 Bakk Miklós írása nyomán a hasznos alapszerződés néhány előfeltételéről. *Magyar Kisebbség* 4.
- ARATO, Andrew
1990 Revolution, Civil Society and Democracy. *Praxis International* 10. April and July.
- BAHTYIN, Mihail Mihajlovics
1982 *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, Európa
1986a A dialógus Dosztojevszkijnél. In: Uő: *A beszéd és a valóság*. Filozófiai és beszédelméleti írások. Budapest, Gondolat, 351–356.
1986b Beszédelméleti jegyzetek. In: Uő: *A beszéd és a valóság*. Filozófiai és beszédelméleti írások. Budapest, Gondolat, 515–547.

BAKK Miklós

- 1994a Concepția APADOR privind drepturile minorităților naționale. *Revista Română de Drepturile Omului* 6–7.
- 1994b Határozattervezet a szövetségi képviselők általános és közvetlen választásáról. *Szövetség* 6.
- 1994c Statútumok, stratégiák. *Szövetség* 1. 11.
- 1996a A németországi szorb népcsoport jogai. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- 1996b Alapszerződés-paradigmák. *Magyar Kisebbség* 3.
- 1996c Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete. *Pro Minoritate* ősz.
- 1997a A Romániai Emberi Jogokat Védő Egyesület (APADOR-CH) kisebbségi koncepciója. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- 1997b Lassú valóság. *A Hét* 3–4.
- 1997c Szórvány, asszimiláció. *A Hét* 8.
- 1997d Kereszténydemokrácia és modernitás. *A Hét* 9.
- 1997e Esélyrajzok egy fordulathoz. *A Hét* 28.
- 1997f Bibó, avagy a válság önismerete. (Utószó Bibó István *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című kötetéhez.) Bukarest, Kriterion
- 1997g Identitate și alteritate în spațiul centraleuropean. In: *Identitate și alteritate – Studii de imagologie* II., Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană
- 1998a Románia és Közép-Európa – két kiegészítés. *Magyar Kisebbség* 1.
- 1998b Kisebbségi léthorizont és modernitás. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- 1998d Vázlat a román politológiáról. *A Hét* 6.
- 1998e Globalizmus és másság. *A Hét* 10.
- 1998f A buklikus regionalizmustól a posztmodern államig. *A Hét* 29.
- 1998g Birodalmi kisebbség avagy a modernitás nyelve. *A Hét* 44.
- 1998h Állam és társadalom. *A Hét* 46.
- 1999a Az RMDSZ mint a romániai magyarság politikai önmeghatározási kísérlete 1989 után. *Regio* 2.
- 1999b A konzervativizmus modern dilemmái. *A Hét* 4.
- 1999c Etnicitás és oszloptársadalmak. *A Hét* 29.
- 2000a Parlamenti választások Romániában: egy új korszak kezdete? *Pro Minoritate* ősz–tél.
- 2000b Egy választás olvasatai. *Regio* 4.
- 2000c 1989–1999: az RMDSZ első tíz éve. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis.
- 2000d Modellek és alternatívák. *Provincia* 1. 6.
- 2000e Az eredettől a kezdetig. *Provincia* 1. 7.
- 2000f Modellviták – rejtett stratégiák. *Magyar Kisebbség* 1.
- 2000g Rejtett regionalitás. *Provincia* 1. 8.
- 2000h Szavazói magatartás, választói jövőkép. *Provincia* 1. 3.
- 2001a Etnicitás és európaiság. *Krónika* április 28.
- 2001b Lejtő és szótár. *Krónika* július 7.
- 2001c Parlamenti és államfőválasztás 2000-ben. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis.
- 2001d Két nemzetkonceptió európai versenye zajlik. *Magyar Nemzet* július 7.

- 2001e Egy törvény és jövőképei. *Provincia* 2. 5.
2001f Az alkotmányreform esélyei. *Provincia* 2. 8–9.
- BAKK Miklós–BODÓ Barna
1999 Elitek, modellek, szerepek. *Korunk* 4. 65–72.; 5. 89–101.
2001 A státustörvény mint erőpróba. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- BAKK Miklós–HORVÁTH Andor–SALAT Levente
1999 A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. *Magyar Kisebbség* 5. 2–3.
- BAKK Miklós–SZÁSZ Alpár Zoltán
2002 Vázlat Románia 1989 utáni választási földrajzáról. In: Nagy Róbert (szerk.): *Régiók és törésvonalak Közép-Európában* (előkészületben)
- BAKK Miklós–SZÉKELY István
2000 Az RMDSZ és az önkormányzati választások. *Magyar Kisebbség* 3.
- BALÁZS Sándor
1991a A Magyar Párt ideológiája – tézisekben. *Korunk* 2.
1991b Etnikum, kultúra, politikai opció. *Korunk* 8.
1994 Értelmezések a statútumtervezethez. *Szövetség* 1. 11.
1995a *Identitástudatunk zavarai*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó
1995b *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör
1995c Nemzetközi garanciák – kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség* 1.
1996 Egyéni és kollektív kisebbségi jogok. *Magyar Kisebbség* 3.
1997 A Bolyai Egyetem...lett, hogy ne legyen. *Magyar Kisebbség* 3–4.
1998a A hatalomban vagy a hatalomból. *Magyar Kisebbség* 2.
1998b Multikulturalizmus és egyetem. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
1998c Tézisek és antitézisek a kisebbségi létről. *Magyar Kisebbség* 3–4.
1999 Ürügyek a Bolyai Tudományegyetem megszüntetésére. In: *A kolozsvári Bolyai Tudományegyetem 1945–1959*. Budapest
2002 *Aki előttünk járt*. Dr. Mikó Imre életútja. Kolozsvár, Polis (előkészületben)
- BALÁZS Sándor–SCHWARTZ Róbert (szerk.)
1997 *Funar-korszak Kolozsváron*. A helyi sajtó tükrében 1992–1996. Kolozsvár, Erdélyi Híradó
- BALOGH Artúr
1997 *Jogállam és kisebbség*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion (Összeállította és a bevezetőt írta Fábián Ernő.)
- BARA Gyula
1999 Versenyző gazdaságfejlesztési stratégiák – kiegészítő gondolatok Birtalan Ákos vitaindítójához. *Magyar Kisebbség* 4.
- BÁRDI Nándor
1998a Az erdélyi kérdés mint közigazgatási probléma. *Magyar Kisebbség* 1.
1998b A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség* 3–4.
1998c Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben. *Magyar Kisebbség* 3–4.
2000 Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában. *Magyar Kisebbség* 4.

BEBLER, Anton A.

1998 A doua prăbuşire a Iugoslaviei şi federalismul. *Altera* 8.: *Federalism şi devoluţie*

BENYHE István

1999 Kettős állampolgárság a Kárpát-medencében? *Magyar Kisebbség* 2–3.

BERGER, Peter–LUCKMANN, Thomas

1966 *The Social Construction of Reality. A Treatise in the Sociology of Knowledge*. London, Penguin Books. (Magyarul: 1998 Berger, Peter–Luckmann, Thomas: *A valóság társadalmi felépítése*. Tudásszociológiai értekezés. Budapest, József Műhely Kiadó)

BICZÓ Gábor

2000 Megjegyzések Vetési László: Szórványstratégia – nemzetstratégia című tanulmányához. *Magyar Kisebbség* 3.

BÍRÓ Béla

1996 A „moldáv” rejtély. *Pro Minoritate*. 4.

1997a Az alku dialektikája. *Korunk* 1.

1997b Az individuum esélyei. *Liget* 4.

1997c *Legenda a kerek egészről*. Budapest, Liget Kiadó

1997d Modell vagy rögeszme? *Valóság* 1.

1998 Inkompatibilitás vagy csupán másság? *Magyar Kisebbség* 1.

1999a Képzelt és valódi közösségek. *A Hét* 23.

1999b Integration oder Assimilation? In: Brendel János (ed.): *Culture of the Time of Transformation*. Poznan, WIS Publishers and The Association of Historians of Art.

1999c Szabad, de mi végre? In: Vásárhelyi Mária–Halmi Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest, Új Mandátum

2000a *A gyűlölet terhe*. Budapest, Liget

2000b Képzelt és valódi közösségek. *2000* 11.

2000c *Kossuth-paradoxon*. Kolozsvár, Komp-Press

2001a Arany középút. *Krónika* március 31.

2001b Határon innen és túl. *Krónika* július 7.

2001c Bénító paradoxon. *Élet és Irodalom* május 8.

2001d Diszkrimináció és diszkrimináció. *Provincia*

2001e Paradoxul maghiar. *Sfera Politicii* 97–98.

2001f *Porlik mint szikla*. Sepsiszentgyörgy, Filum

BIRÓ Zoltán, A.

1990 Intézmény – képviselő – társadalom. Gáll Ernő, Veress Károly, D. Lőrincz József, Magyar Vincze Enikő, Magyar Nándor László hozzászólásaival.

Átmenetek. A mindennapi élet antropológiája 1.

1993 Valami történik. Szempontok a romániai magyar elit tagolódásának értelmezéséhez. *Replika* 11–12. 52–69.

1995 Change of Government Through the Outsider's Eyes. In: Gombár Csaba–Hankiss Elemér–Lengyel László–Várnai György (eds.): *Question Marks: The Hungarian Government 1994–1995*. Budapest, Korridor

1997a *Hétköznapi humorvilág*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

- 1997b A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. *Antropológiai Műhely* 3–4. 5–37.
- 1998 *Stratégiák vagy kényszerpályák?* Tanulmányok a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és ProPrint
- 1999 A kormányba lépés egy éve a magyar–magyar reláció szemszögéből. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print, 124–137.
- 2000 Romániai magyar magánegyetem, székelyföldi szemszögéből. *Magyar Kisebbség* 2.
- BIRÓ Zoltán, A.–BODÓ Julianna
1993 Kizárási és bekebelezési technikák interetnikus kapcsolatokban. *Antropológiai Műhely* 1.
- BIRÓ Zoltán, A.–GAGYI József
1993 Román–magyar kapcsolatok Csíkszeredában (az előzmények és a mai helyzet). *Antropológiai Műhely* 1.
- BIRÓ Zoltán, A.–GAGYI József–PÉNTEK János (szerk.)
1987 *Néphagyományok új környezetben*. Tanulmányok a folklorizmus köréből. Bukarest, Kriterion
- BIRTALAN Ákos
1999a Belső választásokról és másokról, „eretnek” megközelítésben. *Magyar Kisebbség* 4.
- BODÓ Barna
1991a Korszerű korszerűtlenség. *Hitel* 14.
1991b Kétébességű Európa. In: *Magyar kisebbségek a Kárpát-medencében*. Kaposvár
1992a A kisebbségek és az etnikai megbékélés. *Új Magyarország* 1. 23.
1992b Die Chancen der Demokratie in Rumänien. In: *Wege in die Freiheit*. Zürich
1993 Ki a nyertes? In: *A fonyódi Helikon* (10). Fonyód
1994a Kisebbségek és Kelet-Európa. *Magyarság és Európa* 1.
1994b Bánság és az etnikai diskurzus. *Magyar Szemle* 6.
1995a Ismétlődő történelem? *A Hét* 3.
1995b Otthontól a hazáig. *Korunk* 12.
1995c Alapszerződés és kisebbségi jogok. *Hitel* 8.
1995d Demokrácia és jogállamiság. In: *Keresztyén politika* III. Kolozsvár
1996a A szolgálati média és kisebbségi helyzet. *Erdélyi Napló* 1–2.
1996b Kisebbségek és Kelet-Európa. In: *Keresztyén politika* IV. Kolozsvár
1997a Nacionalizmus és identitás. *A Hét* 5.
1997b Lokalitas és érdektagolódás. *Pro Minoritate* 3–4.
1997c Azonosulás, elitek, peremlét. *Kisebbségkutatás* 4.
1997d Félúton, önmagunk felé. In: Veress Zoltán–Dávid Gyula (szerk.): *Egy kisebbség kisebbségei*. Stockholm
1998a Belépés és szocializáció a bánsági székelyeknél. *A Hét* 11.
1998b Szereppróba. *Valóság* 7.
1998c Helyi elit és anyanyelvi oktatás. *Nyelvünk és Kultúránk* 102.
1998d Oktatási reálpolitika. *Magyar Kisebbség* 2.

- 1998e Közigazgatás és nyelvpolitika. In: *Kiút a csapdából?* Budapest, Anyanyelvi Konferencia
- 1998f Distanțe sociale și identitate locală în Banatul istoric. In: *Identitate și alteritate*. Cluj, Presa Universitară Clujeană.
- 1998g Régiók mozgásban. In: *Régiók határok nélkül, forradalmak befejezetlenül*. Tokaji Író Tábor 1998. évi tanácskozása. Miskolc
- 1999a Civil tudomány. *A Hét* 7.
- 1999b Képviselő és demokrácia. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print
- 1999c Régió, identitás, elit. *Új Dunatáj* 2.
- 1999d Együtt, de külön. *A Hét* 41.
- 1999e Sajtó és regionalizmus. *Magyar Kisebbség* 4.
- 1999f From Geographical/Historical Regions to the Euroregions. In: *Minorities Research*. Budapest
- 1999g Kultúra, identitásnarratívák, politika. In: Uó (szerk.): *Multikulturalizmus és ökuménia*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
- 1999h Regionalizmus és/vagy regionalizáció? In: Uó (szerk.): *Régió és civil szféra*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
- 1999i A táji-történeti régióktól az eurorégióig. In: *Gazdaság, eurorégiók*. Kolozsvár, RMKT
- 2000a Schengen a kihívás. *Kisebbségkutatás* 1.
- 2000b Románia és az európai integráció. *Korunk* 11.
- 2000c Jövőtervezés és bünbánat. *Magyar Kisebbség* 3.
- 2000d Szórványok kutatása. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 2000e Választás és váltás. *Magyar Kisebbség* 4.
- 2000f Románia 2000. In: Uó (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- 2001a Honnan merre? *Kisebbségkutatás* 1.
- 2001b Státustól státusig. *Krónika* jún.16.
- 2001c A felelősségtől az autonómiáig. *Provincia* június
- 2001d Tolerancia, szabadság, modernitás. *Hitel* 10.
- 2001e Despre toleranță. In: *Colocvii politice*. Timișoara, Presa Universitară Română
- 2001f Az önkormányzatok és a civil szféra. In: *A civil szféra szerepe a közösségfejlesztésben*. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Civil Szervezetekért Alapítvány
- [BODÓ Barna–]SZÁSZ Alpár Zoltán
- 1995 Grundvertrag und Minderheitenrechte. In: *Europabegegnung*. Tagungsberichte – Fragen der Nationalitäten und Menschenrechte und Entwicklung in den Ländern Ost- und Mitteleuropas. Bolzano
- BODÓ Barna–ALBERT Ferenc–BAKK Miklós
- 1998f Factors and Mechanisms of the Regionalization in Central-Eastern Europe. In: Bodó Barna (ed.): *Local Identity and Regionalism*. Timișoara, Diaspora Foundation
- BODÓ Barna–ALBERT Ferenc–TÁCSI László
- 2001 Szegénység és etnikum. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

- BODÓ Barna–BAKK Miklós
1999a Elitek, modellek, szerepek I. *Korunk* 4.
1999b Elitek, modellek, szerepek II. *Korunk* 5.
2001 A státustörvény mint erőpróba. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- BODÓ Barna–BOGNÁR Zoltán
2001 Románia Nyugat fejlesztési régiója. *Közgazdász Fórum* 4.
- BODÓ Barna–CERNICOVA, M.–SOMOGYI Attila
1999 A DKMT eurorégió és a helyi politikai elit. *Hitel* 11.
- BODÓ Barna (szerk.)
1996 *Jelen és jövő a szórványkutatásban*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
1997a *Peremlét és megmaradás*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
1997b *Kisebbségi érdekvédelem: kormányból és/vagy ellenzékből*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
1998 *Local Identity and Regionalism*. Timișoara, Diaspora Foundation
1999a *Multikulturalizmus és ökuménia*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
1999b *Régió és civil szféra*. Temesvár, Szórvány Alapítvány
2000 *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
2001a *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
2001b *Szórvány és iskola*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Iskola Alapítvány–RMKT
- BODÓ Julianna
1994 A magánszféra ünnepe a szocializmus korszakában. *Antropológiai Műhely* 1.
1997 Átjárás technikák a szocializmusban a társadalom privát és hivatalos szférája között. *Antropológiai Műhely* 1–2.
- BODÓ Julianna (szerk.)
1996 *Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print
1998 *Fényes tegnapunk*. Tanulmányok a szocializmus korszakáról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print
- BODÓ Julianna–OLÁH Sándor (szerk.)
1996 *Elmentünk? Székelyföldi életutak*. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print
1997 *Igy élünk*. Elszegényedési folyamatok a Székelyföldön. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print
- BOÉR Hunor
1998 A kisebbségi lét fogalma. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- BORBÉLY Imre
1991 Merre vigyük végzetünk. *Hitel* 13–14.
1992 *Keresztény és nemzetiliberalis egységkeret*. (Saját kiadás.)
1993a A Kolozsvári Nyilatkozat néhány vetülete. *Erdélyi Napló* január 7. és 14.
1993b Neptun. *Romániai Magyar Szó* szeptember 25–26.
1995a A boszniai háború hatása az RMDSZ-re. *Orient Express* 8–9.

- 1995b Egy eszme győzelmének politikai és gyakorlati hozadéka. *Szabadság* július 26–27.
- 1995c Nyílt levél Markó Bélához. *Kapu* 6.
- 1996a Egy minőségi magyar paradigma. In: Kurucz Gyula (szerk.): *Nemzetstratégia a harmadik évezred küszöbén*. Budapest, MVSZ kiadása
- 1996b Támpontok egy dinamikus magyar paradigmához. *Magyar Kisebbség* 3.
- 1998a Az erdélyi kérdés magyar szempontból. *Magyar Kisebbség* 1.
- 1998b Ki tudja meddig... A magyar állampolgárság alanyi jogként való kiterjesztéséről. *Szabadság* május 20.
- 1999a A nemzet hiányzó paradigmája – A magyar diplomácia a nemzet belpolitikája és az ország külpolitikája között, 1990–1998. *Magyar Kisebbség* 1.
- 1999b Pro vagy kontra. A magyar állampolgárság alanyi jogának kiterjesztése minden magyarra. *Magyar Kisebbség* 2–3.
- 1999c A nemzetstratégia fogalmi megalapozása. *Valóság* 1.
- 2000 Külhoni magyarok – Egy nemzetpolitikai szükségmegoldás. *Magyar Demokrata* 37–40.
- 2001 Szerződéses magyar nemzet – szerződéses magyar nemzetszerkezet. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvar, Szórvány Alapítvány–Polis
- BORBÉLY Imre–ANDRÁS Imre
- 1992 Pszichoterror a román parlamentben. *Erdélyi Napló* november 5.
- BORBÉLY Imre–BORBÉLY Zsolt Attila
- 1998 RMDSZ 1989–1998: Érték, érdek és hatalom. *Magyar Kisebbség* 2.
- BORBÉLY Zsolt Attila
- 1995a *A Reform Tömörülés ideológiai alapvetése* (A keresztény értékek iránt nyitott nemzeti liberalizmus). Tömérdek, a Reform Tömörülés kongresszusi kiadványa
- 1995b Hamis mítoszok az erdélyi magyar közéletben. *Kapu* 9.
- 1996a A fogyatékos nemzeti identitás vitájának háttéréről. *Kapu* 3.
- 1996b A hatalom vonzásában. Kormányon az RMDSZ? *Demokrata* 46.
- 1996c A román etnokrácia anatómiája. *Kapu* 11.
- 1996d Esetleges segédeszközök. Az alapszerződések alapproblémái. *Erdélyi Napló* 28.
- 1997a A karrieristák ugródeszkája. Negyedéves kormánymérleg. *Erdélyi Magyarság* 2.
- 1997b Merre tovább? Kongresszus előtti számvetés. *Erdélyi Napló* 40.
- 1998a Alsócernáton két arca. *Erdélyi Magyarság* 3.
- 1998b Az érdekelvű pártpolitizálás erdélyi térhódítása. *Kapu* 6–7.
- 1999 Egy korszak lezárult. *Kapu* 8.
- 2000a Kommunisták és ellenállók. *Kapu* 1.
- 2000b Összmagyarság és erdélyiség. *Provincia* 8.
- 2000c RMDSZ: magyar nemzeti önkormányzat vagy román versenypárt. *Kapu* 6–7.
- 2001a A belső választások és a belső parlamentarizmus viszonyrendszere. *Magyar Kisebbség* 1.
- 2001b A józan ész kapitulációja. A román politikum és a státustörvény. *Kapu* 8.
- 2001c A magyar politika törésvonalai és a státustörvény. *Kapu* 6–7.

- 2001d A státustörvény mint a magyar reintegráció eszköze. *Provincia* 5.
2001e Éves mérleg. *Kapu* 11–12.
- BUCUR Ildikó
2001a A státustörvény margójára. *Szabadság* július 13.
2001b Néhány gondolat a státustörvényről. *Krónika* augusztus 11.
- CAPELLE-POGĂCEAN, Antonela
1998a Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. *Magyar Kisebbség* 1.
1998b Chestiunea transilvană: dimensiune teritorială și dimensiune etnică. *Altera* 8.: *Federalism și devoluție*
- COLTEA Tibor
1999 Mire alapozhat egy kisebbség, ha önálló intézményrendszert kíván kiépíteni? *Magyar Kisebbség* 4.
- COSMEANU, Marius
2000 Még nincs, de máris... *Provincia* 7.
- COVRIG, Anca-RAȚ, Cristina
2000 Erdélyi középiskolások értékrendprofiljai. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 159–170.
- CULIC, Irina et alii
1998 *Români și maghiari în tranziția postcomunistă*. Imagini mentale și relații interetnice în Transilvania. Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”. Catedra de Sociologie–Centrul de Cercetare a Relațiilor Interetnice din Transilvania
- CULIC, Irina
(é. n.) Between Civic and National Identity. In: Culic, Irina–Horváth István–Stan, Cristian (eds.): *Reflections on Differences. Focus on Romania*. Antwerpen, International Peace Information Service, 13–24.
- CULIC, Irina–HORVÁTH István–LAZĂR, Marius
2000 *Ethnobarometer*. May–June 2000. Cluj-Napoca, Risoprint
- CULIC, Irina–HORVÁTH István–RAȚ, Cristina
2000 *Ethnobarometer*. In: Lucian Năstasă–Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in PostCommunist Romania: Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years. The Next Ten Years”* – Bucharest, July 7–8, 2000. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series, 253–347.
- CSAPÓ József, I.
1994 Belső önrendelkezést kiteljesítő autonómiák. A Sajátos státusú helyi önkormányzat statútuma; a Romániai magyar nemzeti közösség személyi autonómiájának statútuma és a Sajátos státusú helyi önkormányzatok regionális társulásának autonómiastatútuma. *Erdélyi Napló* szeptember 28.
1995a Az erdélyi (romániai) magyar nemzeti közösség önkormányzása. *Magyar Kisebbség* 1.
1995b Székelyföld autonómiastatútuma. *Magyar Kisebbség* 2.
1997 Törvényes keretet a belső önrendelkezéshez. *Magyar Kisebbség* 1–2.
1999 Szabadon választott nemzeti önazonosság, önként vállalt kettős állampolgárság. *Magyar Kisebbség* 2–3.

- CSEPELI György–ÖRKÉNY Antal–SZÉKELYI Mária
2000 Representations of Ethnic Coexistence in Transylvania. In: Năstasă, Lucian–Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in PostCommunist Romania: Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years. The Next Ten Years.”* Bucharest, July 7–8, 2000. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series, 133–161.
- DEMÉNY Lajos
1997 Természetes nemzetiségi és anyanyelvi adottságunkból fakadó feladat. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- DEMETER Attila
1999 Gazdagok vagy különcök legyünk? *Magyar Kisebbség* 4.
- EGYED Péter
1997 *A jelen-létről*. Kolozsvár, Komp-Press
- FÁBIÁN Ernő
1993 Az autonóm társadalomszerveződés előzményei. Meditáció a precivil társadalomról Erdélyben. *A Hét* 24–25.
1994 *Az értelem keresése*. Budapest, Századvég Kiadó
1995 Meditáció a kisebbségi jogok garanciáiról. *Magyar Kisebbség* 1.
1997 *Egy polgártárs a kuckóból*. Sepsiszentgyörgy, H-Press Kft.
1998 Észrevételek az erdélyi kérdésről. *Magyar Kisebbség* 1.
1999 *A megmaradás parancsolatai*. Esszé az erdélyiségről mint politikai entitásról. Budapest, Osiris
- FARAGÓ József
1997 A Bolyai-ügy 1997 tavaszán. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- FEY László
2001a Egy dühös írás. *Szabadság* július 3.
2001b Politikai nemzet és kultúrnemzet. *Romániai Magyar Szó* július 22.
- FÓRIKA Éva
2000 Amire felesküdtünk Isten és ember előtt. *Magyar Kisebbség* 1.
- GAGYI József
1993 Egy román állami iskolai tanító és a magyar közösség együttélése Csíkmenaságon a két világháború közötti időszakban. A mai interetnikus viszonyok székelyföldi előzményeiről. *Antropológiai Műhely* 1.
- GAGYI József (szerk.)
1996. *Egy más mellett élés*. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print
- GÁL Kinga
1996 Kisebbségvédelmi rendelkezések a nemzetközi intézmények tükrében. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- GÁL Mária–GAJDOS BALOGH Attila–IMREH Ferenc [Vincze Gábor]
1995 *Fehér Könyv az 1944. őszi magyarellenes atrocitásokról*. Kolozsvár, RMDSZ ÜE
- GALAT, Mara-Ileana–KIVU, Mircea
1994 Az RMDSZ egy közvélemény-kutatás tükrében. *Korunk* 3. 47–71.
1995 Románok és magyarok. Szociológiai perspektíva. *Korunk* 8. 31–55.

GÁLL Ernő

- 1990a Erdélyi Fiatalok – mai nézetben. *A Hét* 10.
- 1990b Ma sem lehet? [100 éve született Makkai Sándor]. *Keresztény Szó* 28.
- 1990c A kisebbségi jogok tudós védelmezője [Balogh Arthur]. *A Hét* 35.
- 1990d Nemzeti és nemzetiségi tudat. *Társadalmi Szemle* 7.
- 1990e Nemzettudattól a nacionalizmusig. *Látó* 7. 812–827.
- 1991a „Mi” és „ők”: ellenségképek szerepe a mai magyar és román nacionalizmusban. *Regio* 2.
- 1991b Gaál Gábor utóéletei. *Népszabadság* 57.
- 1991c Értelmiség, nemzetiség, erkölcs. *Tiszatáj* 11.
- 1991d A romániai magyarság identitásának változásai. In: *Nemzetiség – identitás*. A IV. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba (1990. október 5–7.). Békéscsaba–Debrecen, Ethnica
- 1991e Az idegengyűlölet természetrajza. *Helikon* 47.
- 1992a Az erdélyiség metamorfózisa. *Kritika* 7.
- 1992b Az „erdélyi gondolat” viszontagságai. *Helikon* 16–17.
- 1992c Az erdélyi bölcséleti iskola és a kisebbségi etika. *Erdélyi Múzeum* 1–4.
- 1992d Totális hatalom – nemzetkisebbségi intézmények. *Korunk* 10.
- 1992–1993 Nacionalizmus az ezredfordulón. Cikksorozat. *A Hét*
- 1993a A Vásárhelyi Találkozótól a Szárszói Konferenciáig. *Forrás* 12.
- 1993b Kisebbség a kisebbségben. *Regio* 2.
- 1993c Antisemitism – fára evrei. *Dilema* 19.
- 1993d A Venczel-modell vonzásában. *Korunk* 11.
- 1994a Sikertelen magyar–román kompromisszumkeresés. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 1994b A „transzszilvanológia” régi-új műhelye. *A Hét* 18.
- 1994c La Transylvanie, une société pluriculturelle. In: Gosselin, Gabriel–Ossebi, Henri (dir.): *Les sociétés pluriculturelles.*, Table Ronde XIVe Congres de l’AISLF, Lyon (France) 6–10 juillet 1992 „Les nouveaux mondes et l’Europe”. Paris, Éditions L’Harmattan
- 1994d Kacsó Sándor tanúságtétele. *A Hét* 8.
- 1994e Csőgör Lajos évtizedei. *Helikon* 5.
- 1994f *A nacionalizmus színváltozásai*. Nagyvárad, Literátor
- 1994g Nacionalizmus az ezredfordulón: a nemzetelméleti megközelítés termékenységége. *A Hét* 1.
- 1995a A román nemzeti ideológia – tegnap és ma. *Régió* 1–2.
- 1995b A magyar–román kiegyezés víziója. *Népszabadság* 24.
- 1995c A román nemzeti ideológia és változásai. *Helikon* 4–6.
- 1995d A román nemzeti ideológia történelmi pályája. In: Valuch Tibor (szerk.): *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Budapest, Osiris
- 1995e Democrația și relațiile interetnice. In: *Democrația, azi: – certitudini și interogații* – Colocviu româno–francez. București, Noua Alternativă
- 1995f *Számvetés: huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Kolozsvár, Komp-Press
- 1995g Szárhegy: fórum és botránykő. *A Hét* 10.
- 1995h Az erdélyi magyar egyetem – szimbolikus mezőben. *Korunk* 4.
- 1995i A *Korunk* újraindulása 1957-ben. *Korunk* 6.
- 1995j A romániai Magyar Népi Szövetség forrásvidékén. *Forrás* 6.

- 1995k *A Magyar Kisebbség* üzenete. *A Hét* 9.
- 1995l Előszó. In: Gabel, Joseph: *Jobboldali és baloldali zsidóellenesség*. Vitairat. Budapest, MTA Judaisztikai Kutatócsoport. (Fordította és az előszót írta Gáll Ernő.)
- 1996a Emil Cioran și maghiarii. In: Zub, Al. (ed.): *Identitate/alteritate în spațiul cultural românesc*. Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
- 1996b Kisebbségek a globalizáció sodrában. *A Hét* 29.
- 1996c Krenner Miklós (Spectator): Az erdélyi út. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 1996d A „Makkai-dosszié” viszontagságai. *Forrás* 6.
- 1996e Volt-e „romániaiság”? *Tiszatáj* 1.
- 1997a A „románságtudomány” budapesti műhelye. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
- 1997b Az erdélyi magyar baloldal a mérlegen. *Eszmélet* 36.
- 1998a Merre tart a „transzszilvanológia”? *A Hét* 23.
- 1998b Kortársunk, Venczel József. *Hitel* 2.
- 1998c Kisebbségi elit hagyomány és modernizáció feszültségében. *A Hét* 34.
- 1999a Román önvizsgálat? *A Hét* 3–4.
- 1999b Sokk, önvizsgálat, tanulságok: a román szellemi élet vitái és fájó igazságai. *Népszabadság* 124.
- 1999c A román etikai nacionalizmus és a kisebbségek. *A Hét* 9–10.
- 1999d Újragondolni az „erdélyi gondolatot”? *A Hét* 31–32.
- 1999e Weimar – Buchenwald. *Helikon* 6.
- 1999f A kettősség jegyében. *Mementó* 6.
- 1999g Kettős kisebbségben – kettős felelősséggel. *Mementó* 7.
- 1999h Erdélyiség régi/új nacionalizmusok szorításában. *Helikon* 20–21.
- 2000a Globalizáció és/vagy önazonosság. *A Hét* 3–4.
- 2000b A regionalizmus kihívása. *Forrás* 9.
- 2000c Szórványban. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- 2001 Balogh Edgár. In: Jánosházy György (szerk.): *Erdélyi panteon*. Művelődéstörténeti vázlatok III. Marosvásárhely, Mentor
- GARDA Dezső
- 1997 Főiskola Székelyföldön. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- GRÚBER Károly
- 1998 Regionalizmus, nemzetállamok, európai integráció, középkelet- és nyugat-európai távlatok. *Magyar Kisebbség* 2.
- HADHÁZY Zsuzsa
- 2000 Kérdések és válaszok (Az Erdély-vita összefoglalása). In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvar, Szórvány Alapítvány–Polis
- HARRACH Gábor
- 1999 Különleges státus és nemzetgyarapodás. Demográfiai tendenciák és anyaországi szerep. *Magyar Kisebbség* 2–3.
- HERNÁDI Miklós (vál.)
- 1984 *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest, Gondolat
- HOLLANDA Dénes
- 2000 Hozzászólás Tonk Sándor Romániai magyar magánegyetem című vitaindító írásához. *Magyar Kisebbség* 2.

- HORVÁTH Andor
1997 Tanulságok, menet közben. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- HORVÁTH István–LAZÁR, Marius
2000 *Romániai magyarok 2000*. Kérdőíves kutatás – 2000. március 17–27. Kutatási jelentés. Kolozsvár, Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja
- HORVÁTH István–DEÁK-SALA Zsolt
1995 A romániai magyar egyesületek és alapítványok szociológiai leírása. *Korunk* 11. 23–57.
- HORVÁTH Sándor
2000 Hozzászólás Tonk Sándor, a Sapientia Kuratóriuma elnökének tanulmányához. *Magyar Kisebbség* 2.
- ILYÉS Szilárd Zoltán
2000 Vázlat egy tágabb szórványfogalom kidolgozásához. *Erdélyi Múzeum* 3–4.
- JAKABFFY Elemér
1999 *Nemzetiségpolitikai írások*. Bukarest, Kriterion (Válogatta és a bevezetőt írta Balázs Sándor.)
- JESZENSZKY Géza
1996 Magyarország és a kétoldalú szerződések. *Magyar Kisebbség* 4.
- KÁNTOR Zoltán
1994a Új generáció? *Korunk* 2.
1994b Vázlat a romániai magyar ifjúsági elit kialakulásáról és szerveződéséről. *Kutatás közben/Research Papers*. (Publication of the Hungarian Institute of Educational Research)
1996 *National Minorities, Democracy and Consociationalism. The Case of Hungarians in Romania*. MA Thesis. Budapest, Central European University
1997a Ethnic Parties and Consolidation of Democracy. In: Örkeny Antal–Csepeli György–Cooley, Sharon (eds.): *Collected Papers of ELTE–UNESCO Minority Studies Program*. Budapest
1997b Pályaválasztás, vegyesházasság, kivándorlás a temesvári végzősök körében. In: *Identitások*. Temesvár
1997c Jövőképzelet és kivándorlás. *Acta Paedagogica Debrecina* XCVI. Debrecen, KLTE
1998a Gondolatok egy aktuálpolitikai kérdés kapcsán: reflexió Toró T. Tibor vitaindítójára. *Magyar Kisebbség* 4. 2.
1998b The Dissolution of the Austrian–Hungarian Monarchy and the Hungarians from Transylvania: an introduction. In: Turda, Marius (ed.): *The Garden and the Workshop. Disseminating Cultural Creativity in East Central Europe*. Budapest, Europa Institute
1999 Integráció, stabilitás és konfliktus. *Magyar Kisebbség* 5. 1.
2000a Kisebbségi nemzetépítés. A romániai magyarság mint nemzetépítő kisebbség. *Regio* 3.
2000b Az önmeghatározás és önszerveződés néhány elméleti kérdése. *Provincia* 4.
2000c Cîteva probleme teoretice ale autodefinirii și autoorganizării. *Provincia* 4.
2000d Polgári nacionalizmus? *Provincia* 6.
2000e Naționalism civic? *Provincia* 6.
2001a A konszociáció Erdélyben. Folyamatok és modellek. *Provincia* 4.
2001b Consocierea în Ardeal. Procese și modele. *Provincia* 4.

- 2001c A státustörvény és a magyar nemzetpolitika. *Provincia* 5.
- 2001d Legea statutului și politica națională maghiară. *Provincia* 5.
- 2001e National Minority Parties in Government: the Democratic Alliance of Hungarians in the Romanian Government. *Der Donauraum* 3.
- 2001f A magyar nemzetpolitika és a státustörvény. In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): *Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány
- 2001g Az RMDSZ és a kormánykoalíció (1996–2000). In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis
- 2001h Nationalizing Minorities and Homeland Politics. In: Trencsényi et alii (eds.): *Nationalism and Contested Identities*. Case Studies on Romanians and Hungarians. Budapest, Regio Books
- 2001i Az identitás kapcsán. *Provincia* 11.
- 2001j Pe marginea identității. *Provincia* 11.
- 2001k A státustörvény és a Velencei Bizottság: reflexiók a kisebbségvédelemre. *Provincia* 12.
- 2001l Legea statutului și Comisia de la Veneția: reflecții asupra protecției minorităților. *Provincia* 11.
- 2001m Nacionalizmuselméletek: az összegzések ideje? *Regio* 3.
- KÁNTOR Zoltán–BÁRDI Nándor
- 2000 Az RMDSZ a romániai kormányban, 1996–2000. *Regio* 4.
- 2001a UDMR și coaliția guvernamentală (1996–2000) I. *Sfera Politicii* 97–98.
- 2001b UDMR și coaliția guvernamentală (1996–2000) II. *Sfera Politicii* 99.
- KEANE, John
- 1988 *Democracy and Civil Society*. On the Predicaments of European Socialism, the Prospects of Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power. London and New York, Verso
- KEREKES Gábor
- 1999 Észrevételek Birtalan Ákos a *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3-as számában megjelent tanulmánya kapcsán. *Magyar Kisebbség* 4.
- KEREKES Jenő
- 1999 Gondolatok Birtalan Ákos vitaindítónak szánt, a *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3-as számában megjelent tanulmányában foglaltakhoz. *Magyar Kisebbség* 4.
- 2000 Hozzászólás a romániai magyar egyetemi hálózat kiépítésének kérdéséhez. *Magyar Kisebbség* 2.
- KISS Tamás
- 2000 Ifjúsági életszakasz és jövőstratégiák az észak-erdélyi nagyvárosok középiskolásai körében. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzetközi integráció? Erdélyi középiskolások átalakulásban*. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 109–141.
- KÓNYA-HAMAR Sándor
- 1999 Határtalan haszon vagy gazdagító bizalom? *Magyar Kisebbség* 4.
- KOVÁCS Péter
- 1995 A kisebbségi jogok nemzetközi garanciái. *Magyar Kisebbség* 1.
- KÖTŐ József
- 1995 Az elmúlt öt év dilemmái. *Korunk* 11. 13–18.
- 1997 Kiművelt fők közössége. *Magyar Kisebbség* 1–2.

- KURDI Krisztina–RING Éva
2000 Kisebbségi felsőoktatási modellek az Európai Unióban.
Magyar Kisebbség 6. 2. 94–122.
- LAMPL Zsuzsanna–SORBÁN Angella
1999 A szlovákiai és az erdélyi magyarok médiapreferenciái és fogyasztói szokásai. *Fórum. Társadalomtudományi Szemle* 1. 1. 19–34. (Megjelent még: *Magyar Kisebbség* 5. 1.)
- LÁZÁR Imre
1996 Kisebbségek a modern idők után. *Magyar Kisebbség* 3.
1998 A kisebbségi lét környezeti gúlája. *Magyar Kisebbség* 3–4.
- LAZÁR, Marius
2000 The Population of Covasna and Harghita Counties. Aspects of Interethnic Coexistence. In: Năstasă, Lucian–Salat Levente (eds.): *Interethnic Relations in PostCommunist Romania*. Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Ethnic Relations. The Last Ten Years. The Next Ten Years.” Bucharest, July 7–8. Cluj-Napoca, Ethnocultural Diversity in Romania Series. 349–394.
- LENGYEL László
1998 Az európai civilizáció és határai. *Magyar Kisebbség* 1.
- LŐRINCZ Csaba
1998 Erdély a magasban? *Magyar Kisebbség* 2.
- LŐRINCZ József, D.
1999 *The Hungarian Intelligentsia in Romania between Calling and Pragmatism*. Budapest, Teleki László Foundation. Institute for Central European Studies. Occasional Papers 14, May.
- MAGYARI Nándor László
1990 Civil társadalom: utópia vagy realitás? *A Hét* 26.
- MARKÓ Attila
1994 Egy autonóm közösség belső joga. *Szövetség* 1. 12.
1997 Kisebbségi törvény – értelmezési prizmban. *Magyar Kisebbség* 1–2.
- MÁTIS Jenő
1999 Az önálló gazdasági alrendszer megvalósításának lehetőségei. *Magyar Kisebbség* 4.
- MEISTER Róbert
2002 *A romániai magyar társadalomtudományi irodalom válogatott bibliográfiája*. Cikkek, tanulmányok. 1946–1989. Csíkszereda, Pro-Print
- MESTER Béla
2000 Mi(ke)t értünk ma az „egyetem” szón? *Magyar Kisebbség* 2.
- MISZLIVETZ Ferenc–JENSEN, Jody
1998 A civil társadalom metamorfózisa 1988–1999. In: Miszlivetz Ferenc (szer.): *Közép-Európai változások*. Társadalmi folyamatok és stratégiák. Szombathely, Savaria University Press, 141–169.
- MOLNÁR Gusztáv
1997 Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség* 3–4.
1998 Problema transilvană. *Altera* 8.
1999 Még egyszer az erdélyi kérdéstről. *Magyar Kisebbség* 2–3.
2000a A 2000. november 26-i választások utáni parlamenti erőviszonyok, regionális bontásban. *Provincia* 8.

- 2000b A konzociációs demokrácia esélyei Erdélyben. *Provincia* október
 2000c A megyei tanácsi listákra leadott 2000. június 4-i szavazatok regionális megoszlása. *Provincia* 3.
 2001a A státustörvény és az erdélyi kontextus. *Provincia* 5.
 2001b A romániai politikai tömörülések regionális megoszlása. *Provincia* 1–2.

NAGY György

- 1990a Végveszélyben (volt?) a romániai magyar értelmiség. *Korunk* 3.
 1990b Halálos ítélet – vétkes vádlottra. *Erdélyi Figyelő* 12.
 1991a A kisebbségi kérdés a nemzetközi jogban a második világháború utáni évtizedekben. *Erdélyi Múzeum* 1–4.
 1991b Kós Károly Sztambulban. *Korunk* 7.
 1991c Kós Károly törökföldi írásaiból. *Helikon* 46.
 1993 A kisebbségi helytállástól a közösségi desirabilitásig és vissza. A transzszilvanista ideológiáról. *Korunk* 1.
 1994 Kapcsolat, környezet, közösség. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
 1995 Egy ideológiai-politikai fikció csapdájában. Adalékok az „államnemzet” és a „nemzetállam” kelet-európai aporetikájához. *Erdélyi Múzeum* 1–2.
 1997a A magyar szó méltósága és a közéleti szó hitele 1937-ben Erdélyben. *Székelőföld* 2.
 1997b Egyetemi gondolat és történelmi sors. *Romániai Magyar Szó* okt. 25–26., nov. 1–2., nov. 8–9., nov. 15–16., nov. 22–23.
 1999a A kiáltó szó és előzményei. *Korunk* 2.
 1999b *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press-Polis
 1999c Korszerűtlen példázat a helyzet hatalmáról és a szellemi tisztességről. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press-Polis, 141–161.
 1999d „A kisebbség egyenjogúságának kulcskérdése a közösségi jogok elismerése”. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press-Polis, 315–324.
 1999e Alapszemélyiség és nemzeti karakter. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press-Polis, 232–243.
 1999f Személyiségszerkezet és előítéletesség G. W. Allport fölfogásában. In: Uő: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Komp-Press-Polis, 217–231.

NAGY Olga

- 1992 A paraszti polgárosulás erdélyi sajátosságai. *Korunk* 9. 77–82.

NEMÉNYI József Nándor

- 1999 A gazdasági átmenet paradoxonai a mai Romániában. *Magyar Kisebbség* 4.

NEUMANN, Victor

- 1998 Descentralizare sau recentralizare în Europa dunăreană. *Cazul României. Altera* 8.

NIEDERMÜLLER Péter

- 1981a A mindennapok folklórja avagy a folklór mindennapjai. *Folklór – Társadalom – Művészet* 7.
 1981b Folklorizmus és társadalomkritika. *Folklór – Társadalom – Művészet* 9.

OLÁH Sándor

- 1993 Cigány–magyar kapcsolatok (a többségi magyarság cigányképének vizsgálata Homoródalmáson). *Antropológiai Műhely* 1.

PAPP Attila, Z.

2001a A civil társadalom eszméje a romániai nyilvánosságban 1990 után. In:

Uó: *Sétanyomatok*. Szocioesszék. Csíkszereda, Pro-Print

2001b A romániai magyar sajtónyilvánosság működtetői. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. 201–211.

2001c Törésvonalak és a civil társadalom intézményesülése a romániai helyhatósági választásokon. In: Bárdi Nándor–Lagzi Gábor (szerk.): *Politikai és nemzeti identitás Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány

PATAKI Gábor Zsolt

1996 Az alapszerződések stratégiai háttere: kényszer és kompromisszum, avagy az euroatlanti integráció lényege. *Magyar Kisebbség* 4.

1999 Közép-európaiság és többes állampolgárság. *Magyar Kisebbség* 2–3.

PECICAN, Ovidiu

2000 Transznetikus párt vagy polgári fórum? *Provincia* 10.

PÉNTEK János

1999 „Csak sírni tudok magyarul”. *Korunk* 10.

2000 Elvek, tervek és realitások. *Magyar Kisebbség* 2.

PETE István

1999 Reflexió egy gondolatra: a helyi tanácsoktól a fejlesztő önkormányzatok felé. *Magyar Kisebbség* 4.

PÉTER István

2000 Szórvány – kisebbség – etnikum – erdélyi magyarság. *Magyar Kisebbség* 3.

PÉTER Pál

1999 Gondolatok gazdasági lehetőségeinkről és annak csapdáiról. *Magyar Kisebbség* 4.

PUSZTAI Kálmán

2000 Vélemény Tonk Sándor írásával kapcsolatban. *Magyar Kisebbség* 2.

RÁDULY Róbert

1999 Romániában magyar gazdaságról gondolkodni, avagy a felhívástól a kihívásig. *Magyar Kisebbség* 4.

2000 A politikai önrendelkezésünk alapjairól, avagy a belső választásoktól az erdélyi magyar önkormányzatig. *Magyar Kisebbség* 1.

RÍZ Ádám

2000 Az 1990 óta született autonómiakonceptciók összehasonlítása. *Korunk* 1.

ROSTÁS Zoltán (szerk.)

(é. n.) *Valami történik*. Szempontok az elit tagolódásának értelmezéséhez.

Csíkszereda (Interdialog Füzetek)

SALAT Levente

1995 Romániai magyar civil társadalom? *Korunk* 11.

1996 *Filippika az idő ellen*. Kolozsvár, Komp-Press

1999a The Challenge of Ethnocultural Diversity. In: Dérer Miklós (ed.): *The Future of Transatlantic Relations: Central and East Europe's Contribution. First Annual Conference on Atlanticism – Budapest, 26–27 February 1999*. Budapest, Hungarian Atlantic Council

1999b Minoritarii și democrația I–II. In: *Curentul* 3. 74., 82.

2000a Szempontok a multikulturalizmus fogalmának romániai értelmezéséhez. *Magyar Kisebbség* 1.

- 2000b A romániai magyarság szellemi helyzete. Kényszerpályák a kisebbségi közgondolkodásban. *Provincia* 1. 6.
- 2001a Erdély félreismert géniusza. *Krónika* július 21.
- 2001b Az európai integráció és a politikatudomány dilemmái. *Provincia* 2. 5.
- 2001c *Multiculturalismul liberal*. Bazele normative ale existenței minoritare autentice. Iași, Polirom
- 2001d Erdély státusa. *Élet és Irodalom* 45. 46.
- 2001e *Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig*. Az autentikus kisebbségi lét normatív alapjai. Marosvásárhely, Mentor. (A Polirom kiadó gondozásában megjelent *Multiculturalismul liberal* című kötet átdolgozott, magyar változata.)
- SALAT Levente–HORVÁTH Andor–BAKK Miklós
- 1999c A 2000. év küszöbén. Politika és kisebbségi magyar társadalom Romániában. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print
- SALAT Levente–NASTASĂ, Lucian (eds.)
- 2000c *Interethnic Relations in PostCommunist Romania* (Proceedings of the Conference „The Romanian Model of Interethnic Relations. The Past Ten Years. The Next Ten Years” – Bucharest, 7–8 July) Cluj–Napoca, Ethnocultural Diversity Resource Center
- SCHÖPFLIN György
- 1998 Interetnikus kapcsolatok Erdélyben – retorika és valóság. *Magyar Kisebbség* 1.
- SÓLYOM Andrea
- 2000 Társadalmi integrációs modellek és politikai cselekvési minták erdélyi középiskolás fiatalok körében. In: Veres Valér (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 85–108.
- SOMAI József
- 1999 Egy nemzeti közösség makro- és mikro gazdaságpolitikai dilemmái. *Magyar Kisebbség* 4.
- 2000a A demokrácia nem játékszer. *Magyar Kisebbség* 1.
- 2000b Válaszúton a függőség vagy függetlenség felé. *Magyar Kisebbség* 2.
- SORBÁN Angella
- 1994a Értelmiségiek az RMDSZ-ről. *Korunk* 3. 117–121.
- 1994b *Szociológiai kutatás az erdélyi magyarság emigrációs potenciájáról*. Kutatási jelentés. Nagykaroly, Stúdium Erdélyi Társadalomkutató Műhely
- 1999 Adalékok az erdélyi magyarság közéleti és politikai értékrendjéhez. In: Bakk Miklós–Székely István–Toró T. Tibor (szerk.): *Útközben*. Pillanatképek az erdélyi magyar politika reformjáról. Csíkszereda, Pro-Print, 320–341.
- 2000a Az erdélyiségről. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis, 184–194.
- 2000b „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen.” Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség* 3.
- SORBÁN Angella–DOBOS Ferenc
- 1997 Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség* 3.
- STAN, Valentin
- 1996 A román–magyar alapszerződés. *Magyar Kisebbség* 4.

ȘTEF, Traian

2001 Erdélyi párt? *Provincia* 11.

SZABÓ Bálint György

2000 Az erdélyi magyarok 21. századi felsőfokú oktatásának alapelveiről a Transylvania Trust Alapítvány értelmezésében. *Magyar Kisebbség* 2.

SZÁSZ Alpár Zoltán

1994 Kisebbségvédelmi intézkedésektől az önkormányzatig. A rendezés módozatai Finnországban. *Szövetség* 11. 19–20.

1995 Lagebericht: Rumänien. In: *Europabegegnung*. Tagungsberichte – Fragen der Nationalitäten und Menschenrechte und Entwicklung in den Ländern Ost- und Mitteleuropas. Bolzano

1996 *Political Mobilisation of Ethnic and National Minorities*. MA Thesis. Budapest, Central European University

2000a Constitutional Legitimacy in Eastern Europe: A Four Country Study. *East* [http://www.polito.ubbcluj.ro/east] 6.

2000b Európai integráció és politikai készségek a közvéleménykutatások tükrében. *Korunk* 11. 38–47.

2000c *Leviathan and the Liberal versus Totalitarian Dichotomy*. *East* [http://www.polito.ubbcluj.ro/east] 6.

2000d Politikai rendszer és legitimitás. *Korunk* 8. 98–105.

2001a A demokrácia modelljei Romániában – esélyek és realitások. *Provincia* [http://www.provincia.ro] 2. 3. 4–5.

2001b Ideology in the Post-Communist Era. Theoretical Aspects. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*

2001c Modele ale democrației în România – șanse și realități. *Provincia* 3. 4–5.

2002a Etnoregionalista pártok és választóik Nyugat-Európa hat országában. In: *A Romániai Magyar Doktorandusok és Fiatal Kutatók II. Konferenciájának Munkálatai* (előkészületben)

2002b The Share Of Power Held By Ethnic/National Minorities. In: *Proceedings of the 5th International Congress of Hungarian Studies* (előkészületben)

SZÁSZ Alpár Zoltán–VARGA Zoltán (szerk.)

2001 *Régiófejlesztés és regionális kutatás*. Kolozsvár, Civitas Alapítvány

SZÉKELY Ervin

2001 Ki dönthet magyarságunkról? *Krónika* május 19.

SZÉKELY István

1996 Választottunk... Az 1990-es és 1992-es parlamenti, valamint az 1992-es önkormányzati választások megyei eredményeinek értékelése. *Magyar Kisebbség* 1–2. 15–70.

2000 A belső választások és az RMDSZ hatalmi szerkezetének összefüggései. *Magyar Kisebbség* 1.

SZILÁGYI Sándor, N.

1994 Bevezető a *Törvény a nemzeti identitással kapcsolatos jogokról és a nemzeti közösségek méltányos és harmonikus együttéléséről* című tervezethez. *Korunk* 3.

1997 A szórványmagyarság: probléma vagy ürügy? *Romániai Magyar Szó* jan. 29.

2001 Módosító javaslat a státustörvényhez. *Szabadság* 47.

SZILÁGYI Zsolt

1996 Egy alapszerződés tanulságai. *Magyar Kisebbség* 4.

1998 Megkapaszkodni egy elképzelt Közép-Európában. *Magyar Kisebbség* 1.

TAKÁCS Ferenc

1998a Mérsékelt magyar optimizmus a XX. sz. végén. *Magyar Kisebbség* 1.

1998b Románia Erdély-politikája 1989 után. *Magyar Kisebbség* 3.

TAMÁS Sándor

1997 Elemek a kisebbségi törvény puzzle-táblájához. *Magyar Kisebbség* 1–2.

1999a Pro és contra a kettős állampolgárságról. *Magyar Kisebbség* 1.

1999b A tulajdonviszonyok rendezése – az ezredvégi Románia egyik próbaköve. *Magyar Kisebbség* 4.

TONK Sándor

2000 Romániai magyar magánegyetem. *Magyar Kisebbség* 1.

TORÓ Tibor, T.

1994 Gondolatok az erdélyi (romániai) magyarság közösségi kataszterének összeállításáról. *Szövetség* 7.

1998 Az RMDSZ koalíciós szerepvállalása: zsákutca vagy kiút egy hatékonyabb politikai érdekképviselet felé? *Magyar Kisebbség* 4. 1. 222–251.

1999 Szövetségi belső választások: egyszerű tisztújítás vagy az „erdélyi magyar parlamentarizmus” rehabilitációjának kísérlete. *Magyar Kisebbség* 4.

TÓTH Pál Péter

2000 Szórványban... Hozzászólás Vetési László vitaindító írásához. *Magyar Kisebbség* 3.

TÓTH Sándor

1998 Néhány román paradoxonról. *Magyar Kisebbség* 1.

TÖKÉS László

1996 Tárca az alapszerződésről. *Magyar Kisebbség* 4.

TÖRÖK Zoltán

1999 Nekünk befűtenek? *Magyar Kisebbség* 4.

TÖRZSÖK Erika

1996 Kisebbség és stabilitás. *Magyar Kisebbség* 4.

TÚROS Endre (szerk.)

1995 *Változásban?* Elemzések a romániai magyar társadalomról. Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja és Pro-Print

VARGA Attila

1996a Nemzeti kisebbségek az emberi jogok és a belső önrendelkezés között. *Magyar Kisebbség* 3.

1996b A kisebbségi törvények helye és szerepe a nemzetiségi kérdés rendezésében. *Magyar Kisebbség* 4.

1999 Néhány észrevétel a kettős állampolgárság vitájához. *Magyar Kisebbség* 2–3.

2001a A jogállástól a kedvezményekig. In: Bodó Barna (szerk.): *Romániai Magyar Évkönyv*. Temesvár–Kolozsvár, Szórvány Alapítvány–Polis

2001b Státustörvény vagy vándorbot. *Romániai Magyar Szó* május 16–18.

VASS Csaba

1998 Az egyéni és közösségi identitáshoz való jogról és az identitásválasztás egyéni és közösségi szabadságjogáról. *Magyar Kisebbség* 3–4.

VÉGEL László

1996 Modernitás és kisebbség. *Magyar Kisebbség* 3.

VERES Valér

2000 Nemzeti és állampolgári identitás az erdélyi középiskolások körében. In: Uő (szerk.): *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum, 13–56.

VERES Valér (szerk.)

2000 *Nemzeti vagy nemzedéki integráció?* Erdélyi középiskolások átalakulásban. Kolozsvár–Budapest, Limes–Új Mandátum

VERESS Károly

1990 Beszélgetés a civil társadalomról. *Európai idő* 38–39.

1997 Az egyetemépítés dilemmái. *Magyar Kisebbség* 3–4.

2000a Egy egyetemkonceptió az illúzió és a valóság között. *Magyar Kisebbség* 2.

2000b *Kisebbségi létproblémák*. Kolozsvár, Komp-Press

VETÉSI László

1996 Szórvány-e a szórvány? *Romániai Magyar Szó* dec. 21–22.

1999 Iskola a nyelvhatáron. *Korunk* 10.

2000 Szórványstratégia – nemzetstratégia. *Magyar Kisebbség* 2.

VINCZE Gábor

1995 A kisebbségpolitikus Márton Áron. *Magyar Kisebbség* 1.

1996a Román belpolitika – magyar szemmel. *Magyar Kisebbség* 1–2.

1996b Gazdaságpolitika vagy kisebbségpolitika. *Magyar Kisebbség* 4.

1998 A Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség. *Magyar Kisebbség* 2.

1999a A Magyar Népi Szövetség válsága. *Magyar Kisebbség* 2–3.

1999b Magyar vagyon román kézen. A második világháború utáni magyar–román vagyonjogi vita, különös tekintettel a romániai magyar vállalatok, pénzintézetek kérdésére. *Magyar Kisebbség* 4.

VOFKORI László

2000 Hozzászólás az Erdélyi Magyar Magánegyetem ügyéhez. *Magyar Kisebbség* 2.

WANEK Ferenc

2000 Gondolatok a Romániai magyar magánegyetemről Tonk Sándor vitaindító írása kapcsán. *Magyar Kisebbség* 2.

WEBER, Renate

2001 Törvény a határon túli magyarokról. *Krónika* június 9.

ZAKOTA Zoltán

1999 Önálló gazdasági élet kisebbségi létfeltételek közepette? *Magyar Kisebbség* 4.

ZALA Tamás

1996 Metodikai megjegyzések Bakk Miklós alapszerződés-paradigmák című cikke kapcsán. *Magyar Kisebbség* 4.

ZSIGMOND Barna

1996a A kollektív kisebbségi jogok szükségességéről. *Magyar Kisebbség* 3.

1996b Az 1201-es Ajánlás 11. és 12. cikkelye és a román–magyar alapszerződés kapcsolata. *Magyar Kisebbség* 4.

1997 Rövid hozzászólás a kisebbségi törvénytervezetekhez. *Magyar Kisebbség* 1–2.